

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Кафедра філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова
Лабораторія метаантропологічних досліджень
кафедри філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова
Асоціація Філософського Мистецтва

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ: МОЖЛИВОСТІ ПСИХОАНАЛІЗУ, АРТ-ТЕРАПІЇ І ФІЛОСОФСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

II Всеукраїнської науково-практичної конференції,

що проводить

**КАФЕДРА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ,
ЛАБОРАТОРІЯ МЕТААНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ФАКУЛЬТЕТУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ І НАУКИ
НПУ ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

30 листопада 2017 р.

**Київ
Інтерсервіс**

2018

УДК 111:141. 319.8 : 159. 964. 2 (045)

В 87

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філософської освіти і науки
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Протокол № 10 від 7 червня 2018 року)*

Редакційна колегія:

Хамітов Н., доктор філософських наук, професор, голова редколегії (м. Київ).

Крилова С., доктор філософських наук, професор, заступник голови редколегії (м. Київ).

Матвєєв В., доктор філософських наук, професор, заступник голови редколегії (м. Київ).

Вашкевич В., доктор філософських наук, професор (м. Київ).

Любимий Я., доктор філософських наук, професор (м. Київ).

Мірчев Д., доктор філософських наук, професор (м. Софія, Болгарія).

Мінева С., доктор філософії, професор (м. Софія, Болгарія).

Шашкова Л., доктор філософських наук, професор (м. Київ).

Власова О., доктор психологічних наук, професор (м. Київ).

Шкіль Л., кандидат філософських наук, доцент, відповідальний секретар (м. Київ).

Рецензенти:

Степаненко І., доктор філософських наук, професор

Препотенська М., доктор філософських наук, професор

Свириденко Д., доктор філософських наук, професор

В
87

**ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ: МОЖЛИВОСТІ
ПСИХОАНАЛІЗУ, АРТ-ТЕРАПІЇ І ФІЛОСОФСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ.**

Збірник наукових праць / За ред. Н. В. Хамітова. – К. : Інтерсервіс, 2018. – 150 с.

ISBN 978-617-696-827-6

УДК 111:141. 319.8 : 159. 964. 2 (045)

В 87

У збірнику наукових праць розглядаються питання сенсу життя, смерті та безсмертя в бутті людини. Значне місце займає розробка методологічних засад дослідження в контексті школи філософської антропології як метаантропології.

Автори опублікованих матеріалів несуть персональну відповідальність за зміст підходів, точність наведених фактів, цитат, імен та інших відомостей.

Видання підготовлено в лабораторії метаантропологічних досліджень кафедри філософської антропології НПУ імені М. П. Драгоманова і здійснене за сприяння Асоціації Філософського Мистецтва.

ISBN 978-617-696-827-6

© Н. Хамітов, С. Крилова,

В. Матвєєв, Л. Карачевцева,

Т. Кучера та ін., 2018

© Оригінал-макет – Асоціація

Філософського Мистецтва, 2018

ЗМІСТ

<i>Хамитов Назип, Крылова Светлана (м. Киев). Смысл жизни, страх смерти и вера в бессмертие.</i>	6
<i>Хамітов Назіп, Жулай Валерій (м. Киев). Духовні смисли та цінності цивілізаційного проекту України.</i>	21
<i>Матвеєв Віталій (м. Київ). Розуміння сенсу життя в сучасному крішнаїтському вченні: аспект самореалізації особистості.</i>	38
<i>Карачевцева Лариса (м. Київ). Без-основна справедливість як етична засада.</i>	46
<i>Кучера Тетяна (м. Київ). Релігійне сприйняття сенсу життя.</i>	49
<i>Репетій Світлана (м. Київ). Духовне самовдосконалення особистості як сенс її життєдіяльності.</i>	67
<i>Предеина Мария (г. Киев). «Я знаю все, но только не себя»: «Я» в поэзии Ф. Вийона.</i>	70
<i>Дандекар Дхармеш (Індія). Сенс політичного лідерства в бутті людини.</i>	73
<i>Коломісць Олександр (м. Київ). Сенс життя в екзистенціальному та метаантропологічному філософських дискурсах.</i>	79
<i>Цурський Руслан (м. Київ). Феномен долі в житті людини та майбутнє людства.</i>	81
<i>Абанькіна Маргарита (м. Київ). Логотерапія як метод звільнення від екзистенціальних криз сучасної людини.</i>	87
<i>Виноградова Світлана (м. Київ). Вплив архетипових образів у виборі стратегії долі в житті людини.</i>	91
<i>Батюк Олена (м. Київ). Адекватність та аутентичність особистості в контексті гендерних перетворень.</i>	97
<i>Безклінська Ольга (м. Київ). Актуальність впровадження музикотерапії в навчально-виховний процес.</i>	101
<i>Клименко Андрей (г. Киев). Философия древних вед в современной психотерапевтической практике: методы применения.</i>	105
<i>Князев Роман (м. Київ). Буття екзистенціального відступника: можливості психоаналізу, арт-терапії, філософської публіцистики.</i>	108
<i>Кравченко Катерина (м. Київ). В пошуках сенсу життя: проблема самопізнання (за теорією Віктора Франкла).</i>	110
<i>Миронова Наталія (м. Київ). Проблеми вибору в людському бутті.</i>	113

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Манагарова Вікторія (м. Київ). Невловима людина доби мета модерну.	116
Томаш Марина (м. Київ). Жіноча самотність у сучасному світі: вхід та вихід (філософсько-психоаналітичні аспекти).	119
Осадча Олена (м. Київ). Можливості впливу музики на світогляд людини як спосіб знаходження сенсу життя.	122
Ткачук Володимир (м. Київ). Феномен жіночої тілесності та сексуальності.	125
Устимович Юлія (м. Київ). Проблема сенсу життя у штучного інтелекту майбутнього.	131
Шеховцова Вікторія (м. Київ). Проблема смерті та безсмертя в контексті сенсу життя людини.	134
Николишин Володимир (м. Чернігів). «Творення добра» як спосіб наповнення життя сенсом.	137
Крагель Каріна (м. Київ). Дилема вибору життєвих орієнтирів: пошук та результат.	139

«Вища ганьба – заради життя втратити сенс життя».

Ювенал

«У житті немає іншого сенсу,
крім того, який людина сама надає їй,
розкриваючи свої сили, живучи плідно».

Е. Фромм

«Я бачив сенс свого життя в тому,
щоб допомагати іншим побачити
сенс у своєму житті».

В. Франкл

ХАМИТОВ Назип,

*доктор философских наук, профессор,
ведущий научный сотрудник Института философии
имени Г.С. Сковороды НАН Украины,
Президент Ассоциации Философского Искусства*

КРЫЛОВА Светлана,

*доктор философских наук, профессор,
заведующая кафедрой философской антропологии
НПУ имени М.П. Драгоманова,
Вице-президент Ассоциации Философского Искусства*

СМЫСЛ ЖИЗНИ, СТРАХ СМЕРТИ И ВЕРА В БЕССМЕРТИЕ

Проблема

Рано или поздно каждый из нас задает себе вопрос о смысле жизни. Чаще всего этот вопрос порождают трагические события – утрата близких, измена, переживание внутреннего одиночества... С другой стороны, человек может выходить к этому вопросу, когда его не устраивает обыденность с ее монотонностью и скукой. В результате человек начинает задумываться о своей миссии и своем назначении.

Так в чем же смысл жизни? Может быть, он в самой жизни? Или этот смысл – в чем-то выходящем за пределы жизни? Как с вопросом о смысле жизни связан вопрос о смысле смерти? Как на переживание смысла жизни влияет страх смерти и вера в бессмертие?

Проблема смысла жизни на Востоке и Западе

В истории этических учений ***вопрос о смысле жизни – это вопрос о значимости присутствия человека в мире, учитывая конечность человеческого существования.*** Причем на Востоке проблема смысла жизни никогда не была такой обостренной, как на Западе. Восточный человек воспринимает свою жизнь и ее смысл в контексте жизни *всеобщего* – природы, рода, общества. Лишь в западной культуре, начиная с Античности, ставится вопрос о жизни *уникальной* личности, которая может вступать в противоречие с обществом, и о смысле жизни этой личности. Поэтому западная философия уделяет внимание проблеме смысла жизни.

Возникает вопрос: неужели в даосизме достижение *Дао* как *глубинной*

внутренней гармонии и гармонии с миром не является смыслом жизни каждого человека?

Отвечая на этот вопрос, можно сказать, что достижение *Дао* – смысл жизни *каждого человека* именно потому, что это смысл жизни *человека вообще*. На Западе же ставится вопрос об уникальном смысле жизни, который каждый выбирает индивидуально.

Возможно, это связано с патриархальностью того же даосизма и конфуцианства. А это коренится в специфике восточной семьи, где каждая личность находится под контролем отца.

В западной семье не меньше патриархальности и контроля родителей. Другое дело, что, несмотря на целый ряд исключений, на Востоке личность ценится значительно меньше, чем на Западе. **Различия в понимании смысла жизни на Востоке и Западе укоренены в мировоззренческих установках, рожденных ментально-религиозным и культурным своеобразием этих регионов.**

И все же нельзя говорить, что западная философия уделяет вопросу смысла жизни больше внимания, чем восточная. Внимание одинаковое, понимание разное.

Проблема смысла жизни – это проблема смысла индивидуальной жизни, проблема смысла жизни личности. **На Востоке вопрос о смысле жизни человека растворяется в вопросе о смысле жизни человечества, более того, в вопросе о смысле бытия мира.** Именно это и приводит к тому, что в философии Запада чаще звучит сама постановка вопроса о смысле жизни.

Можно согласиться, что рассуждение идет с позиций европоцентризма или, иначе говоря, *западоцентризма*. Оба эти “изма” стоит преодолевать.

Каждый из нас невольно исходит из особенностей того культурного региона, в котором произошло его становление. Это невозможно выкорчевать из глубин Я. Другое дело, что нужно быть открытым к проявлениям других культур. Возможно, в этом – важнейшая составляющая реализации смысла жизни современного человека.

Тенденции осознания смысла жизни в истории европейской философии

В истории европейской философии проблема смысла жизни решается по-разному – в зависимости от различия понимания человека и мира.

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Для Сократа смысл жизни – в непрерывном познании, причем не столько внешнего мира, сколько самого себя. В философии Платона смысл жизни трактуется как постижение своей подлинной идеальной природы, способность совершить прорыв от мира тленных вещей к миру бессмертных идей.

Средневековая христианская философия трактует смысл жизни человека как преодоление его греховной природы. Для философии романского Возрождения смысл жизни – в творчестве, дающем бессмертие в произведениях, а для германского Возрождения – в деятельной вере в Абсолют и собственное спасение, которая актуализирует все возможности человека.

Философия Нового времени возрождает понимание смысла жизни через познание, причем речь идет именно о теоретическом познании. Такое понимание смысла жизни достигает своего максимума и завершенности в немецкой классической философии.

В философских размышлениях Гете встречаем идею о смысле жизни в преодолении пределов собственной ограниченности и универсализации личности. Такой смысл жизни реализуется на пути преодоления инфернальных искушений и освобождения от одиночества духовного становления.

Для Серена Кьеркегора смысл жизни – в возможности пройти путь от эстетической и этической к религиозной ступени постижения Бога и мира в человеческом бытии. Кьеркегор считает, что для этого необходимо осознать как конструктивный, так и деструктивный смысл страха и отчаяния. И роль этих состояний – в обретении веры.

В философии Фридриха Ницше смысл жизни человека – в преодолении себя на пути обретения качеств Сверхчеловека. Это означает, что человек, ведущий осмысленное существование, должен отсечь все остальные стремления, кроме воли к власти над собой и миром.

В марксизме смысл жизни трактуется как преобразование мира на пути обретения коммунизма как общественного строя, в котором преодолено отчуждение человека.

Для Фрейда смысл жизни – в обретении полноты жизни на основе освобождения от психологических травм и сублимации подавленной сексуальности, что означает избавление от глубинных комплексов в сфере бессознательного.

В атеистическом экзистенциализме смысл жизни – в выходе за пределы обыденности и мужестве *быть*, несмотря на абсурдность мира. В

религиозном экзистенциализме смысл жизни обретается как единство экзистенции (человеческого) и трансценденции (Божественного) на уровне переживания. В персонализме такое понимание смысла жизни дополняется идеей онтологического слияния Божественного и человеческого, выраженной в идее Богочеловека и Богочеловечества – реальностей, рожденных сотворчеством человека и Бога.

Смысл жизни в славянской философии

Есть ряд славянских мыслителей, в творчестве которых идеи персонализма развились наиболее полно.

Прежде всего, это Николай Бердяев – всемирно известный славянский философ первой половины XX века. Он связывает поиск истины с поиском смысла жизни и заявляет, что здесь совпадают процесс и результат. “Искание истины есть в известном смысле и нахождение истины, такого рода обращение к смыслу жизни есть проникновение смыслом” [1, с. 86].

Философ находит свой уникальный смысл жизни в творчестве. Отстаивая идею о том, что человек создан по образу и подобию Бога, Бердяев говорит, что человек призван дать творческий ответ своему Создателю. Он настаивает на том, что человек, отрицающий возможность быть творцом, грешит, ибо не выполняет своего предназначения. Его назначение – собственный творческий акт как ответ на акт своего сотворения Богом.

Поиск смысла жизни для Бердяева – это процесс, противостоящий обыденности. “Искание истины и смысла я противопоставил обыденности, бессмысленной действительности” [1, с. 85]. Глубоко разработанную концепцию смысла жизни мы встречаем еще у одного славянского мыслителя XX века Семена Франка. Рассуждая о смысле жизни, Франк констатирует, что для большинства “вопрос о смысле жизни имеет всегда относительное значение, он предполагает “смысл” для чего-нибудь, целесообразность при достижении определенной цели” [5, с. 41]. Для человека в обыденности “жизнь же в целом никакой цели не имеет, и потому о “смысле” ее нельзя ставить вопроса” [5, с. 41]. Но это вызывает глубинный протест в глубине души у каждого из нас. “Как ни убедительно на первый взгляд это рассуждение, против него... инстинктивно протестует наше сердце, мы чувствуем, что вопрос о смысле жизни сам по себе совсем не бессмысленный вопрос” [5, с. 41].

Для С. Франка смысл человеческой жизни реализуется не во времени,

а в Вечности. Философ пишет: “Смысл жизни – в ее утвержденности в вечном, он осуществляется, когда в нас и вокруг нас проступает вечное начало, он требует погружение жизни в это вечное начало. Лишь поскольку наша жизнь и наш труд соприкасается с вечным, живет в нем, проникается им, мы можем рассчитывать вообще на достижение смысла жизни” [5, с. 135].

Смысл жизни в обыденном, предельном и запредельном бытии человека

Порой можно услышать, что смысл жизни – *в самой жизни*. Иногда возникает протест против такого понимания смысла жизни.

Это изречение отчасти справедливо. Другое дело, что оно касается лишь обыденной жизни. В обыденности человек видит смысл в самой жизни, ибо для него главными ценностями являются сохранение своего здоровья и продолжение рода.

Речь идет о биологической жизни. А как быть с духовной жизнью? Может, стоит сказать, что смысл жизни – в духовной жизни?

Когда речь идет об обыденности, пожалуй, нельзя говорить, что она заиклена исключительно на биологическом измерении жизни. В обыденном бытии проявляется и *душевная жизнь*. Так что смыслом обыденности есть и биологическая, и душевная жизнь.

Во-вторых, духовная жизнь не может быть смыслом жизни *вообще*. Это смысл жизни в предельном бытии, в которое человек устремляется под воздействием воли к власти и воли к познанию и творчеству. Они становятся для него высшими ценностями. Воля к власти часто порождает антидуховную жизнь. Как, порой, и воля к познанию и творчеству. Никто не будет спорить, что некоторые писатели, художники, режиссеры создают духовно разрушительные произведения, а ученые часто занимаются исследованиями, понимая, что они будут опасны для человечества. Все дело в том, что **отчуждение от душевности превращает духовную жизнь в антидуховную, извращая ее смысл.**

Подлинный смысл жизни – в гармонии телесного, душевного и духовного ее измерений. Такая гармония есть нечто большее, чем жизнь. Это уже Бытие. Его можно назвать *запредельным бытием человека* [10], рождаемым волей к свободе и любви. Смысл жизни каждого из нас – в возможности пройти путь от обыденного бытия к запредельному.

*Нужно ли включать понятие “телесная жизнь” в определение
смысла человеческой жизни?*

Выше смысл жизни человека был определен как единение телесной, душевной и духовной жизни, что достигается в некоем возвышенном запредельном бытии. Можно признать это при условии, что мы не будем воспринимать телесную жизнь падчерицей в гармонии телесной, душевной и духовной жизни; тогда это будет действительно гармония. Подавление телесной жизни и отрицание ее смысла, в конце концов, приводит к подавлению духовной и душевной жизни и переживанию их абсурдности.

Но не стоит и переоценивать значения телесной жизни в понимании смысла жизни вообще. Более того, в определении смысла *человеческой* жизни вообще не стоит употреблять понятие “телесная жизнь”. Телесная жизнь не нуждается в дополнительном осмысливании, она совершается сама собой, инстинктивно, без усилий сознания. Тогда как духовная и душевная жизнь - всегда результат сознательной работы по самопреодолению. Именно поэтому духовность и душевность можно считать подлинным смыслом человеческой жизни.

Все же стоит сохранить словосочетание “телесная жизнь” в определении смысла жизни. Ибо всегда найдутся люди, у которых возникнет искушение отрицать телесную жизнь, если мы заявим, что смыслом жизни является исключительно духовная и душевная жизнь. Хотя я согласился бы и с тем, что **в определении смысла человеческой жизни необходим акцент на жизни духовной и душевной.**

Является ли смыслом жизни человека общественная жизнь?

Человек – существо общественное. Не является ли смыслом жизни человека общественная жизнь? Такое утверждение не является корректным. Общественная жизнь – нечто столь же естественное для человека, как и телесная, биологическая жизнь.

Общественная жизнь человека, в отличие от его телесной жизни и бессознательно-инстинктивной жизни животных, требует значительно больших сознательных, осмысленных усилий.

Действительно, общественная жизнь человека требует больших осмысленных усилий. Однако эти усилия могут быть как моральными, так и антиморальными. Не стоит забывать, что общественная жизнь выступает

как добром, так и злом для человека. Она может быть очень разной - вплоть до самых бесчеловечных тоталитарных режимов. Утверждение о том, что общественная жизнь – смысл человеческой жизни, как раз и характерно для тоталитарных режимов, неважно, какая общественная ценность положена в их основу, – нация, класс или даже человечество.

Понимание смысла жизни должно исходить из личности, реализующейся на пути свободы, любви и внутренней целостности, а общественная жизнь есть лишь средство для такой реализации.

Итак, подлинный смысл жизни – в гармонии телесной, душевной и духовной жизни личности, а также создании условий для такой гармонии в жизни общественной.

Смысл жизни и жизненные цели

Чем отличаются понятия “смысл жизни” и “цель жизни”?

Целей может быть много, – реализуется одна, возникает вторая, третья и т.д., а смысл – один, он намного глубже этих целей. Дальнейшее размышление позволяет осознать, что смысл – это цель целей, некий процесс, определяющий и пронизывающий все частные цели.

Без постановки и достижения целей, смысл не может быть осуществлен. Получается, что цели и смысл – это целое, которое невозможно разделить. Иными словами, цели – это ступеньки на пути реализации смысла жизни. Ибо вне целей смысл жизни превращается в абстракцию, а цели вне смысла ведут в никуда. Сознательное движение от цели к цели на пути реализации смысла жизни может быть названо *жизненной стратегией*.

Например, молодой человек видит смысл жизни в творчестве. Но для этого ему нужно выбрать конкретный вид творчества. Допустим, он остановился на профессии режиссера кино. В результате возникает фундаментальная цель: стать режиссером.

Чтобы реализовать эту общую цель, нужно реализовать жизненную стратегию в виде последовательного достижения частных целей: во-первых, закончить учебное заведение, где ему дадут необходимые умения и навыки работы в кино; во-вторых, найти свою команду, с которой он реализует творческие проекты; в-третьих, развить волевые и коммуникативные способности, необходимые для такой жизненной стратегии.

Без постановки и выполнения таких целей невозможно осуществление

главного смысла жизни этого молодого человека.

С другой стороны, без осознания человеком своего уникального смысла никакие цели не будут иметь значения. Таким образом, **цели – это движущие силы смысла, а смысл – то, ради чего эти движущие силы действуют.**

Говоря о целях, мы ставим вопрос: “Как?”, говоря о смысле: “Зачем?” и “Во имя чего?”

Если человек называет цель смыслом, то достижение любой цели может стать для него злом. Когда человек видит смысл жизни, например, в том, чтобы стать режиссером, *а не заниматься творчеством*, то, получив искомый диплом и утвердившись в социально-профессиональном качестве, он войдет в состояние депрессии: не к чему теперь стремиться; это неизбежно отразится на результатах его деятельности.

Вместе с тем очень важно понимать, что **творчество как смысл жизни не может до конца реализоваться лишь в профессии – оно должно войти и в саму жизнь...**

Смысл жизни и смысл смерти

Можно допустить, что смысл жизни всегда связан со смыслом смерти. Большинство людей не задумываются об этой связи, но она очевидна: в зависимости от того, видит ли человек смысл смерти, у него меняется представление и о смысле жизни – вплоть до переживания абсурдности жизни.

Но в чем может быть смысл смерти? Не является ли абсурдной сама постановка этого вопроса? Вопрос о смысле смерти – это вопрос о том, что будет *после смерти*. По сути, **вопрос о смысле смерти – это вопрос о личном бессмертии.**

Но *вопрос о смысле смерти может быть понят и как вопрос о значении смерти человека для оставшихся в живых*. Тут мы сталкиваемся с проблемой *героической смерти*.

Что такое героическая смерть?

Смерть как героическое самопожертвование делает ее осмысленной и придает смысл всей предшествующей жизни. Тогда смерть может трактоваться не как зло, а как высшее добро – *подвиг*. Помните фразу военных лет: “Пал смертью храбрых...” Такая героическая смерть, смерть *осмысленная* оставляет умершего в переживании и осмыслении оставшихся

жить.

Это порождает много вопросов. А если какой-то человек считает, что его самоубийство необходимо окружающим, ибо избавит их от проблем с ним? Для него эта смерть может выступать осмысленной, даже героической, но в подавляющем большинстве случаев самоубийство **гасит смысл предшествующей жизни.**

Если же речь идет о героической смерти как подвиге во имя некой страны и народа, то при изменении государственной идеологии может меняться и отношение к смерти того или иного героя. Ее могут объявить бессмысленной, а героя – фанатиком или мазохистом. Наиболее ярко это проявляется, когда мы говорим о террористах-смертниках...

Люди с различным мировоззрением могут по-разному отнестись к тому, что называется героической смертью. Хотя героическая смерть может быть воспринята и как нечто абсолютное. **Героическая смерть в абсолютном смысле – это смерть не во имя идеологии, а во имя жизни.** Например, смерть матери, защищающей детей, или юноши, отдавшего единственный парашют любимой девушке...

С этим никто не будет спорить. Однако **не стоит настраивать людей на героическую смерть как обязательное условие обретения смысла жизни.** Смысл жизни может реализоваться и вне жертвования жизнью.

Страх смерти, его преодоление и его смысл

В чем причина страха смерти у человека? Можно ли считать, что здесь работает инстинкт самосохранения?

Инстинкт самосохранения включается в экстремальных ситуациях и заставляет нас выжить любой ценой. Это характерно и для человека, и для животного. Но в отличие от животного человек может испытывать страх смерти, когда нет непосредственной угрозы его жизни. Возможно, что такой страх смерти рожден двумя причинами: с одной стороны, он может быть результатом материалистического мировоззрения, а с другой – опасением не реализовать смысл своей жизни и не выполнить жизненную миссию.

Можно вспомнить сцену из романа Джека Лондона “Морской волк”. Рафинированный интеллигент, писатель и философ Хэмфри Ван-Вейден после кораблекрушения попадает на судно, отправляющееся на промысел морских котиков. Самодур-капитан решает дать Хэмфри “урок жизни” и делает юнгой на своем корабле. При этом они ведут длительные

философские беседы, в которых юнга предстает идеалистом, а капитан – материалистом.

Однажды на корабле случается конфликт между коком и юнгой. Конфликт достигает такой остроты, что они садятся напротив и в буквальном смысле слова точат ножи друг на друга. За ними с ухмылками наблюдает вся команда. И капитан с издевкой спрашивает Хэмфри: “Вы же верите в бессмертие своей души, почему же так беспокоитесь за свою жизнь?” [4]. А он всем своим поведением отвечает, что боится не смерти, а того, что не успеет осуществить предназначение...

Сейчас необходимо осознать важную проблему о *смысле страха смерти*. Ее можно выразить в вопросе: когда нужно преодолевать страх смерти, а когда к нему стоит прислушаться?

Страх смерти имеет вот какой главный смысл: он может углублять наше Я, заставляя думать о смысле жизни и смерти, о бессмертии. Но есть и *бессмысленный страх смерти* – иссушающее душу переживание собственной конечности. Во втором случае нужно всегда стремиться преодолевать страх смерти, в первом – его можно впустить в свою душу для того, чтобы страх породил веру.

Возникает вопрос: четкое представление о смысле жизни гарантирует избавление от разрушительного страха смерти? Одного представления о смысле жизни недостаточно. Необходимо еще представление о смысле смерти и бессмертии.

Итак, даже в своих конструктивных формах страх смерти не должен пребывать в душе, его нужно изменить, трансформировать. **Страх смерти имеет смысл лишь тогда, когда порождает веру в бессмертие.**

А также веру в творчество как смысл бессмертия.

Страх смерти порождает прежде всего желание жить. А это очень важно. Вера в бессмертие и творчество могут быть безжизненными – лишенными энергии желания. Страх смерти пробуждает вкус к жизни. И в этом его важнейший смысл. Но страх смерти способен и подавлять желания, ввергать человека в апатию и депрессию. Без веры в смысл жизни и смерти, веры в бессмертие страх смерти всегда будет разрушать желание жить.

Хотелось бы соединить обе позиции и сделать итоговый вывод: **страх смерти имеет смысл лишь тогда, когда порождает не только веру в бессмертие, но и желание жить.**

Но важно “жить осмысленно”.

Может ли вера в бессмертие уводить от жизни?

И все же можно констатировать: вера в бессмертие может уводить человека от жизни в ее конкретной насыщенности и полноте. Веря в бессмертие, некоторые растрачивают жизнь по пустякам. Вся проблема в том, что человек с такой верой живет не настоящим, а будущим.

Веря в бессмертие, человек живет *вечным*. Но именно это наполняет смыслом и полнотой его прошлое, настоящее и будущее.

Но, живя вечным, человек часто забывает о близких и о себе самом. Он утрачивает чувство реальности, и жизнь становится лишь призраком жизни.

Есть разные проявления веры в бессмертие. Если человек верит, что после смерти растворится внутри авторитарного божества, а его земная жизнь есть лишь следование запретам, то такая вера действительно превращает жизнь в призрак жизни. Однако если вера в бессмертие означает веру в бытие личности за пределами смерти во всей полноте творческого своеобразия, то это только усиливает вкус к жизни и насыщает ее новыми красками.

Об основании и смысле веры в бессмертие души

Можно ли доказать, что за верой в бессмертие есть некое реальное основание? Вероятно, любые доказательства, основанные на эмпирическом опыте, будут бессильны. **Основание веры в бессмертие - наш экзистенциальный опыт – опыт из глубин души, который рождает любую веру.**

Хотелось бы привести фрагмент из романа Джека Лондона “Морской волк”, который показывает, что материалист и идеалист не способны подействовать друг на друга рациональными аргументами:

“ - Кстати, верите ли вы в бессмертие души?

При этом вопросе веки его лениво приподнялись, и мне показалось, что отдернулась какая-то завеса, и я на мгновение заглянул в его душу.

- Я читаю бессмертие в ваших глазах, - отвечал я.

- Вы, я полагаю, хотите сказать, что видите в них нечто живое. Но это живое не будет жить вечно.

- Я читаю в них значительно больше, - смело продолжал я.

- Ну да - сознание. Сознание, постижение жизни. Но не больше, не бесконечность жизни.

Он мыслил ясно и хорошо выражал свои мысли. Не без любопытства оглядев меня, он отвернулся и устремил взор на свинцовое море. Глаза его потемнели, и у рта обозначились резкие, суровые линии. Он явно был мрачно настроен.

- А какой в этом смысл? - отрывисто спросил он, снова повернувшись ко мне. - Если я наделен бессмертием, то зачем?

Я молчал. Как мог я объяснить этому человеку свой идеализм? Как передать словами что-то неопределенное, похожее на музыку, которую слышишь во сне? Нечто вполне убедительное для меня, но не поддающееся определению...” [4, с. 255-256].

В этом диалоге сталкиваются люди с двумя разными способами переживания мира и себя в мире. Для одного бессмертие души лишено смысла, для другого – это высший смысл.

Чтобы диалог между материалистом и идеалистом был продуктивным, необходима общность переживания. А это в свою очередь возможно лишь при наличии третьего способа переживания и познания мира, а также себя в мире, который способен подняться как над материализмом, так и над идеализмом.

Но что это за третий способ? Прежде, чем ответить на этот вопрос, необходимо ответить на другой: “Насколько всеобщей является вера в бессмертие?”

Все ли верят в бессмертие?

Каждый из нас имеет свою веру в бессмертие, даже материалисты. Более того, для них бессмертие выступает высшей ценностью, а значит – добром.

Любой материалист бессознательно воспринимает свое бессмертие в детях и произведениях, иными словами в памяти потомков. Для очень многих материалистов это и есть смысл жизни и смысл смерти.

Тогда как идеалисты настаивают на бессмертии индивидуальной души, которая существует после смерти вне и независимо от памяти в ней. Спасение этой души для посмертного бытия, ее развитие – главная ценность идеалиста и высшее добро для него.

Две эти крайние точки зрения могут быть соединены в третьей, синтезирующей их. Показательны слова Артура Шопенгауэра, сказанные более ста пятидесяти лет назад: «...в Европе мнения человека – и часто даже одного и того же человека – сплошь да рядом продолжают колебаться

между пониманием смерти как абсолютного уничтожения и уверенностью в нашем полном бессмертии с ног до головы. И тот, и другой взгляд одинаково неверны; но для нас важно не столько найти правильную середину между ними, сколько подняться на более высокую точку зрения, с которой подобные взгляды рушились бы сами собой” [11, с. 20].

Точка зрения, разрешающая противоречие материализма и идеализма, – это персонализм. Персоналист принимает и весьма условное бессмертие *в памяти других*, и бессмертие души и духа человека во всем их своеобразии и полноте *независимо от памяти*. Важно и то, что в персонализме речь идет не о бессмертии души, а о *бессмертии личности* – бессмертии творчески-духовного своеобразия человека, делающим его единым с Абсолютом.

Не означает ли это, что для персоналиста личность после его смерти все же растворяется в Абсолюте, утрачивая свою неповторимость? А раз так, то человеческая жизнь есть лишь преддверие к подобному растворению, а потому – нечто бессмысленное и ненужное...

Единство личности и Абсолюта не предполагает растворение личности в Абсолюте. Для персоналиста личность сама является полноценной частью Абсолюта. Поэтому личность творчески развивается, обогащая Абсолют и в пределах земной жизни, и за ее пределами. При этом важнейшим этическим императивом персонализма является признание присутствия Абсолюта в любой другой личности, а потому ее права на творческую жизнь и творческое бессмертие.

Почему существуют разные варианты веры в бессмертие?

Выше мы прояснили, что основанием веры в бессмертие является наш экзистенциальный опыт – глубинный опыт души. Но с чем связано различие такого опыта? Почему одни являются материалистами, другие идеалистами, а третьи – персоналистами?

Начнем с материалистов. Материалисты – это люди, которым нужны факты и доказательства существования души и ее бессмертия. Если факты отсутствуют, принять реальность подобных явлений они не в состоянии. С другой стороны, материалисты *верят*, что материя бессмертна. Как объяснить это?

Экзистенциальный опыт, рождающий отрицание материалистом индивидуального бессмертия, может развиваться под воздействием социального окружения – прежде всего семьи родителей-материалистов

либо в результате глубинной психологической травмы. Например, этот опыт может стать результатом неразделенной любви и одиночества, которое приводит человека к бессознательному отрицанию *одиночества в Вечности...*

Опыт, формирующий идеалиста с верой в индивидуальное бессмертие, бессмертие души, также может возникнуть в результате воздействия социального окружения и специфических психологических травм – скорее всего на почве недостаточного внимания родителей, рождающих чувство фундаментальной незащищенности. В качестве суперкомпенсации создается образ Абсолютного Отца.

Материализм не стоит трактовать как абсолютное зло, а идеализм как абсолютное добро. В своих крайних формах оба этих мировоззрения свидетельствуют об инфантильности человека.

Идеализм основан на том, что человек не одинок, сотворен по образу и подобию Бога и после смерти имеет шанс соединиться со своим Создателем. В чем же здесь инфантильность? Человек с идеалистическим мировоззрением в его догматически-религиозных формах подсознательно уходит от ответственности, подчиняясь Божеству и растворяясь в нем. Некоторые подчиняются даже не Божеству, а Церкви или общине, становясь фанатиками. На этой основе ими могут очень эффективно манипулировать, особенно используя страх перед посмертным наказанием Божества, которого воспринимают как карающего Авторитарного Отца...

Персоналистическое мировоззрение позволяет избавиться и от этого страха, и от страха небытия. Такое мировоззрение порождается экзистенциальным опытом, основанным на творческом развитии личности, приводящим к взаимной любви и сотворчеству. На этой основе развивается вера в бессмертие личностного начала во всем его духовном и душевном своеобразии и полноте, а Абсолют воспринимается не только как Абсолютная Личность, но и как единство *всех* личностей в любви, не отрицающее свободу *каждой из них*. Такое единство я назвал бы и смыслом жизни, и смыслом бессмертия.

Возникает вопрос: не слишком ли утопическая получается картина? Выходит, что человек с персоналистическим мировоззрением – это идеальное существо, избежавшее психологических травм?

Персоналистическое мировоззрение – результат преодоления психологических травм, а не их отсутствия. С другой стороны, мне пришло в голову, что не нужно переоценивать роль психологических травм в их

воздействии на мировоззрение. Мировоззрение – это прежде всего результат духовного усилия человека, поднимающегося над фатализмом социального окружения и психологических травм.

Таким образом, вопрос о смысле жизни – это вопрос о значимости присутствия человека в мире, учитывая конечность его существования. Понимание смысла жизни должно исходить из личности, реализующейся на пути свободы, любви и внутренней целостности, а общественная жизнь есть лишь средство для такой реализации. Поэтому *смысл жизни личности – в гармонии телесной, душевной и духовной жизни личности, а также создании условий для такой гармонии в жизни общественной.*

Литература:

1. Бердяев Н. Самопознание / Н. Бердяев. – М., 1991.
2. Крилова С. Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність? / С. Крилова. – К.: Сатсанга, 1999.
3. Крылова С. Бессмертие // Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир / С. Крылова. – К.: КНТ, 2006.
4. Лондон Д. Морской волк /Д. Лондон. Морской волк; Зов предков; Белый клык: Пер с английского. – М. Правда, 1984.
5. Франк С. Смысл жизни / С. Франк. – М., 2004.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. – М., 1990.
7. Хамитов Н., Крылова С. Смысл жизни // Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир. – К.: КНТ, 2006.
8. Хамитов Н. Смерть и бессмертие / Н.Хамитов // Тайна мужского и женского: исцеляющие афоризмы. – К.: Либидь, 2002.
9. Хамитов Н. Смысл жизни // Афоризмы Силы: тайна красоты отношения к себе и другому. – М.: АСТ, Харьков: Торсинг, 2005.
10. Хамитов Н. Философия: Бытие. Человек. Мир / Н.Хамитов. – К.: КНТ, 2006.
11. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А.Шопенгауэр. – М., 1994.

ХАМІТОВ Назін,

*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії*

імені Г.С. Сковороди НАН України,

Президент Асоціації Філософського Мистецтва

ЖУЛАЙ Валерій,

*кандидат філософських наук, доцент
науковий співробітник Інституту філософії*

імені Г.С. Сковороди НАН України

ДУХОВНІ СМИСЛИ ТА ЦІННОСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ УКРАЇНИ

1

Цивілізаційний проект України як проект відкритого демократичного соціуму, який породжується гідною самореалізацією людини і в якому збалансованість держави й громадянського суспільства робить цю самореалізацію глибинно підтриманою та захищеною, в своїй духовно-культурній основі є суспільство толерантності і діалогу з *відповідними духовними смислами та цінностями*. Це означає, що самореалізовані громадяни, у яких відсутня потреба в репресивності і саморепресивності, здатні конструктивно взаємодіяти на основі поваги до світогляду і способу життя Іншого.

В суспільстві толерантності і діалогу маємо відповідність цивілізаційного розвитку України архетипам ментальності і культури людей, що в ній живуть. Це означає розвиток здатності до аргументованого спілкування та світоглядних консенсусів, адже Україна є поліетнічною спільнотою з різноманітністю культур та ментальностей, кожна з яких повинна бути «вписана» у цивілізаційний проект і цивілізаційний розвиток нашої країни.

Таким чином, по-справжньому продуктивний цивілізаційний проект України повинен бути глибинно осмисленими у суспільстві і відбуватися на основі *світоглядних трансформацій*. І ці трансформації не можуть нав'язуватися або укорінюватися внаслідок маніпуляцій, адже це призводитиме відкидання цих трансформацій або до рецидивів утопічної свідомості, на якій був побудований цивілізаційний проект СРСР.

Іншими словами, актуалізація світоглядних змін не повинна використовувати репресивність та саморепресивність людини, нехай навіть у тимчасових формах і з благими намірами (ці тимчасовість і благі наміри, як пам'ятаємо, вже були за радянських часів), а входити у резонанс з *плюральністю проектів* гідної самореалізації громадян, – через практику відкритості та діалоговості, толерантності до думки й позиції Іншого у освіті, науці, мистецтві, політиці, повсякденному житті.

Тому в умовах сучасної України всі світоглядні зміни повинні бути результатом публічного діалогу, який модерують моральні авторитети з числа наукової, художньої і релігійної інтелігенції. Лише в цьому випадку утопічна свідомість та соціальний інфантилізм, що виростає на її ґрунті, не стануть загрозами українському цивілізаційному проекту, який можливий лише в умовах відповідальної самореалізації і самоорганізації громадян.

Специфікою цивілізаційного проекту України можуть бути гуманітарні й соціокультурні інформаційні технології, в яких відбуваються як трансформації освіти і культури, так і людини у освіті та культурі [2]. Надзвичайно плідною може бути актуалізація в гуманітарних та соціокультурних інформаційних технологіях *світоглядної толерантності* як фундаментальної риси української ментальності і культури.

Феномен світоглядної толерантності потребує поглибленого осмислення. Світоглядна толерантність – це архетип української ментальності і культури, який виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їх культур, що сприяє можливості глибинного порозуміння у внутрішній та зовнішній політиці.

Очевидно, що світоглядна толерантність вступає у суперечність зі ще однією сутнісною рисою української ментальності – *індивідуалізмом*. Ця суперечність є деструктивною. Саме її деструктивність виступила внутрішньою причиною бездержавного буття українського народу.

Коли ж світоглядна толерантність входить у суперечність із персоналізмом, що постає подоланням обмеженості індивідуалізму – способом відносин зі світом, в якому цінність людини не заперечує значущості суспільного життя і має орієнтацію на діалог і консенсус, то така суперечність з необхідністю стає конструктивною, а в результаті її розв'язання утворюється *світоглядна синтетичність*.

Світоглядна синтетичність – це потенційна риса ментальності українця, яка означає спрямованість на діалогову взаємодію і єднання цінностей, способів життя та культур різних людей, спільнот і народів.

В життєвому просторі особистості світоглядна синтетичність актуалізує такий світогляд і світовідношення, що сприяють формуванню «особливої *креативності миротворця*, виступаючи єднанням толерантності і персоналізму» [3, с. 4].

Саме світоглядна синтетичність є той потенціал українській нації, який дозволяє українській нації існувати як у громадянському, так і в етно-культурному вимірах, що відкриває для неї цивілізаційні перспективи. Сьогодні ми маємо українську націю «як відкриту поліетнічну спільноту, що історично склалася на території України і усвідомлює себе як український народ, як спільнота українських громадян» [1, с. 13]. І це не суперечить буттю української нації і «як етнічно однорідної спільноти осіб української національності, які проживають на території України та поза її межами» [1, с. 13].

Світоглядна синтетичність української ментальності є умовою «консолідації українського суспільства навколо ідеї національної держави, де поважатимуться права людини незалежно від її етнічної належності» [1, с. 13].

З іншого боку, світоглядна синтетичність виступає важливою запорукою виходу України на світову арену в інформаційно-мережеву епоху в якості *суб'єкта* позитивних змін. Адже ця епоха, в якій проявилися не лише *загрози* світового тероризму, гібридних воєн і гібридного світового порядку, а й їх жахливе *втілення*, що українці відчули в своєму життєвому світі, все більше потребує світоглядно-ціннісного єднання людства зі збереженням своєрідності локальних ментальностей [4] і недопущення конфліктів між ними.

2

Зрозуміло, що світоглядна толерантність і світоглядна синтетичність можуть проявитися лише у діалозі. Всі інші способи їх проявлення ведуть або до відчуження, або до авторитарних й тоталітарних форм взаємодії.

Спробуємо прояснити, яким має бути цей діалог. Але спочатку більш конкретно підійдемо до концепту «духовно-культурний вимір».

Під духовно-культурним виміром особистості чи суспільства слід розуміти *досвідченість* у питаннях світоглядного самовизначення та творчої самореалізації, досвідченість, яка постійно присутня в суспільному просторі і впливає (інколи лише з часом) на ментальну визначеність нації. Видатні українські митці, громадські та релігійні діячі, вчені, філософи формують духовно-культурний вимір України *через* артефакти культури та громадські події.

Але до цих феноменів духовно-культурний вимір не зводиться. Він виявляється також у повсякденних вчинках і відносинах людей, а тому важко формалізується, оскільки по своїй суті є сферою світоглядно-екзистенціальних пошуків, через які виявляється *світоглядний досвід* особистості. Головна риса такого досвіду — здатність відшукувати в стосунках з іншими ємні, нетривіальні відповіді на головні смисложиттєві запитання і вибудовувати, опираючись на них, привабливий для інших та цілісний світ людських стосунків.

В моральному відношенні світоглядний досвід може схилитися як до добра, так і до зла. В другому випадку руйнівна сила зазначеного досвіду стає очевидна для більшості як правило лише з часом. Саме тому певний «інстинкт самозбереження» спонукає соціум «прив'язувати» духовно-культурний вимір або до консервативних релігійних структур, або взагалі намагатися усунути його з публічного (зокрема владного) дискурсу.

Між тим, уникнути звернення до духовно-культурного виміру в перехідні часи при зміні або глибокому корегуванні ідентичності неможливо, оскільки саме в ньому узгоджується новий світоглядний досвід з вже існуючим. Там, де зазначене уникнення все ж має місце, там з необхідністю виникає конфлікт цінностей, що ми і маємо в Україні.

Головним завданням і надбанням суб'єктів духовно-культурного виміру суспільства можна вважати створення і постійну розбудову дискурсу ненасильства, оскільки саме в ньому різноманітні принципи спілкування та пов'язані з ними світоглядні позиції перевіряються на життєдайність.

Цим духовно-культурний вимір особистісного і культурного життя суттєво відрізняється як від прагматичного виміру життя (що завжди детермінований обмеженістю ресурсів та приватними інтересами), так і від духовно-релігійного, де насильство як по відношенню до іновірців, так і членів власної спільноти може бути легітимоване приписами вчення та

положеннями догми або й просто «списуватись» на недосконалість (гріховність) людини.

Варто зазначити, що словосполучення «релігійна культура» явно, або приховано несе в собі домінанту одного з двох начал: або релігійного — беззаперечність вимог релігійного авторитету (найбільш виразно в ісламі) або культурного — особистісні світоглядні пошуки і виражена самотійність етико-екзистенціального освоєння світу (буддизм та протестантизм). Збалансованість цих двох начал означає культурний розквіт відповідної релігійної парадигми, а разом з цим, визначеність суспільних зв'язків та утворення потужного фундаменту для стійкої ідентичності. Їх однобічне домінування — або посилює фанатизм і радикалізує ідентичність, або спричиняє подрібнення релігійної культури до партикулярних сакральних практик і поступово зростаючу духовно-культурну індиферентність до життя поза межами власної релігійної спільноти.

Духовно-культурний вимір особистісного та суспільного життя є свого роду профілактикою страху себе і своєї самореалізації (найчастіше прихованого за несамостійними «правильними» ідеями та «тверезими» переконаннями) та упередженого ставлення до відмінних від власного способів життя. Ключова особливість досвіду людини, який виникає і накопичується в духовно-культурному вимірі, — це здатність відтворювати раніше заблоковані можливості спілкування, які протягом життя були репресовані власним захисним морально-ціннісним ригоризмом, свідомим чи підсвідомим ресентиментом і ксенофобією. Таким чином відтворюється найцінніша складова продуктивного діалогу — *довіра*, але без тієї наївності, яка до цього робила довіру вразливою.

Такий досвід має неабияке значення для подолання сучасного конфліктного стану України, а також розвитку духовно-культурного виміру проекту її майбутнього. Ці подолання і розвиток відбуваються у внутрішньому та зовнішньому напрямках.

Внутрішній напрям реалізації духовно-культурного виміру цивілізаційного проекту України означає вивільнення *потенціалу гідної самореалізації людини*, який і досі є у українців недостатньо задіяним в суспільному вимірі, оскільки вимагає послідовно вираженого в суспільних стосунках не лише прагматичного, а й духовного *інтересу до життя*, який

не просто може вмикати *волю до самореалізації*, а волю саме до *гідної самореалізації*.

Мова йде про людину, що має щирий інтерес до смисложиттєвих питань і через обговорення власних світоглядних позицій та артефактів духовної культури формує дбайливу, нерепресивну відповідальність за збереження і вдосконалення життя. Такий інтерес виникає в ситуаціях граничних випробувань, часто-густо через розчарування в існуючих достовірностях в критичні моменти історії певної культури і поступове прояснення нової, більш прийнятної, форми довіри до Іншого. Суттєвим при утворенні нової форми довіри є спосіб її вірувальної сакралізації, що може співпадати з її «освяченням» засобами офіційної релігії (наприклад, протестантська етика), а може й ні (наприклад, французьке просвітництво та його етичні настанови).

Складність нинішньої ситуації в Україні полягає в тому, що зазначений духовний інтерес для багатьох українців розфокусований в широкому діапазоні між ностальгією за найбільш яскравими здобутками радянської культури і наївним ентузіазмом по відношенню до низькопробних витворів західної масової культури. До того ж християнство, як найбільш поширена в Україні релігія, поділена на конфесії, жодна з яких не виявляє помітного інтересу до переосмислення смисложиттєвої проблематики.

Важливим є подолання соціального інфантилізму, коли замість раніше нав'язаних комуністичних світоглядних кліше «щиро перейнялися» європейськими цінностями, недостатньо звертаючи увагу як на умови їх автентичного *засвоєння*, так і на практику *проявлення й укорінення* в реальному соціальному житті, що як ми побачили вище, провокує утопічну свідомість.

В контексті зовнішнього вектору духовно-культурного виміру цивілізаційного проекту України надзвичайно значуща направленість на подолання рецидивів схем і паттернів поведінки тоталітарної доби – адже в умовах гібридного світового порядку з його специфічними інформаційними технологіями саме повторення цих схем і паттернів може розмивати суб'єктність країни. Важливо усвідомити необхідність не віддзеркалювати будь-яку імперську пропаганду, що загрожує незалежності України, а діяти *асиметрично* з відмовою від способів мислення і дії радянської чи пострадянської доби.

В сучасній і майбутній Україні необхідний серйозний і неупереджений світоглядний діалог інтелектуалів стосовно значення для наших співвітчизників найкращих зразків класичної та сучасної російської культури порівняно з досягненнями вітчизняної, осмислення спільних тем і ментальних відмінностей. Такий діалог має сформувати найбільш ефективний асиметричний підхід по відношенню до нинішньої ідеології Росії: ми маємо усвідомити, що немає сенсу відповідати на ідеологічні виклики Росії симетрично, пропагандою. Аналітичне неупереджене усвідомлення реалій і здатність цінувати краще, що є в культурі сучасної Росії, є більш ефективним ідеологічним засобом, оскільки такий підхід здатний сприяти формуванню співчуття до української світоглядної позиції серед російських інтелектуалів, що опосередковано буде впливати і на російський політикум, сприяти більш адекватній позиції виборців.

Боротися з атавізмами комуністичного минулого комуністичними методами не лише утопічно, а й *небезпечно*. Цим можна лише посилити авторитарні й тоталітарні тенденції сусідніх країн.

Саме повноцінний світоглядний діалог (передусім політичних еліт) на тему духовно-культурної ідентичності українців та цивілізаційної місії України у світі може бути ефективним засобом креативної деконструкції будь-якого явного чи прихованого, *гібридного* агресора. Тому **налагодження світоглядного діалогу між регіональними політичними елітами з питання місії України у світі, діалог, який ініціюють і організують представники інтелектуальної еліти, слід вважати фундаментальною умовою національної безпеки і сьогодні, і у майбутньому.**

Сам факт такого діалогу, що долає антагоністичне протистояння регіональних політичних еліт та груп, налаштованих на захват і володіння ресурсами країни, буде першим кроком у зміні іміджу України у світі.

Імідж України у світі як країни, що «спокусила європейськими коврижками», має бути змінений на імідж країни, що розбудовує нові можливості самореалізації людини в умовах ХХІ століття, створює й втілює власний цивілізаційний проект і здатна бути корисною й цінною як для Європи, так і для світу в цілому.

Отже, видається очевидним, що з усіх форм комунікації найбільш продуктивні можливості для узгодження різних позицій в сучасній Україні

відкриває саме діалог. Стрижневим правилом продуктивного діалогу в духовно-культурному вимірі можна вважати наступне: якщо при обговоренні світоглядної позиції Іншого нам вдається привнести в це обговорення щире зацікавлення і повагу до його способу життя, ми задаємо продуктивний імпульс власному способу присутності у світі.

При цьому слід усвідомлювати, що діалогова комунікація в суспільстві може бути ефективною в духовно-культурному вимірі лише за умови зрілої правової свідомості її учасників. В основі діалогової комунікації лежить загальнообов'язкове визнання і *внутрішнє прийняття* певних *самодостатніх* вимог у стосунках між людьми. Тільки за умови, що такі вимоги (зокрема вимога відповідального відношення до інших) *стають діючими*, можливий діалог як продуктивна і ненасильницька комунікація. В результаті маємо створити в Україні умови відповідальної взаємодії різних суб'єктів, які не будуть ні репресивними, ні приховано-репресивними.

Найбільша проблема здійснення світоглядного діалогу в Україні — налаштованість як суб'єктів влади, так і пересічних громадян на обмін монологами з метою маніпуляції опонентом. Така комунікація ззовні може нагадувати діалог, але насправді є його запереченням. Її результатом стає розкол і в політикумі, і у суспільстві в цілому.

Саме по цій причині ми повинні звернутися до можливостей філософії діалогу, яка вирізнялася в двадцятому столітті на інтересі до глибинних форм спілкування і, зокрема, увагою до екзистенціальних, смисложиттєвих питань. На нашу думку, екзистенціальні питання певною мірою компенсували для культурних еліт (зокрема європейських) втрату в двадцятому столітті традиційних світоглядних орієнтирів: там, де цього не відбувалось, там або посилювалася протестантська етика, або виникала «нова віра» на зразок комунізму чи фашизму.

Діалог передбачає не тільки формальне визнання іншої позиції і готовність узгоджувати її з власною, але й готовність наважитися довіряти Іншому більше ніж він по нашим явленням заслуговує. Якщо така довіра стає взаємною, виникає підґрунтя для ненасильницького прийняття рішень, які видались би неприйнятними до початку діалогу. Це особливо важливо за відсутності зрілих форм самореалізації і, відповідно, зрілого громадянського суспільства. Але і в зрілому громадянському суспільстві,

яке здатне вступити у баланс з державою, саме діалог забезпечує надійність і прогнозованість соціальних зв'язків.

3

На сьогоднішній день в Україні на загальнонаціональному рівні ми маємо переважно монологово-маніпулятивний тип комунікації між різними політичними елітами і, навіть, у громадянському суспільстві: з одного боку ми бачимо потужні, але доволі стихійні вияви українського характеру, який пручається зовнішнім і внутрішнім маніпуляціям – імперському і олігархічному впливу, з іншого — абстрактно заявлену і переважно номінально-статистичну українську ідентичність на державному рівні. Це відбувається в результаті не до кінця проясненої місії України у світі та її цивілізаційного проекту.

При цьому важливо зрозуміти, що **прояснення місії України у світі може відбутися лише у світоглядному діалозі еліт між собою та народом і, навпаки, налагодження діалогової взаємодії, яка веде до порозуміння й консенсусу, стає можливою лише при постановці питання місії і цивілізаційного проекту країни.**

Для здійснення світоглядного діалогу надзвичайно важливою є довіра між його учасниками. При цьому існує характерний для тої чи іншої спільноти *тип довіри у спілкуванні* і пов'язаний з ним *спосіб присутності в світі*, які знаходяться в динамічній взаємодії.

У спосіб присутності в світі, який ми можемо назвати *ментальністю*, входять, зокрема, і характерні риси спілкування, що проявляються стійким чином в межах спільноти і в найбільшій мірі вказують на те, *чому саме і наскільки довіряють* учасники спільноти. Спосіб присутності не визначається цінностями, а вказує на особливості їх реалізації. На нашу думку, саме спосіб присутності, ментальність народу (а не універсальні вимоги передусім) робить *успішно здійснюваними* загальні правила та закони.

Тому питання узгодження різних цінностей та способів життя, які існують у загальноукраїнському просторі, передбачає не лише толерантне усвідомлення, проговорення і визнання ментальних відмінностей, а й прояснення *спільних* рис українців, що зумовить продуктивний діалог та довіру у будь-якій проблемній площині.

Успішне українське суспільство — це, значною мірою, суспільство, в якому люди не бояться здобувати новий досвід діалогового спілкування і зацікавлені в успішності інших не менше ніж у власній. Така моральна налаштованість суспільної взаємо-дії здатна триматися лише на взаємній довірі, доброзичливості та рішучості бути відкритим у спілкуванні.

Довіра, таким чином, вимагає вже досить сформованого способу присутності в світі, відчуття, так би мовити, «надійності світу» в якому людина себе випробовує та віри у кінцеву виправданість навіть самих ситуативно «безрадісних» зусиль на цьому шляху. Але мало вірити в себе, для того, щоб розбудовувати не лише власний добробут, а й справедливе суспільство.

Віра в успішне майбутнє суспільство, на відміну від віри у власний успішний життєвий проект, вимагає прозорості та відкритості до критики моральної позиції, коли людина не просто визнає загальноприйняті моральні норми і певним чином старається їх дотримуватися, але й не боїться вступати у публічний діалог, прояснюючи проблемні в моральнісному відношенні питання власного життя, вірячи у можливість *прозорих моральнісних стосунків для всіх* в суспільстві майбутнього.

Саме тому, що і довіра і віра є суттєвими духовними умовами продуктивного діалогу, такий діалог сам значною мірою спонукає до прояснення цих феноменів через постійне уточнення світоглядних позицій, причому саме не на рівні обраних і заявлених цінностей (вони у українців швидше за все і залишатимуться досить різними), а на рівні конкретних способів мислення та дії.

Легкість, або приємність у спілкуванні ще не забезпечують продуктивного діалогу, як не забезпечують його лише серйозність та принциповість. Усе це зовнішні ознаки діалогового спілкування — важливі, але недостатні. Основними внутрішніми рисами продуктивного діалогу є здатність тих, хто спілкується, *вірити* у їх можливість змінитися на краще і *довіряти* як власним зусиллям, так і зусиллям інших у спробах раніше чи пізніше досягти цього.

Відсутність зазначених внутрішніх рис діалогу означає відчуження від глибинних форм спілкування і, як наслідок, конфліктні, а подеколи й антагоністичні ситуації.

Оскільки рівень довіри учасників продуктивного діалогу здатний поглиблюватися у процесі його здійснення, остільки спілкування визначається різним рівнем вимог на кожному етапі. Щонайменше можна виділити три рівні вимог для його здійснення.

1. *Суб'єктність та відкритість.* — З одного боку, наявність послідовної та прозорої власної позиції, визначена особистісна відповідальність, а з іншого – налаштованість на розуміння цінностей і способу життя Іншого.

2. *Готовність до самозміни.* — Відмова від права на беззаперечну істинність власної позиції і спрямованість до світоглядного розвитку.

3. *Визначена мета діалогу.* — Мета продуктивного діалогу не може бути прагматичною, при цьому вона може і має бути практичною. Інша справа, що ця практична мета повинна бути результатом душевного й духовного порозуміння, тобто консенсусу, а не лише компромісу. Людина в діалозі не може бути засобом. Інакше це вже не діалог, а монологово-маніпулятивна комунікація, що продукує компроміси – домовленості без порозуміння, практичні результати яких з сумною необхідністю породжують нові конфлікти.

В ідеалі будь-який діалог, а не лише світоглядний, означає постійне прояснення власних відповідей на світоглядні питання і намагання узгоджувати їх з відповідями Іншого. Така узгодженість може бути важко досяжною, але віра в її можливість є необхідною умовою продуктивності діалогу. Змістовна складова визначається гранично щиро висловленими реальними інтересами учасників діалогу і перевіркою у спілкуванні засобів їх досягнення. Це є чи не найбільшою складністю діалогічної практики, оскільки змістовно визначений діалог мав би, в кращому випадку, привести його учасників до самозміни.

Подвійний досвід самозміни у напрямку до Іншого і переконання Іншого в тих положеннях, позиціях, цінностях, якими не можеш поступитися, є головним надбанням діалогу. Для цього діалог повинен передбачати здатність *відповідально і прозоро спілкуватися про головне*, навіть якщо мова іде про будь-яке часткове питання. Коли ж учасники діалогу не наважуються прояснювати справжні інтереси і ставити собі цілі, які здатні привести їх та їхніх опонентів до духовного розвитку, то усякий

«серйозний» діалог з необхідністю «сповзе» до нічим не зобов'язуючого спілкування і хитких компромісів.

5

Складність узгодження інтересів та цінностей у діалозі полягає в тому, що не завжди серед їх розмаїття (таких як прагнення добробуту, отримання гарантій безпеки та стабільності тощо) можна вирізнити власне інтереси і цінності духовно-культурного виміру.

Це пов'язано з тим, що ментальна невизначеність на національному рівні призводить до того, що вузько-прагматичні інтереси і цінності виступають на передній план, а стратегічні часто-густо залишаються не проявленими. При необхідності витримати в житті складну ситуацію, що вимагає зрілої відповідальності нерідко можна почути на практиці такий аргумент в якості небажання повністю вкладатися в роботу: «в нашій країні нікому нічого не потрібно». Це якраз є очевидним свідченням відсутності довіри до того, що вищі інтереси (наприклад побудова справедливого суспільства, що зорієнтоване на гідну самореалізацію особистості) можуть знайти відгук і підтримку серед співвітчизників і бути реалізовані в житті. Проте потреба в реалізації вищих інтересів незмінно притаманна українцям. Зокрема, це бажання не просто «добре жити», але й отримати схвалення спільноти за досягнення чогось справжнього у житті.

Вищі цінності, наприклад, творча самореалізація, мають актуалізуватися політичними й творчими інтелектуалами в спільному для усіх українців духовно-культурному просторі, що сприятиме збільшенню довіри до влади.

Для консолідації країни дуже важливою є наявність спільних культурних проектів помітних представників різних партій, що позитивно впливає на рівень довіри до влади в цілому. Адже в таких проектах реальні способи спілкування та взаємодії стають більш продуктивними саме через потребу узгоджувати різні інтереси та цінності стосовно духовно-культурних особливостей цивілізаційного облаштування України. Суттєвою стороною впровадження культурних проектів, підтриманих політиками, стає не декларована, а розвинута повага до іншої точки зору; на цій основі ми можемо говорити про реальне формування культури толерантності і діалогу.

Як відомо, повага до країни формується в процесі освоєння її культури, коли ми виробляємо особистісне духовне відношення до неї через пізнання і творчість. Зазвичай, коли виникає розмова про культуру, частіше говорять про артефакти минулих епох. Але для нинішньої ситуації в Україні вбачається більш важливою постійна актуалізація сучасних культурних досягнень та пошуків, які б прояснювали особливості нинішньої світоглядно-ціннісної визначеності українців та модерація діалогу стосовно них.

В першу чергу це має бути підтримка на державному рівні художньої та філософської літератури, яка спрямована на прояснення екзистенціальних та релігійних проблем. Така підтримка має здійснюватися як на етапі видання творів, так і на етапі їх обговорень політичною, науковою та художньою інтелігенцією в рамках постійно діючих гуманітарно-світоглядних семінарів. Як бачиться, це може бути найліпшим способом прояснення існуючих в Україні світоглядних позицій серед інтелігенції, дієвим засобом формування дійсно працюючих партійних програм серед владних еліт та актуалізації продуктивного діалогу українських церков.

6

Осмисливши світоглядну толерантність і синтетичність як сутнісні риси української ментальності, запропонувавши принципи відповідей на виклики ідеології Росії, важливо усвідомити, яку роль може зайняти Україна в Європі, яка географічно знаходиться в її центрі, але поки що ментально розір'ята між Європою та Азією? Відповіді на ці запитання є вельми складними та інколи навіть небезпечними. Вони потребують прийняття відповідальності. Адже футуролог не лише передбачає майбутнє, але й створює його образ у свідомості сучасників. Однак людство не може жити не проектуючи своє буття. Візьмемо ж і ми на себе сміливість проектування майбутнього Європи та ролі української нації у цьому майбутньому.

Будь-які роздуми про майбутнє Європи потребують виходу за межі її географічного визначення – мова йде про визначення *суті європейської ментальності*.

При першому наближенні під європейською ментальністю можна

розуміти процес комунікації християнських культур, що виростили на ґрунті античної культури. Таке мета-географічне визначення має свою привабливість – воно позбавляє від замкненої характеристики Європи. Але критичний погляд все ж таки руйнує його – подібне «відкрите» визначення скоріше характеризує Захід взагалі, Захід як планетарне явище, а не Європу. І хоча Європа є зародок Заходу, його коріння та вічне джерело, це визначення лише торкається сутності європейського. Воно є надто широким.

Потрібна конкретизація. І ця конкретизація призводить нас до логічного, але трохи ризикованого висновку: європейська ментальність є результатом комунікації германської, романської та слов'янської ментальностей. Іншими словами, вона є результат взаємодії античного, готичного та слов'янського виявів людського буття.

Дійсно, в Європі християнське та античне зустрічаються у германських, романських та слов'янських виявах. Діалог цих виявів створює те, що можна назвати загальноєвропейською ментальністю. Все начебто правильно. Але чому з першими двома виявами все зрозуміло та очевидно, а останній в цьому контексті викликає у нас невпевненість та смутну тривогу?

Відповідь очевидна – слов'янський світ є надто непрявленим у Європі, а ще він є надто неоднорідним. Саме тому ми знов і знов повертаємося до старого протиставлення Західної та Східної Європи. Які тенденції назрівають у цих регіонах на початку XXI століття? Чи можлива єдність Європи як єдність західної та східної її частин?

Західна Європа переживає зараз сплеск свого буття. І разом із тим вона переживає фундаментальну кризу.

Це, по-перше, очевидна *криза мультикультуралізму*, що посилюється потоком емігрантів, які розмивають ідентичність країн Європи.

По-друге, і головне, це *криза повноти і сенсу життя*. Звісно, така криза не є результатом абсолютної перемоги бездушної цивілізації над життєвістю культури, що пророкував великий песиміст Освальд Шпенглер на початку минулого століття.

Але деякі сюжети сутінкових шпенглерівських медитацій все ж мають сьогодні своє підтвердження. Так, Європа все більше об'єднується – фінансово, юридично, економічно, інформаційно. Так, у Європі настільки виріс рівень життя, що вона може дозволити собі різноманітні форми

гуманітарної допомоги, підтримки, впливу.

Однак поруч із цим триває процес наростання внутрішньої самотності людини, який був так яскраво зображений Кафкою, Камю, Борхесом, Мерлем, Фаулзом і який вражає передусім молодь. Молодіжний протест проти внутрішньої самотності, який у кінці 60-х на початку 70-х років XX століття вийшов назовні, сьогодні витіснений в індивідуальне та колективне позасвідоме. Але від цього він не втратив своєї напруги. Більше того, ця напруга значною мірою посилилася. Падає рівень народжуваності дітей і *дійсно нових* течій у мистецтві та науці. Деконструкція домінує над конструкцією. Іронія над попередньою культурою переважає самоіронію, яка є умовою власної продуктивної творчості.

Все це і може бути означене як криза повноти життя. А така криза, що розгортається при посиленні зовнішньої комунікації, призводить до дистрофії *душевної й духовної комунікації* – *світоглядного діалогу* між окремими особистостями та націями Європи.

Такий же *світоглядний діалог* є запорукою ментальної єдності будь-якого співтовариства. А без ментальної єдності всі інші форми єдності та комунікації поступово втрачають сенс і буттєву насиченість.

Враховуючи ці тенденції, можна припустити, що на початку третього тисячоліття Західна Європа при зовнішній стабільності може прийти до фундаментальної внутрішньої нестабільності. Ця внутрішня нестабільність прихована у глибинах колективного підсвідомого, але від цього не стає менш значущою.

Можлива внутрішня нестабільність буття Західної Європи у XXI столітті пов'язана перш за все із браком душевного й духовного спілкування. Нестача такого спілкування, наче таємнича іржа, може підточувати цілісність західного Євроконтиненту. Це пов'язане із притаманною для сучасного світу *конкуренцією* індивідів і груп (особливо з різних національних та релігійних культур) та їх *спеціалізацією*, які породжують відчуження у суспільствах найвищої соціальної злагоди.

З іншого боку, мова може йти про соціальні наслідки розвитку інноваційного інформаційно-мережевого суспільства з його різноманітними комп'ютерними мережами, суспільства, яке все більше автоматизує різні прояви механічно-нетворчої діяльності, виштовхуючи її зі сфери людського буття. Враховуючи ментально-психологічні

характеристики нашого сучасника у Західній Європі, можна стверджувати, що це може означати втрату сенсу життя, власної значущості у значної кількості людей, породжуючи кризу самореалізації.

Однак за певних умов остання тенденція може перетворитися з глибинного дестабілізуючого фактора на умову і спосіб *подолання внутрішньої самотності та відчуження*, які дістаються постіндустріальному людству інформаційно-мережевої доби як хворобливий спадок людства попередньої епохи.

За яких умов це можливо? Для відповіді доречно знов згадати про специфічні риси української ментальності.

Для слов'янської ментальності взагалі характерною є перевага екзистенціально-внутрішньої, душевно-духовної комунікації над комунікацією раціонально-зовнішньою. Така перевага часто-густо «призводить до специфічного *слов'янського месіанізму*, що в найбільш яскравій формі проявляється у росіян» [5, с. 412]. Цілком природно, що Західна Європа початку ХХІ століття з недовірою та страхом дивиться на залишки та метаморфози цього месіанізму. Адже протягом попереднього століття безпосереднім наслідком месіанізму був тоталітаризм з його зневагою до особистості, права, свободи, легітимності.

Однак чи завжди перевага душевного й духовного спілкування над раціональним та прагматичним призводить до месіанізму в його тоталітарних виявах? Ні – якщо в ментальності народу це врівноважується здатністю до *світоглядної толерантності та синтетичності*.

Як ми побачили вище, така здатність виступає споконвічною архетиповою рисою ментальності української людини. Світоглядна толерантність українця в її найкращих формах означає повагу до чужого, акцент на моментах єдності, а не *чужерідності*. І якщо майже до кінця ХХ століття ця толерантність виступала слабкістю, то тепер вона стає силою, адже сьогодні світоглядна толерантність стає необхідною передумовою існування людства епохи четвертої індустріальної революції і гібридних воєн.

Спираючись на загальнослов'янську перевагу душевно-духовного спілкування та власну світоглядну толерантність і світоглядну синтетичність, які породжують світоглядний діалог, Україна може запропонувати Західній Європі конструктивні способи розв'язання глибинних суперечностей її життя.

Україна не може без Європи. Ні тепер, ні в майбутньому. Україні потрібна Європа – як могутній стабілізуючий фактор – економічний, соціальний, політичний. Це на сьогоднішній день стало аксіомою. Але чому б не сказати: Європі сьогодні потрібна Україна? Як джерело нових оригінальних філософських та психологічних ідей і способів взаємодії, що могли б духовно оживити взаємодію культур і народів західноєвропейської цивілізації та сприяти пошуку нових сенсів у житті особистостей цієї цивілізації на ґрунті світоглядної толерантності і синтетичності.

На цьому шляху Україна все більше буде ставати *цивілізаційним суб'єктом* у глобальному світі ХХІ століття.

7

Отже, Україна повинна бути суспільством цінностей толерантності і діалогу не лише у внутрішній, а й у зовнішній політиці. Цивілізаційний проект України в сучасному глобалізованому світі повинен будуватися на основі взаємної значущості, а, відтак, толерантної взаємодії, поєднання й конвергенції цінностей культур та ментальностей нашої країни та її міжнародних партнерів. Даний процес повинен бути цілком органічним, і в той же час цілеспрямованим, відбуватися на основі відкритого діалогу. При цьому слід усвідомлювати, що є межа, за якою трансформації ідентичності країни стають її деформаціями, що призводить до глибинного «травмування» культури і ментальності, що спотворює її цивілізаційний проект.

Лише усвідомлення взаємної значущості світоглядних цінностей та продуктивності їх синтези є умовою плідної цивілізаційного діалогу України та її геополітичних партнерів.

Література:

1. Пирожков С.І. Україна у геополітичному вимірі. Передмова // Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива. — К.: НІПМБ, 2001. — 624 с.
2. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей // Вісник НАН України, 2016, № 6. — С. 45 – 52.
3. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі // Дзеркало тижня, № 28, 13 серпня 2016. — С. 4.
4. Хамітов Н. Українська ментальність: постімперське та постіндустріальне буття. Фрагменти з книги // Розбудова держави, 1995. — № 10. — С. 31 – 33.
5. Хамітов Н. Людина і народ: етноантропологія // Філософія: світ людини. — К.: Либідь, 2003. — С. 399 – 414.

МАТВЄЄВ Віталій,

доктор філософських наук,

професор кафедри філософської антропології

НПУ імені М.П.Драгоманова, віце-президент

Міжнародної Академії культури безпеки, екології та здоров'я

РОЗУМІННЯ СЕНСУ ЖИТТЯ В СУЧАСНОМУ КРІШНАЇТСЬКОМУ ВЧЕННІ: АСПЕКТ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Питання про сенс життя являється одним і базових в будь-якій філософській або релігійній системі, що претендує на пояснення світу і місця людини в ньому. Важливе місце ця проблема, яку намагається дослідити автор статті, займає й в «Міжнародному товаристві свідомості Крішні (ІСККОН), яке було започатковане Бгактіведантою Свами Прабгупадою.

Мета статті – виявити особливості розуміння сенсу життя саме в сучасному крішнаїзмі, оскільки культ поклоніння богу Крішні існує вже багато століть.

Стосовно розуміння сутності людини сучасний крішнаїзм як, власне, будь-яка інша релігія, проповідує дуалізм душі і тіла, проводячи чітку демаркацію між цими поняттями. Крішнаїти або вайшнави, тобто віддані Богу, як вони себе називають, приймають ведичне визначення життя, як вічного існування «нефізичної фундаментальної частинки, що називається атмою і характеризується свідомістю». Тобто, первинним в людині крішнаїти вважають душу: «...Матерія твориться духом. Дух не виникає на певній стадії розвитку матерії: навпаки, цей матеріальний світ проявляється лише на основі духовної енергії» [1, с. 358]. Тіло крішнаїти називають «кшетра - г'я» (поле діяльності) для обумовленої душі, що прагне встановити своє панування над матеріальною природою. Поняття «обумовлена душа» крішнаїти вживають у значенні втрати душею її справжнього, природнього становища, тобто повної незалежності від матеріального світу.

Всі живі істоти, за крішнаїтським вченням, відносяться до порубіжної енергії Господа і перебувають в ньому до творіння. В коментарях до «Шрімад-Бгагаватам» Шріла Прабгупада пише так про появу живої істоти в матеріальному світі: «Вища істота у вигляді Пуруша-втілення (Пуруша - особистість, чоловіче начало - В.М.), що являється повною експансією

Господа, вклало сім'я живих істот в матеріальну природу, таким чином під дією вічного часу з'явилися живі істоти». Тут можна углядіти давньоіндійську концепцію ліли (гри), коли Бог, граючи, посилає живі істоти в матеріальний світ. Однак в інших творах Прабгупади, наприклад, в його головній праці «Бхагавад-гіта як вона є», цей момент трактується інакше - в дусі християнського гріхопадіння. Жива істота, що перебуває в зв'язку з Богом, через бажання панувати над матеріальною природою стає негідною знаходитися в духовному світі. «Спокусившись матеріальною природою, прагнучи насолоджуватися самотійно, джива опиняється ввергнутою в цей матеріальний світ, повний горя і смутку», - пише Прабгупада [1, с. 630]. Ввергнута в матеріальний світ душа повинна послідовно пройти шлях втілень в 8 400 000 тілах, - стільки, згідно крішнаїтському вченню, існує видів живих істот в матеріальному світі.

Крішнаїти (а це є типово для індійського світогляду взагалі) розглядають людину в єдності з живою природою, оскільки переконані, що безсмертна душа присутня однаково як в людині, так і в представниках тваринного та рослинного світів. Однак вони все ж стверджують, що «нормативи людського життя відрізняються від життя тварини більшою відповідальністю». Вважається, що тварини не можуть порушувати закони природи і тому для них питання про гріх не існує. Людина ж несе відповідальність за обрання свого шляху, і, як пише Шріла Прабгупада, якщо вона хоче йти в пекло, Господь погоджується на її план без втручання, а якщо захоче повернутися додому, назад до Бога, Господь допоможе їй в цьому.

Крішнаїти стверджують, що жива істота, що знаходиться в матеріальному світі, має чотири недоліки:

- а) вона приречена здійснювати помилки;
- б) піддається ілюзії;
- в) схильна обманювати інших;
- г) її почуття недосконалі.

Звідси робиться висновок, що обумовлена такими чотирма недосконалостями людина не здатна до самотійного пізнання і в усіх випадках повинна звертатися лише до ведичної літератури, а не займатися власними «розумовими спекуляціями».

Поле діяльності для обумовленої душі крішнаїти називають, як уже вказувалося, матеріальне тіло. В широкому ж розумінні до матеріального поля діяльності вони відносять п'ять грубих (головних) матеріальних

елементів (земля, вода, вогонь, повітря, ефір), а також хибне его, розум, не проявлене (тобто стан трьох гун (модусів) матеріальної природи), одинадцять органів почуттів, п'ять типів об'єктів чуттєвого сприйняття (нюхові, смакові, зорові, дотикові та слухові). З перелічених елементів розум, хибне его та інтелект крішнаїтське вчення називає «тонким матеріальним тілом».

Результатом взаємодії чуттів та їх об'єктів, відображенням п'яти головних елементів грубого тіла крішнаїти називають бажання, ненависть, щастя та страждання. Проявленнями ж тонкого тіла вважаються ознаки життя, представленими, на думку духовних вчителів руху «Харе Крішна», такими феноменами, як свідомість і переконання. Слід особливо підкреслити, що наявність свідомості крішнаїти вважають неодмінною ознакою життя. Це послідовно поєднується з переконаннями крішнаїтів у тому, що і в людській формі тіла, і, наприклад в рослинній, дживи (душі) якісно рівні.

Розглядаючи людську сутність як нематеріальну субстанцію, «чисту свідомість», часточку божественної душі Параматми, крішнаїти визначають існування дживи в матеріальному світі як стан, і що не відповідає її природі.

Шріла Прабгупада виходячи з теорії карми і сансари вказував, що людське життя – це результат багатьох мільйонів років еволюції та тривалих перевтілень, тому на дживу, яка досягла людської форми існування покладається дуже велика відповідальність. В людській формі їй дається шанс на самореалізацію, на звільнення з сансари. «Той, хто усвідомив свою відповідальність і дії в цьому дусі називають сурами (божественними особистостями), а тих, хто нехтує цією відповідальністю, або не має про неї уявлення, називають асурами, демонами» [2, с.15]. І далі: «Цей матеріальний світ іноді порівнюють з океаном, а людське тіло – з міцним човном, що спеціально призначений для того, щоб перетнути цей океан. Ведичні писання і ачар'ї, святі вчителі, порівнюються з досвідченими човнярами, а здібності людського тіла – з сприятливим вітром, котрий допомагає човну спокійно допливти до бажаного місця призначення. Якщо не дивлячись на всі ці дари, особистість не буде повністю використовувати своє життя для самореалізації, вона повинна розглядатись як атма-га – вбивця душі» [Там само].

Спираючись на ведичну літературу, зокрема на Шрі Ішопанішад, Шріла Прабгупада розвиває ідею самореалізації особистості і, відповідно, сенсу життя, намагаючись висвітлити цю проблему в усіх подробицях. Він

доводить, що людину, яка нехтувала своїм духовним розвитком і працювала лише задля задоволення своїх матеріальних потреб, закони карми змусять народитися в важких матеріальних умовах або знову тут на Землі, або ж в залежності від її духовної деградації на інших ще більш гірших для життя планетах в деградованій формі життя, де знову така людина буде важко працювати.

Людині ж, яка з якихось причин не завершила шлях самореалізації дається шанс на повторну спробу і надаються більш сприятливі умови. Шріла Прабгупада підкреслює, що ніяке, навіть найменше зусилля в напрямку самореалізації не пропадає даремно: «Тільки за зусилля, скероване на усвідомлення Бога, людині гарантується народження в багатій або духовній сім'ї» [2, с. 17].

Ті ж, хто ревно слідував законам викладеним в піастрах і принципах духовної практики, що в першу чергу, як уже вказувалось, полягає в культивуванні відданого служіння і розвитку трансцедентального кохання до Крішні, після смерті опиняться в вічному духовному світі, де єдиним господарем, як вважають вайшнави, є Крішна. Цей духовний світ, за їх уявленнями, займає вчетверо більший простір ніж світ матеріальний. Причому якщо навіть з вищих матеріальних планет, куди, за вченням вайшнавів потрапляють люди, що поклонялися напівбогам, потрібно все ж рано чи пізно повернутися на Землю після того як вичерпається запас добрих справ, то тим, хто досяг духовного світу, це не загрожує. Вони вічно будуть насолоджуватися грансцедентальними розвагами з богом Крішною.

Непосвяченому, однак, важко визначити, чим, власне, життя на вищих матеріальних планетах відрізняється від життя в світі духовному, оскільки нематеріальний світ, як зображають його вайшнави, має досить матеріальну структуру. Для підтвердження можна навести хоча б наступну цитату з “Книги індійського мислення Шріли ГІрабгупади, в якій зображується життя на духовній планеті:

«Я поклоняюсь Говінді, першопочатковому Господу, прабатьку, котрий пасе корів, виконує всі бажання і знаходиться в оселі з коштовного каміння, оточеного мільйонами дерев бажань, і котрому слугують з великою пошаною і відданістю сотні тисячі лакшмі і гопі», – цитує Шріла Прабгупада «Брахма – самхіту» і додає, що корови в духовному світі дають нездиченну кількість молока, а дерева бажань – будь-які плоди на будь-який смак [3, с.25].

В інших же творах Шрілі Прабгупади можна зустріти твердження такого характеру: «Ми повинні зрозуміти різницю між духовним і матеріальним. Матеріальне немає ознак життя, а духовне володіє всіма життєвими ознаками. І дерева в духовному світі, і дерева в матеріальному світі – живі істоти, але в деревах, що знаходяться тут, життєві ознаки відсутні. Людські істоти – живі істоти і віддані в духовному світі також живі істоти, але в людських істотах поза свідомістю Крішні реальні ознаки життя відсутні» [4, с.197]. Таким чином можна зрозуміти, що поза свідомістю Крішні вайшнави відмовляють в реальних ознаках життя всім живим істотам.

Заслуговує уваги також наступна особливість світоуяви крішнаїтів. Якщо, наприклад, в християнстві також є поділ на світ земний і світ духовний, причому ці світи досить чітко демарковані, то в крішнаїзмі визначення належності якого-небудь явища чи речі до світу духовного або матеріального досить неоднозначно. Вважається, що шляхом процесу очищення матеріальне може стати духовним, залишаючись тим не менш, на матеріальній планеті, тобто, наприклад, на Землі, і зберігаючи, власне, при цьому свої матеріальні характеристики. Критерієм належності якої-небудь істоти або явища, предмета до того чи іншого світу Шріла Прабгупада вважає його відношення до відданого служіння Крішні і запевнює, що все пов'язане з Крішною треба сприймати як виключно духовне – наприклад, ім'я Бога, його відданих тощо. Таким чином, служіння богу Крішні, тобто членство в ІСККОН, вже вважається реалізацією справжнього сенсу життя людини, входженням в духовний світ, поверненням назад до Бога. Наприклад, надзвичайно високої оцінки із вуст Прабгупади удостоївся один з послідовників Чайтан'ї, Рупа Госвами, котрий пожертвував відданим Крішні половину своїх заощаджень. «Це повинно служити прикладом для кожного», – вважає Шріла Прабгупада [5, с.74].

Приклад Рупи Госвами Прабгупада намагався реалізувати в ІСККОН. Відданих заохочували половину свого прибутку покладати до лотоених стоп Крішні, чверть полишати сім'ї і чверть витратити на себе. Ще більшого схвалення Прабгупади заслуговували ті члени ІСККОН, котрі працюючи на підприємствах або закладах весь свій заробіток видавали «Міжнародному товариству свідомості Крішні». «Це люди, що досягли високої духовності, вони є справжні сан'яси (монахи, що зреклися земного існування – В.М.) і вони дійсно ведуть життя в зреченні», – зазначає Його Божественна Милість [1, с.753].

Таким чином, Шріла Прабгупада суттєво трансформує офіційну доктрину крішнаїзма згідно з якою матеріальний світ однозначно розглядається як ілюзія (майя). З одного боку він повністю згоден з позицією свого духовного вчителя, наводячи його слова: «Для того, хто обрав шлях духовного вдосконалення, цей матеріальний світ просто непридатний. Шріла Бгактісіддганта Сарасваті (духовний батько засновника ІСККОН – В.М.) використовував слідуючий вираз: «Це місце не придатне для джентльменів»[2, с.160]. В той же час Шріла Прабгупада, як ми вже вказували вище, мав тенденцію замінити це положення ідеєю трансформації світу матеріального в світ духовний уже тут, на Землі. Звідси бере початок його робота по перетворенню ІСККОН в потужну фінансово- економічну організацію. В цьому на пригоді йому став його досвід колишнього бізнесмена.

Більш того, виходячи з тверджень ачар'їв (видатних вчителів) крішнаїзму, що весь світ являється власністю Крішни, Шріла Прабгупада доводить цю думку до ствердження, що невіруючі в бога Крішну являються “зłodіями, що посягають на власність Крішни”. Отже, перед членами ІСККОН ставилось завдання: намагаючись не порушувати юридичні закони, повернути цю власність справжньому господарю, тобто Крішні.

В своїх коментаріях до «Бхагавад-гіти» Прабгупада наводить 18 пунктів з повчань Крішни, дотримуючись яких, його відданий повинен культивувати трансцендентальне знання. В пункті 17 відзначається, що вайшнав повинен жити в віддаленому місці і уникати компанії атеїстів [1, с.617; 2, с.49]. Однак на практиці Шріла Прабгупада трансформував це положення фактично у протилежне, Він різко критикує так званих «бабаджі», що не ведуть проповідницьку діяльність, а співаючи, прославляють ім'я Крішни у віддалених місцях Вріндавана. Таке життя Прабгупада називає «розпутним».

Майже в кожному творі Прабгупади виразно виділяються установки для відданого Крішни: по-перше, вести місіонерську роботу і, по-друге, направляти матеріальні блага на службу Крішні [Шрімад Бхагаватам – 4.23.16; 1.2.16; 1.17.42; 3.9.12; 3.9.24; 3.9.8; 4.24.58; 4.29.1; 6.17.28; 11.2.47; 7.8.52; Чайтан'я-чарітамріта аді-ліла - 7.32; 7.39; 7.92; 7. 95-96; 9.47; Чайтан'я-чарітамріта мадг'я – 8.128; 20.6; 27.7; Чайтан'я-чарітамріта ант'я – 2.13-14].

Таким чином, сучасні крішнаїти не лише не відсторонюються від

мирського світу, але бачать однією з своїх головних завдань активну пропаганду своїх ідей в будь-який час і в будь-якому оточенні.

Крішнаїти вважають, що вищий сенс буття – насолода. «По природі і структурі кожна жива істота, включаючи і Всевишнього Господа, і будь-яку органічну частинку, назначена для вищої насолоди. Живі істоти, ув'язнені в матеріальні тіла, постійно прагнуть до насолоди, але вони шукають її в хибному місці» [2, с.34]. Цей висновок Шріла Прабгупада робить виходячи з загальної концепції крішнаїзма про те, що життя в матеріальному світі – це страждання, а припинити страждання можна лише віддано служачи Крішні. Однак, ставши на позиції відданого служіння, бгакта, як правило, продовжує відчувати на собі дію все тих же негативних чинників, що і раніше, до вступу в общину вайшнавів.

Щоб новоявлений член ІСККОН не розчарувався в користі відданого служіння Крішні, Шріла Прабгупада висуває цілу низку пояснень причин, з-за котрих вайшнав може зазнавати страждання. В першу чергу, страждання пояснюються дією карми. Відданому в такому випадку пропонується молитися Крішні: «З-за своїх минулих вчинків я призначений для дуже сильних страждань, але ти пом'якшуєш ці страждання і даєш лише малу частину» [5, с.60]. В той же час вказується, що майя буде перевіряти, наскільки відданий Крішні утвердився в своєму служінні, тому буде ставити відповідні перепони.

Практика любовного служіння Богу, бгакті-йога крішнаїтів складається з таких видів діяльності, як: слухання розповідей про Верховного Господа, прославляння його, постійне пам'ятання про нього, служіння йому, читання молитов, виконання його наказів, встановлення з ним любовних відносин, і, нарешті, безумовної відданості йому. На їх думку, слідуючи саме цим шляхом, джива може не лише повернути собі втрачені атрибути – сат-чит-ананда, тобто вічність, знання та блаженство, які мала до втілення в матеріальне тіло, але й за допомогою трансцендентальної любові до Крішні викликати його взаємну любов. Це дозволить на їхню думку навіть керувати Крішною, тобто Богом.

Висновки. Проблема сенсу життя крішнаїти вирішують виходячи з ідеалістичної філософської парадигми, що загалом є типовим для будь-якого релігійного світогляду. Знаходячись в руслі індійської концепції переродження і трансміграції душі, а також розглядаючи сутність людини як нематеріальну духовну субстанцію (дживу або атму), крішнаїзм вбачає сенс людського життя у визволенні останньої з-під влади майї (ілюзії) і повернення її назад до Бога. Але якщо ортодоксальний брахманізм

розглядав цей процес як пролонговано дискретний, тобто згідно з вченням брахманізма досягти мокші (звільнення від сансари) могла лише людина, що пройшла 8 400 000 перероджень, в тому числі 400 000 в людській формі і в решті решт отримала тіло браміна, то в сучасному крішнаїзмі вважається, що досягти самореалізації під якою його прихильники розуміють звільнення з сансари, може практично кожна людина незалежно від її походження, національності, статі тощо, якщо вона віддано служить Господу, тобто Крішні. Тому особливістю сучасного крішнаїзма є також те, що, на їх думку, самореалізація може відбутися вже у земному житті. Вайшнав, тобто відданий Крішні, може звільнитися з-під влади майї і досягти духовного світу, ще за земного життя. Критерієм належності якої-небудь істоти, явища або предмета до духовного чи матеріального світу засновник «Міжнародного товариства свідомості Крішні» Бгактиведанта Свіамі Прабхупада вважав його відношення до відданого служіння Крішні, запевнюючи при цьому, що все, що пов'язане з Крішною, треба сприймати як виключно духовне – ім'я Бога, його розваги, відданих, речі, що використовуються в служінні тощо Таким чином, служіння богу Крішні, тобто членство в ІСККОН, вже вважається реалізацією справжнього сенсу життя людини, входженням в духовний світ, поверненням назад до Бога.

Хоча крішнаїти вважають, що в наш час любовне служіння являється єдиним способом звільнення душі від подальших перевтілень, тобто досягти мокші (звільнення від круговерті смертей і народжень), але в той же час вони підкреслюють, що досягнення стану преми – безмежної любові до Бога, має навіть більший сенс, ніж мокша. У стані преми душа настільки віддана Крішні, що їй навіть не турбує питання: чи вдасться їй звільнитися, чи вона знову отримає нове переродження. Стан трансцендентальної, безмежної любові до Бога дає таке відчуття щастя, що навіть будь-які труднощі і невдачі сприймаються, як особлива милість Крішні, який турбується, щоб його відданого не захопила майя, матеріальна енергія, яка створює ілюзію щастя в матеріальному світі. Тому будь-які труднощі не можуть затьмарити радісно-піднесеного настрою вайшнава. В цьому, власне й полягає сенс самореалізації, що вони пропонують.

Література:

1. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Бхагавад-гита как она есть / Бхактиведанта Свами Прабхупада. - Калькутта: Бхактиведанта Бук Траст, 1984. - С. 1-828.

2. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Книжка индийского мышления / Бхактиведанта Свами Прабхупада - Калькутта: Бхактиведанта Бук Траст, 1984.- 168 с.
3. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Вне времени и пространства / Бхактиведанта Свами Прабхупада. - Стокгольм: Бхактиведанта Бук Траст, 1982.- 106 с.
4. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Наука преданности / Бхактиведанта Свами Прабхупада. – СИ. - 335 с.
5. Бхактиведанта Свами Прабхупада.. Поученик царицы Кунти / Бхактиведанта Свами Прабхупада. – СИ. -158 с.

КАРАЧЕВЦЕВА Лариса,
*кандидат філософських наук,
молодший науковий співробітник
відділу філософії культури, етики та естетики
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України*

БЕЗ-ОСНОВНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЕТИЧНА ЗАСАДА

Надихаючою силою громадянського суспільства є прагнення справедливості. Утім, справедливість як етичний регулятив громадянського суспільства є проблемою.

З одного боку, ідея справедливості належить критичному ресурсу громадянського суспільства: громадські ініціативи оскаржують наявний стан речей в ім'я справедливості. З іншого боку, внутрішній смисл справедливості як зрівняння, зваження й урівноваження полягає в досягненні суспільством рівності і гармонії. Адже справедливість є порядком універсальності, морально-етичним каркасом суспільства і, відтак, вона є чинником стабілізації. Виникає питання: чи можуть у справедливості як етичному понятті поєднуватися значення оскарження начала (ан-архічність) в розумінні етичної необумовленості універсальним, як, наприклад, сингулярний моральний імпульс; і водночас засадничої «архічності» – здатності впорядковувати й бути порядком, тобто створювати режими універсальності?

Сучасна філософська думка ствердно відповідає на це запитання. В горизонті переосмислення де-онтологізованого поняття справедливості Емануеля Левінаса, з'являються концептуалізації справедливості як водночас ідеалу і рушія громадянського суспільства. Відмітною ознакою цієї справедливості є її *нефіксований* характер. Так, наприклад, для Саймона Кричлі питання про смисл і межі справедливості, чинність її суду в тій чи іншій ситуації, є засадою саморевізії демократії, що динамізує її розвиток як політичної форми людського співжиття. Жак Деріда, всупереч

дискурсу легітимуючої підстави, артикулює значення без-основної справедливості у формулі «рішення іншого, що приймається в мені»: політичне рішення не дедукується з наперед даної концепції справедливості, натомість воно виникає з контингентного контексту як уміння відповідати на етичний виклик. Загалом сучасна філософська думка констатує: прагнення повного втілення універсального в одиничному чи прагнення одиничного презентувати себе, як втілення універсального, мають бути заперечені. Справедливість, відтак, постає і «ідеальною універсальністю, що існує в формі абсолютних і безконечних вимог, що символічно постають проти меж будь-якої інституції» (Е. Балібар), і «мистецтвом відповіді на етичну вимогу іншого» (С. Кричлі), що, своєю чергою, може оприявнюватися як громадянський «дискурс дії» (П. Рикер). Етика набуває характеру незавершеності і відкритості, що відповідає динамічній природі громадянського суспільства.

Однак така інтенція на де-універсалізацію, а відтак – і релятивізацію, сфери етичного на користь її багатопланової людяної присутності в ситуаціях тут і тепер, не позбавлена суперечностей. Ми можемо діагностувати ряд проблем, які вона провокує. По-перше, це небезпека невизнання такої справедливості у зв'язку з відсутністю в ній характеру загальнозначущості: «не-універсальність» – це не тільки безумовність, але й необов'язковість. По-друге, це суперечність, що полягає в появі різних «режимів» справедливості, зумовлених контекстуальним характером без-основної справедливості: яка ж тоді вона справедливість, якщо має ознаки вибіркості? По-третє, це загроза множення окремих моральних норм і рішень, що, в тому числі, можуть конфліктувати між собою. Тут слід зауважити, що без-основна справедливість – це певний модус самозасвідчення ідеї справедливості в соціумі, але не оскарження значення й етичного смислу справедливості, як таких: в цьому розумінні справедливість навіть у своїх конкретно-партикулярних виявах не втрачає належності до «ідеальної універсальності» (Е. Балібар).

Поняття без-основної справедливості має впізнаваний евристичний сенс і етико-філософську значущість. Вона транслює настанову самостійності у рішеннях і діях, що є ознакою етичної зрілості як особистості, так і соціуму. Без-основний характер справедливості виражає чистоту морального імпульсу, якому не потрібні зовнішні «легітимації» чи інституційні «схвалення», аби перетворитись на повноцінний «дискурс дії». Через власну не-універсальну природу й через оскарження порядків

тотальності, без-основна справедливість здатна протистояти тоталізуючим факторам суспільного життя, як-от насильство, ідеологія, індиферентність мас, які інертно слідують усталеним практикам й нормам. (Так, наприклад, тільки без-основна справедливість, утілена в дискурсі дії, здатна здолати корупційні практики, що стали нормою для українського суспільства). Як без-основна, справедливість має у собі потужний ресурс антиавторитарного дискурсу. На відміну від ригоризму універсального принципу, вона є реактивною, здатною до контекстуальної гнучкості і самодиференціювання.

На особливу увагу заслуговує *критичний* потенціал без-основної справедливості. Вона не тільки підважує зовнішній порядок, наявний стан речей, не тільки критично оцінює той чи інший випадок, ситуацію, мотив, ініціативу, дію, наслідки дії, рішення, справи, але й критично оцінює саму себе. Відсутність у ній характеру «легітимуючої підстави» стає для неї чинником постійної рефлексії щодо власної моральності і легітимності. Іншими словами, без-основна справедливість здійснює перманентну авторевізію. Відтак, «панацея» від волюнтаристських рішень як утілень без-основної справедливості, хоч як це не парадоксально, полягає саме в її *без-основності* – здатності до само-підважування, самоперевірки, спрямування критичного імпульсу на саму себе.

Отже, без-основна справедливість розкриває глибинний особистісний вимір громадянського суспільства. Як етична засада самовизначення особистості, у тому числі – громадянського, вона є фактором, що конститує громадянське суспільство.

Література:

1. Бистрицький Є., Пролесєв С., Білий О., Лозниця С., Зимовець Р., Кобець Р. Національна ідентичність і громадянське суспільство. – К.: Дух і літера, 2015. – 452 с.
2. Култаєва М. Громадянське суспільство як воля і уявлення / Марія Култаєва // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови : збірник / [за ред. Вахтанга Кебуладзе та Оксани Кисельової]. – К., 2007. – С. 33-53.
3. Жижек С. Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / Славој Жижек; [пер. с англ. Р. Й. Димерця]. – К.: ППС-2002, 2008. – 510 с. – (Серія «Сучасна гуманітарна бібліотека»).
4. Balibar E. Politics and the Other Scene / Etienne Balibar; [transl. from French by Christine Jones, James Swenson, Chris Turner]. – London, New-York: Verso, 2011. – 176 p. – (Radical Thinkers V).

5. Critchley S. Ethics – Politics – Subjectivity. Essays on Derrida, Levinas and Contemporary French Thought / Simon Critchley. – London, New-York: Verso, 1999. – 302 p. – (Radical Thinkers V).
6. Critchley S. Infinitely Demanding: Ethics of Commitment, Politics of Resistance / Simon Critchley. – London, New-York: Verso, 2012. – 168 p. – (Radical Thinkers V).
7. Derrida J. Adieu à Emmanuel Lévinas / Jacques Derrida. – Paris: Galilee, 1997. – 216 p.
8. Is it righteous to be? Interview with Emmanuel Levinas / [edited by Jill Robbins]. – Stanford: Stanford University Press, 2001. – 309 p. – (Meridian. Crossing Aesthetics).
9. Levinas E. Otherwise than Being, or, Beyond Essence / Emmanuel Levinas; [translated from French by A. Lingis]. – Pittsburgh: Duquesne University Press, 2004. – 205 p.

КУЧЕРА Тетяна,
*кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії
Київського національного
економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

РЕЛІГІЙНЕ СПРИЙНЯТТЯ СЕНСУ ЖИТТЯ

Сенс життя – це проблема, що постає перед людиною, коли вона відволікається від щоденних практичних справ, тимчасових інтересів та усвідомлює свою кінцевість. Питання про сенс життя виникає, коли людина замислюється над такими питаннями: навіщо вона існує, що таке смерть? Також питання про сенс життя виникає, коли з різних причин вичерпалися ті смисли, якими людина жила до сьогоднішнього дня, і вона починає відчувати емоційну порожнечу, відсутність інтересу до чого б то не було. У першому випадку це питання про сенс життя взагалі. У другому – це питання про сенс життя на даному етапі, тут і зараз – чи варто жити і навіщо жити?

Визначаючи поняття «сенсу життя», потрібно підкреслити, що воно має, як мінімум, три виміри. Перший – пов'язаний з поняттям «святості життя» та зараз є предметом такої дисципліни, як біоетика. Все живе (у тому числі і у Всесвіті) має право на життя за правом самого факту народження. Ця вітальність є первинною для людини. Другий вимір поєднаний зі з'ясуванням специфіки саме людського життя, оскільки

єдиний реальний факт у житті будь-якої людини – смерть. Доречно навести думку Л.М. Толстого, який запитував: «Чи є в моєму житті той зміст, що не знищується неминуче майбутньої смертю?» У рамках раціоналістичного підходу відповісти на це питання неможливо і доводиться шукати відповідь шляхом інтуїтивного осягнення сенсу свого буття й визначити, що ж для особистості є найвищою цінністю – Бог, людство, близькі та рідні, діти, справедливість чи щось інше? Третій вимір пов'язаний з ідеєю відображення безсмертя.

Останнє можна також розкрити в кількох аспектах. Перший аспект пов'язаний з реалізацією безсмертя через нащадків та здійснюється шляхом передачі генного апарату від батьків дітям, онукам і т. д. Другий – збереження тіла померлого (муміфікація або кріогенізація). Третій – входження частинок нашого тіла після розпаду в кругообіг речовини, енергії та інформації у Всесвіті, своєрідне «злиття з природою». Четвертий – визначається підсумками діяльності людини, що увічне її в пам'яті нащадків. П'ятий шлях пов'язаний зі зміненими станами свідомості, внаслідок застосування системи психотренінгу та медитації, що веде людину у Вічність.

Виходячи з цього, можна виділити три можливі відповіді на фундаментальне філософське питання про сенс життя.

1. Релігійна версія сенсу життя. Відповідно до цієї версії людське життя саме по собі є безглуздом. Люди воюють, страждають, хворіють і вмирають, скрізь море зла та несправедливості. Все мине. Однак у нашій душі присутні ідеї добра, справедливості та ідея Бога, як джерела усіх вічних найкращих начал. Сенс життя у тому, що існують Бог та безсмертна душа, вони відкривають для нас перспективу прекрасної вічності. Справжній сенс знаходить той, хто вже тут серцем повернувся до потойбічного та освітлює наш короткий вік божественним світлом.

2. Атеїстична нігілістична версія сенсу життя. Людське життя саме по собі безглузде. Людина прагне орієнтуватися на абсолютне й безмежне, але не може собі цього дозволити, тому що наука відкидає існування Бога. Послідовний раціоналіст повинен свідомо сприйняти безглуздя життя й жити, висловлюючись словами французького екзистенціаліста Альбера Камю, «не відриваючи очей від абсурду». Це своєрідна стоїчна доблесть. Камю вважав, що людині зовсім нема чого закінчувати життя самогубством, рятуючись від безглуздя світу. Навпаки, її буття перетворюється на героїчний бунт. Цей бунт проти абсурду виражається в чуттєвому та ігровому проживанні кожного моменту життя, яке може

обірватися у будь-яку хвилину. Ніякі соціальні цінності та моральні норми не обмежують більше «абсурдної людини», що насолоджується емпіричним світом, весь час дивлячись в очі смерті.

3. Безрелігійна гуманістична версія. Ця версія чудово висловлена в працях психоаналітика Еріха Фромма. Він вважав, що сенс людського життя – в самореалізації, в актуалізації всіх закладених в людині здібностей. Людина не може скасувати смерть, але вона може сама надати сенс власному життю. Тоді воно з сліпого спонтанного перебігу перетворюється на справжнє мистецтво, де кожен розкриває свої кращі можливості, проявляється як неповторна індивідуальність. Про необхідність реалізувати себе нагадує нам «гуманістична совість», яка наказує людям дбати про самих себе, втілювати свої обдарування, а також не забувати інших, ставлячись до них доброзичливо та з любов'ю.

Мета. Розглянути та проаналізувати особливості релігійного сприйняття сенсу життя (на прикладі християнства, джайнізму, індуїзму, даосизму, буддизму, дзен-буддизму).

Головною ознакою будь-якої релігії є віра у надприродне. Будь-які релігійні уявлення потребують не стільки пізнання, скільки віри у потойбічне. Віра у потойбічне – це риса властива усім релігіям. Найдавніший сенс життя людини – віра. І зараз люди у вірі знаходять своє призначення, свої цілі і гармонію. Однак в різні історичні епохи об'єкт віри був різний. Тільки одних богів скільки було. Навіть спеціальні терміни з'явилися, такі як політеїзм, монотеїзм, деїзм, теїзм, пантеїзм, панентеїзм тощо. Але бог – це приватний об'єкт віри. Вірити можна в що завгодно. Навіть атеїст вірить, що Бога немає. Адже через віру можна нічого не знаючи і не розуміючи пояснити абсолютно все, без винятку; довести все що завгодно, потрібно лише вірити.

Віра певною мірою є протилежністю розуму, логіки, «гасію». Але віра має велике позитивне значення, і не одне. Очевидний життєвий досвід підтверджує вірність і добродійність орієнтирів, запропонованих великими світовими релігіями, зокрема, віра в потойбічне буття душі людської. Тим не менше, наскільки виправдана з наукових позицій ця віра, не відомо. Вона, безперечно, допомагає гідно жити і спокійніше померти, а вже там – будь-що буде.

Віра наповнює життя сенсом. У вірі є свої прийоми і шляхи, що ведуть до так званого «божественного одкровення», про яке говорили богослови. Просто людина «прозріває», їй дійсно щось відкривається. Але є і інші

способи реалізувати сенс життя, до того ж вони не обов'язково повинні виключати віру.

Багато хто розуміє, що «храм божий усередині нас» і знаходить сенс життя в пізнанні себе, або, так би мовити, в пізнанні через себе. Річ у тому, що людина – частина уселенської голограми, «мікрокосм», який містить в собі весь Всесвіт, всі його властивості, як частина містить ціле і навпаки. Не все це сприймається і усвідомлюється, але можна припустити, що це так і є.

Тому даосизм і підказує, що не «виглядаючи з вікна, можна бачити природне дао», тобто знайти значення, зрозуміти істину. Але пізнати самого себе складно, особливо представнику «європейської цивілізації», якому потрібно посадити дерево, побудувати будинок, виростити сина, дістати вищу освіту, знайти гарну роботу, соціально самореалізуватися, п'яте..., десяте..., а там і смерть прийшла, і пізнавати себе вже ніколи. Христос говорив: «Киньте все і слідуйте за мною», «Залиште батька-матір, дружину-чоловіка та йдіть за мною». Але на те він і був «сином божим», щоб люди за ним пішли. Дійсно, хто сам зважиться на такі жертви? Тому самопізнання, як правило, відбувається паралельно, ніби життєвим лейтмотивом, але майже ніколи не є самоціллю.

Можна сказати, що служіння ідеї – це та ж віра, але пов'язана не тільки з релігією, з Богом – вона має відношення до людей, суспільства, науки, творчості, прогресу тощо. Служіння ідеї, людям як сенс життя має глибоку гуманістичну основу.

Істинний шлях життя виявляється у любові, спілкуванні. У любові дійсно криється велика можливість реалізувати сенс життя людини. Це мабуть найдоступніший та зрозуміліший для нас спосіб, дарма його обрав навіть Ісус Христос. Але йдеться не про любов як про відчуття пристрасті, кохання, а про переживання, про скорочення дистанції між ближніми, про спільність інтересів людей як представників одного роду. Любов проявляється через спілкування. Тому душевне спілкування як феномен любові так само може бути сенсом життя. Багато хто знаходить себе тільки в постійній суспільній діяльності, в організації чого-небудь, служінні Богу.

Представник релігійного екзистенціалізму К. Ясперс бачив можливість виходу до трансцендентного Бога тільки через комунікацію людських екзистенцій між собою, тобто істину люди знаходять в спілкуванні між собою.

Але любов не можна зрозуміти, її треба пережити. Це свого роду маленьке просвітлення, осяяння. Один раз відчуєш любов до людини – і все, сенс життя знайдено, з того часу він тільки розширюватиметься і буде збагачувати духовний світ людини. Любов – це чудовий спосіб реалізувати сенс життя, особливо в гармонії з вірою.

І все ж релігійне розуміння сенсу життя дуже специфічне. Домінує в ньому не розум в його людській іпостасі, а віра. Релігія, як прийнято вважати, задовольняє буттєві потреби душі, серця людини, а потім вже, можливо, і розуму. У цьому сенсі релігія корениться в деяких дуже фундаментальних емоціях і почуттях людини. У зв'язку з цим можна погодитися зі словами Л.М. Толстого, який стверджував, що «людина без релігії так само неможлива, як людина без серця. Вона може не знати, що у неї є релігія, як може людина не знати того, що у неї є серце, але як без релігії, так і без серця людина не може існувати» [1, с. 78]. Сенс життя в релігійній його інтерпретації пов'язується так чи інакше з Богом. Розум в релігії тим не менше не заперечується, тому що він «іскра Божа» в людині.

То що ж це таке – релігійний сенс життя? Якщо коротко, він полягає в самовідданому служінню Богу, в виконанні релігійних заповідей та приписів, перш за все заповідей любові і непротивлення злу насильством, в приготуванні до гідного переходу у вічність, тобто до життя потойбічного, на тому світі.

Нескладно зрозуміти, саме по собі земне життя людини у релігійній інтерпретації позбавлене усякого сенсу, будь-якої цінності та цілі. Воно безглузде. «Бо ти порошок, і до порошку вернешся» [2] – так окреслюється в Біблії коло земного існування людини. І ще: «Не любіть світу, ані того, що в світі. Коли хто любить світ, у тім немає любові Отцівської» [3]. Сенс в людське життя вносить лише перспектива потойбічного світу, особистого безсмертя і загробного воздаяння. Домінує переконання в тому, що якщо за межами земного буття для людини немає нічого, її життя – суєта та марність, тобто безглуздість. Земне життя дане людині як випробовування, для страждань, які, за християнським віровченням, очищають і загартовують душу, зміцнюють віру в Бога. Христос страждав і нам заповідав. І від того, як людина витримує це випробування, випробування життям та його стражданнями, буде залежати подальша, загробна, потойбічна доля її безсмертної душі. Мета життя – в порятунку душі. Смерть – «брама вічного життя», єднання віруючого з Христом. Із земного в вічне життя переходить лише душа. Все інше зникає разом зі смертю. Як

сказано у Біблії: «І вернеться порох у землю, як був, а дух вернеться знову до Бога, що дав був його» [4].

Релігійний сенс життя привабливий для дуже багатьох людей. Він досить простий і лаконічний, а тому доступний людині будь-якого рівня розвитку. Емоційно-образний лад його залишає враження конкретності та переконливості. Релігійний сенс життя по-своєму мирить людину з грізним роком – смертю. Остання, як відомо, є ахіллесовою п'ятою всіх інших варіантів сенсу життя. Згідно з релігійними поглядами, справжнє життя зі смертю тільки й починається. Лев Толстой, мабуть, мав рацію: «Сутність будь-якої віри полягає в тому, що вона надає життю такий зміст, який не знищується смертю». В релігії людина знаходить те, чого немає ні в якому людському знанні – надію на безсмертя.

Релігійний сенс життя дає людині втіху в її життєвих стражданнях, нестатках та знегодах. Більше того, він обіцяє винагороду за все це в потойбічному житті. Засуджуючи гонитву за земними, матеріальними благами й насолодами, релігійний сенс життя орієнтує людину на звільнення її з-під влади негативних чинників матеріального світу, пробуджує її духовну природу, розкриває творчі здібності та можливості. Моральність, духовність дійсно є світлим і шляхетним виміром нашого життя.

Подивимося, однак, як і наскільки обґрунтований релігійний сенс життя. На чому він базується? Відповідь очевидна – тільки на вірі. А чи можна віру вважати стійкою, надійною підставою? В життєвій стійкості вірі взагалі-то не відмовиш. Людина має право вірити в речі, у яких немає раціональних, тобто ясних і переконливих підстав, але які, тим не менш, досить корисні для життя – у процесі адаптації до його складнощів, турбот і тривог. Нажаль, це право логічно веде до тертулліановського «Вірую, бо це абсурдно». У розгорнутому своєму вигляді ця формула виглядає так: «Син Божий розіп'ятий; нам не соромно, бо потрібно було б соромитися. І помер Син Божий; це цілком вірогідно, бо ні з чим не згідно. І після поховання він воскрес; це безсумнівно, бо неможливо» [5, с. 216].

Релігійний сенс життя виявляє певне приниження людини, образливу недооцінку її реальних сил та можливостей – як в негативному, так і в позитивному плані. Питання про сенс життя займає якщо не головне, то одне з центральних місць, воно важливе, актуальне та постає у всіх релігіях світу. Наведемо деякі приклади. Так, у **джайнізмі** життя – страждання. Воно пов'язується з законом необхідності (кармою). Джайни вчать про наявність у всесвіті двох самостійних начал – «Джива» (живе) і «аджика»

(неживе). Тіло – неживе, душа – жива. Душа може втілюватися у будь-яке тіло, необов'язково людське, навіть у тіло комахи. Згідно з уявленнями джайнів, тіло людини складається з трьох частин: звичайне тіло (яке ми можемо побачити), кармічне тіло (те, яке носить на собі відбиток попередніх життів), змінюване тіло (вайкрія). В результаті кожного вчинку до душі прилипають частинки речовини, з якої складається кармічне тіло, від них залежить доля людини та її майбутнє переродження. Кожен з нас носить на собі відбиток кармічного тіла – так вважали джайни. Ті душі, які досягли звільнення, потрапляють у царство блаженних. Людина перероджується з одного тіла в інше і весь час зазнає страждань. Вища мета – роз'єднання Дживи і адживи. Їх з'єднання – головна і основна карма – є джерелом страждань.

Джайни культивують концепцію всезагального спасіння. Суть цієї концепції полягає в тому, що кожна людина незалежно від кастової приналежності може спастись, головне – звільнитись від сансари. Досягти цілковитого звільнення можна лише дотримуючись «Правил трьох перлин» (триратна):

Перша перлина – правильна віра, правильне бачення (сам'яташана). Це віра в авторитет пророків (тідханхарів).

Друга перлина – правильне пізнання, правильне знання (сам'яджняна). Для джайни головне – проникати в суть вчення. Основний засіб проникнення в суть вчення – чуттєве пізнання.

Третя перлина – (сам'ягчайта) правильна поведінка, яка включає в себе дотримування п'яти обітниць: 1 – ахімса (не вбивати нічого живого); 2 – сатья (бути чесним, не брехати); 3 – астея (не красти); 4 – апаріграха (не прив'язуватись до земних речей, не накопичувати земні речі); 5 – брахмачар'я (бути цнотливим). П'ята обітниця діє лише для ченців і черниць, а ченцем людина могла стати з 8 років. З п'яти обітниць особливим радикалізмом визначався принцип ахімси – не вбивати будь-яку живу істоту. Ідеальним завершенням життя джайніського мирянина вважалася смерть в результаті посту. Щастя і свобода людини – в повному звільненні душі від тіла.

Індуїзм. Історична назва на санскриті – санатана-дхарма, що в перекладі означає «вічна релігія», «вічний шлях», або «вічний закон» – це стародавня національна релігія Індії, корені якої ведуть до ведичної цивілізації. Розглянемо найбільш філософську течію індуїзму – веданту. Світ складається з безособистісного світового духу – «брахмана», отримати

від якого одкровення – найвища істина й насолода. Індивідуальна людська душа хоч і безсмертна, але набагато поступається світовому духу за ступенем досконалості, внаслідок занадто тісного зв'язку з тілом. Цей зв'язок проявляється у підпорядкуванні людської душі («атмана») закону необхідності («карма»). Карма – це закон переродження, згідно з яким при переважанні гарних вчинків людина отримує хороше переродження, при домінуванні поганих – погане переродження. Прихильність «атмана» (суб'єктивне, індивідуальне духовне начало) до тіла змушує душу кожного разу після смерті переселятися в інше тіло. Потік таких перевтілень триває доти, поки людина повністю не звільниться від земних пристрастей і життєвих проблем (від гріхів, згідно християнства). Тоді настає звільнення і «атман» зливається з «брахманом» (абсолют, вища духовна реальність, творче начало), тобто наша душа зливається зі світовим духом. До того часу, поки ми бачимо у світі різноманіття предметів і явищ, перебуваючи під чарами Майї (ілюзорність матеріального світу) та думаючи, що ми існуємо окремо від навколишнього середовища і можемо діяти вільно й незалежно, ми сковуємо себе кармою. Для того щоб звільнитися від уз карми, потрібно усвідомити цілісність та гармонію, що панують у природі, включаючи й нас самих, і діяти відповідно до цього.

Мета пізнання за ведантою полягає у звільненні від хибних уявлень про світ та людину, осягненні істини, яку уособлює Брахман. Моральна мета – в очищенні, звільненні від пристрастей, хибних схильностей, насамперед від семи гріхів (пияцтва, сварливості, порушення прав власності тощо) та в поверненні в лоно Брахмана. Йдеться про злиття атмана з Брахманом як світовою душею, необхідною передумовою якого є звільнення від сансари (кругообігу народжень і смертей) з її нескінченними переродженнями. Досягти цього дуже важко, адже воно доступне лише відданим, благочестивим людям, тобто жерцям-брахманам. Представники інших варн повинні всіма справами та помислами дбати про поліпшення своєї карми, тобто про підвищення якості наступного переродження. Хто шукає лише приємного, а не спасення, той віддаляється від істини та чеснот. Істинне благо здатний розрізнати лише розум, він і є критерієм вибору добра.

Індуїсти бачать багато шляхів до звільнення. Люди, які стоять на різних щаблях духовного розвитку та сповідують індуїзм, можуть використовувати для злиття з Божественним різні поняття, ритуали і духовні дисципліни. Індуїстів не турбує та обставина, що ці поняття і практики іноді суперечать один одному, оскільки вони знають, що Брахман

знаходиться поза всіма поняттями й образами. Це пояснює високу терпимість та сприйнятливість індуїзму до різних впливів. Якщо розглядати індуїзм в цілому, то він ніколи не прагнув змусити своїх послідовників відмовитися від чуттєвої насолоди, не відділяючи тіло від духа і бачачи в ньому невід'ємну частину людської природи. Тому індуїст не намагається контролювати бажання тіла за допомогою свідомої волі, але бачить головну мету в усвідомленні себе з усім своїм єством, тілом і духом. В індуїзмі навіть з'явився напрям – середньовічний тантризм, в якому шлях до просвітління лежить через глибоке занурення в переживання чуттєвої любові, в якій «кожен втілює в собі обох».

Даосизм. Даосисти пізнають сенс життя не через логічні пояснення, а шляхом споглядальних мандр у дао-потоці. Не виглядаючи з вікна можна бачити природне дао. «Чим далі йдеш, тим менше пізнаєш». Усе, що існує, і людське життя також, має єдину першооснову – дао (шлях, бог, розум, слово, логос, сенс (через особливості китайської мови у цього слова багато відтінків).. Тому немає сенсу розпорошуватися на минулі форми і різноманіття, досить досягнути дао, і всі питання відпадутъ, в тому числі про сенс життя. Мудрець прагне розпізнати дао і діяти відповідно до нього. Таким чином, він стає «людиною з Дао», яка живе у гармонії з природою і процвітає у всіх своїх починаннях. «Тому, хто підпорядковується течією Дао, слідуючи природним процесам Неба і Землі, нескладно управляти всім світом».

Сенс життя полягає в прагненні людини до природності, в близькості до природи і дао – верховної сутності. Долучаючись до дао, людина пізнає і знаходить себе, набуває незворушності духу і спокою. Даоси розглядали логічне мислення як складову частину штучно створеного світу людини, поряд з громадським етикетом і нормами моралі. Вони абсолютно не цікавилися цим світом, зосередивши свою увагу на спогляданні природи, що має на меті виявити «властивості Дао».

Буддизм. Будда, в основному, сприймав людське життя, яке наповнене стражданнями і розчаруваннями. Тому його вчення було не метафізичним, а, швидше, психотерапевтичним. Він вказав причину страждань і спосіб їх подолання, скориставшись для цієї мети традиційними індійськими поняттями, такими як «майя», «карма», «нірвана» тощо, і дав їм абсолютно нове психологічне тлумачення. Характерною особливістю буддизму є його етико-практична спрямованість. Стрижень змісту цієї релігії викладено в

першій бенареській проповіді Будди, насамперед, це вчення «Про чотири благородні істини».

Перша істина: «Існує страждання». Життя – це страждання. Страждає все, стражданням сповнений весь світ. Усе буття є страждання: життя, хвороба, старість, смерть.

Друга істина: «Страждання має причину», а це є наше «Его», у якого є бажання. Причиною страждання є бажання, пристрасті, потяги людей, афекти і, зокрема, «Трішна» – жадоба до життя. Виходить, що причина страждання полягає в самій природі людини. Навіть смерть не позбавляє її від страждання, бо прийде нове народження, а значить, нове життя, тобто, нове страждання. Отже, джерело страждання – всередині людини. Це не відсутність бажаного, а саме бажання. Тобто, це не віддаленість від мети, а прагнення мети. З цієї істини випливає уся філософія буддизму.

Третя істина: «Оскільки страждання має причину, воно має початок і кінець». Страждання може бути припинене, а людина звільнена від нього. Шляхом до звільнення від страждання є подолання жадоби буття, придушення в людині не тільки бажання жити, а й усіх бажань, прагнення подолати прив'язаність людського існування до життя.

Четверта істина: «Є шлях до припинення страждань». Цим шляхом є так званий «благородний восьмирічний шлях». Відповідно, він включає в себе вісім кроків або етапів:

1 – праведні погляди, розуміння основних істин і положень буддизму. Людині необхідно повірити в те, що життя є страждання, необхідно засвоїти і пережити величні істини;

2 – праведні бажання. Людина має зважитися стати на шлях припинення страждань, тобто обмеження своїх бажань;

3 – праведна мова, людина має відмовитися від наклепів, лжесвідчень, лайки, брудних слів, мова має бути правдивою і позбавленою будь-яких ефектів;

4 – праведна поведінка, тобто необхідність жити в гармонійному єднанні із зовнішнім світом та самим собою, не завдавати жодної шкоди живій природі, живим істотам взагалі;

5 – праведний спосіб життя, тобто дотримуватися в повсякденному житті буддистських заповідей, а саме – не вбивати, не красти, бути цнотливим, не обманювати, не вживати алкоголю;

6 – праведні устремління, тобто старанність і щирість у повсякденній праці;

7 – праведне мислення, контроль над думками, тому що думки багато в чому визначають форму подальшого життя;

8 – праведне самозаглиблення, споглядання, а також відмова від усього земного, від усіх радощів, регулярні медитації, що сприяють встановленню зв'язку з космосом, досягненню внутрішнього спокою, вміння досягти глибокого медитативного трансу, повної непорушності (нірвани). Цей шлях у буддизмі дістав назву «Серединного шляху». Розвиваючи ці істини, буддизм багато уваги приділяє розробці таких специфічних понять, як «дхарма» (елемент, закон), «нірвана» (буквально – згасання, просвітлення), «карма» (дія), «сансара» (потік буття) та інші.

Нірвана – це стан абсолютного спокою, проникнення в сутність речей, ліквідація гріховності й повна незалежність від навколишнього світу. Саме в стані нірвани, абсолютного спокою можна пізнати абсолютну істину. В буквальному перекладі нірвана – згасання або заспокоєння. Для порівняння візьмемо воду і полум'я. Згідно з буддистськими установками, полум'я не щезає. Затухаючи, воно продовжує своє існування в іншій формі, відтак нірвана – це дещо існуюче само по собі, але воно перебуває за межами нашого розуміння. Отже, це – не небуття, це реальність. Нірвана є реальною – це цілковите розчинення людини, злиття її з дійсністю.

Буддизм проповідує відчуженість від усього, що прив'язує людину до життя, відразу до тіла, почуттів, і навіть розуму. Таким чином, мета життя згідно буддійської традиції – розірвати кругообіг «сансари», звільнитися від пут «карми», досягти нірвани, стати просвітленим. А сенс життя, відповідно, досягти такого стану, коли вже не існує уявлення про окреме «я», і постійним та єдиним відчуттям стає переживання єдності всього суцього.

Дзен-буддизм. Як творча переробка індійського буддизму і китайського даосизму дзен отримав свій розвиток і характерну особливість в Японії, надавши «осмисленість» існуванню. Мета послідовників цього релігійно-філософського напрямку – досягнення просвітлення. Але це просвітлення, на відміну від буддизму, означає не віддалення від світу, а навпаки, активну участь у повсякденних справах. Ідеал дзен-буддизму полягає в тому, щоб природно і спонтанно жити своїм повсякденним життям. «Коли голодний – їж, коли втомився – спи» – ось, що таке дзен. Хоча це здається простим і очевидним, як багато інших положень дзен, насправді це досить складне завдання. Відповідно до відомого дзенського вчення, «поки ти не знайомий з вченням дзен, гори – це гори, річки – це

річки; коли ти вивчаєш дзен, гори перестають бути горами, а річки – ріками; але після того як ти досяг просвітлення, гори – це знову гори, а річки – знову ріки”. Так як дзен стверджує, що просвітлення може втілюватися у будь-якому повсякденному занятті, він зробив величезний вплив на всі сторони традиційного способу життя японців. Серед них не тільки мистецтва (живопис, каліграфія, садівництво і т.д.) і різні ремесла, але також розмаїття церемоній, наприклад: чаювання і складання букетів. Кожен з цих видів діяльності в Японії називається До, тобто Дао, або Шлях, до просвітління. Всі вони досліджують різні аспекти дзенського світосприйняття, стверджують спонтанність, простоту і абсолютну присутність духу, і можуть використовуватися для підготовки злиття індивідуальної свідомості з вищою реальністю.

Хоча школи східної філософії відрізняються в деталях, всі вони підкреслюють принципову цілісність Всесвіту. Найвища мета їх (індуїстів, буддистів, даосистів) – усвідомлення єдності і взаємозв’язку всіх речей, подолання відчуття своєї ізольованої індивідуальності і злиття з вищою реальністю. Досягнення цієї мети – «Пробудження» – заслуга не одного тільки розуму, тому більшість східних філософських систем релігійні.

Особливо гостро потребу у розв’язанні проблеми сенсу життя суспільство відчуває в перехідні епохи, коли відбувається зміна стереотипів життєвих цінностей, відмова від усталених, освячених традицією форм поведінки.

Античні філософи стверджували, що сенс життя міститься в таких формах і засобах життєздійснення, які облагороджують, підносять людину над її природним існуванням. Знання, розум, здатність творити добро – запобігають стихійній течії життя та упорядковують прагнення й цілі людини. Тому сенс життя вбачався в удосконаленні розуму, прагнень та здібностей, які забезпечують вище благо. Пізніше розуміння сенсу життя було піддане певній ревізії. В епоху пізніх римських стоїків сенс життя пов’язується з самоізоляцією від порочного світу, зіпсованого негараздами та негативним людським втручанням. Марк Аврелій не бачить іншого шляху, крім того, який дозволяє людині самозануритися у саму себе і це, певною мірою, аргументовано в його праці «Наодинці з собою», де міститься заклик: «Загорнися в себе самого» [6, с. 38].

Найбільш тривалим у питанні тлумачення людини був вплив Старого завіту. В епоху Античності та Середньовіччя сутність людини вбачали в її розумі або пізнавальних здібностях, у її здатності до створення політичної спільноти. Християнське середньовіччя бачило в людині, з одного боку,

подобу Бога, а з іншого – творіння земних демонічних сил. У XVIII ст. в людині розрізняли чуттєве явище і «надчуттєву» розумну сутність. Останнє з названих понять стало згодом вихідним пунктом для ідеалу гуманізму, який вчив, що всі люди володіють ідеальною фізично-душевно-духовною здатністю до вдосконалення.

Філософсько-релігійне розуміння сенсу життя в середні віки, яке потіснило антропоцентричні погляди античних філософів, пов'язало цінності життя людини з потойбічним, божественним світом і підкорило сенсожиттєвий вибір людини волі Бога. Тепер сенс життя вбачався у служінні Всевишньому, подоланні в собі гріховності заради досягнення Божої благодаті.

До головної мети життєвого шляху людини, за Філоном Олександрійським веде три шляхи, що пов'язані з Авраамом, Ісааком та Яковом. Перший шлях – шлях раціоналізму, інтелекту та навчання, підводить до «природної теології» – пізнання Бога через його творіння – «думка веде нас до прийняття Бога як Душі Всесвіту». Але пізнання Бога неможливе раціональним шляхом. Другий шлях – шлях любові – це шлях Ісаака, чиє ім'я є радість, що дарується любов'ю Бога, що не досягається, а вільно виливається в людську душу. Це шлях небагатьох, шлях релігійного екстазу. І, нарешті, шлях Якова – це шлях вправ, аскези. Недосконалість світу. «Віддаляйся геть від земної матеріальності, що тебе оточує, тікай з брудної в'язниці свого тіла, з усіх сил втікай від спокус хіті, тюремників цієї в'язниці! В боротьбі з ними не гребуй ніякими засобами!» [7, с. 455-459].

У Августина людина розглядається як «порох і попіл», нікчемна, грішна істота, єдине призначення якої полягає в тому, щоб спокутувати «первородний гріх», славословлячи Господа і утримуючись від мирських утіх. Сенс людського життя вбачався у поверненні людини у той первісний блаженний стан, у якому вона перебувала до вигнання з раю. Вся людська історія постає як трагічний наслідок необачного вчинку Єви, якась безглузда прикрість.

В епоху Середньовіччя отримує розвиток парадигма «Сенс життя – поза життям людини». Соціальною підставою, сприятливою для розвитку цієї парадигми, став кризовий стан середньовічного суспільства, коли чітко проявилася дисгармонія між особистим і суспільним, що перешкоджало надіям людини на суспільство, як на надійну опору в житті. Невдоволення дійсністю, усвідомлення неналежного характеру суцього, може

реалізуватися в різних способах світоглядної та діяльнісної орієнтації, що передбачає або примирення з дійсністю, або прагнення її змінити. В обох випадках втрата віри в сили і розум людини веде до пошуків потойбічних сил для виправдання її буття. Як джерело вищих життєвих цінностей можуть виступати Бог, ідея, тощо. Класичним зразком подібного тлумачення світу стало християнське вчення, що підтримує домінантну значимість парадигми «Сенс життя – поза життям людини», протягом усієї епохи Середньовіччя. У пошуках сенсу життя людина дістає і взірць моральної особистості – Христа. Саме в його особі люди знаходять ідеал, здатний наповнити сенсом земне життя. Для Ісуса найвищим і єдиним сенсом існування є Бог-Отець, тому на запитання законника, про те яка ж найголовніша заповідь?, Ісус відповідає: «.. люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь» [8], оскільки у ближньому і через ближнього людина любить Бога, то й друга заповідь – «возлюби ближнього твого як самого себе», – говорить про найвищий сенс існування християнина, даний з неба і позначений абсолютним характером. Християнська релігія забороняла людині любов до самої себе, почуттєві радощі та задоволення. Земне життя короткочасне і завдання в нього інші: підготовка собі раю в іншому, потойбічному світі, де і очікує щастя.

Гуманісти Відродження, а слідом за ними – французькі матеріалісти повстали проти цієї догми. Вони були свого роду продовжувачами ідей Епікура, але їх світогляд був дітищем свого часу, де вихідною проблемою був пошук можливості поєднання особистих і суспільних інтересів, особистого і суспільного щастя. Вони вважали, що справа держави – розсіяти ілюзії, створити ідеальні закони та досконале виховання, що спонукає до дійсного щастя.

Епоха Відродження змінила статус людини: вона була представлена частиною природи, найдосконалішим її витвором. Ця єдність обґрунтовувалась в усіх зрізах: від структурно-функціонального, де людина – досконалий механізм, до естетичного, де людина – найпрекрасніший витвір природи. Символом такого розуміння людської суті є «Джоконда» Леонардо да Вінчі. В її знаменитій усмішці таємниче промовляє сама природа: «Пізнай мене і ти пізнаєш самого себе!».

Релігія ґрунтується на положеннях щодо визначального впливу на людину та суспільство надприродного, Божественного прозріння, уявлення про існування душі після смерті тощо. Основоположним принципом релігії є теоцентризм, який пояснює сутність людини актом Божественного

творіння. Релігії притаманний відповідно і антропоцентризм, оскільки Людина, за святим письмом, вінець творіння.

У сучасній релігії акцентується увага на зв'язках як на вертикальному рівні «Людина – Бог», так і на горизонтальному «Людина – Людина». Важливо зауважити, що вертикальний та горизонтальний рівні для християнського уявлення (про світ і своє місце в ньому) не відокремлені один від одного. Визначаючи, з одного боку, відносну самотійність дій людини, з іншого – дію останньої треба співвіднести з вищим задумом. Тільки така взаємодія вертикального та горизонтального рівнів життя дає віруючому відчуття його повноти. Якщо повнота життя на вертикальному рівні полягає у прагненні до спасіння, то на горизонтальному – означає солідарність усього людського роду, участь у всіх проявах життя людства, служіння йому, співробітництво з ним. Вертикальний вимір є лише тоді істинно християнським, коли він нерозривно пов'язаний з горизонтальним.

Релігійна філософія людини і питання, які вона вирішує про сенс людського життя, пов'язані з іменем датського протестантського філософа С. К'єркегора. У його оригінальній концепції, де своєрідно відбиваються ідеї філософії А. Шопенгауера й «Філософії одкровення» Ф. Шеллінга, центральним поняттям стає людське існування (екзистенція). Віра інтерпретується К'єркегором як суб'єктивне переживання особистості, що не залежить від логіки й соціальної дійсності. Центром філософії він ставить особистість як неповторну унікальність, акцентуючи увагу на її внутрішньому емоційному світі, незалежному від соціальної реальності. Лише незалежність від природних і суспільних зв'язків робить людину вільною, здатною досягти мети етично-особистісного існування і взяти на себе відповідальність за себе та світ. Досягнення стану екзистенції – це «етичний вибір», який є проявом волі «Я через етику». Такий вибір є своєрідним стрибком в абсурд, зустріччю з невідомим, виявленням людиною себе як суб'єкта власних дій, а не об'єкта чужої волі. На шляху «абсурдного стрибка» до Бога людина проходить три стадії – «естетичну» (переживання певної миті життя), «етичну» (емоційна турбота про майбутнє), «релігійну» (емоційне переживання вічності).

Свою антропологічну систему С. К'єркегор будує за логіко-психологічною схемою, де ставить у центр християнського вчення відсторонену від світу людину, яка споглядає Бога за допомогою своїх переживань. Але щоб уникнути розчинення Бога у переживаннях індивідів, філософ вдається до тези про гріховність людини і можливість вільного

вибору особистістю, обмежуючи цю свободу вибору божественною зумовленістю. За допомогою емоційно-вольових актів особистість стає причетною до Бога, вступає у безпосередній зв'язок з ним. Через усвідомлення своєї гріховності особистість пізнає велич Бога. І тільки в цьому аспекті людина може знайти свою істинну сутність, оскільки ставлення до Бога – це те, що робить людину Людиною.

На традиційних засадах С. К'єркегора будується і релігійно-філософська система Е. Брунера, який стверджує, що пізнання людини і сенсу її життя можливе тільки через послане згори прозріння. Звертає свою філософську систему до людини і П. Тілліх, який відкрито визнає необхідність філософської основи у релігійному погляді на людину, її сутність і сенс її існування.

Найавторитетнішим напрямом сучасної релігійної (католицької) філософії є неотомізм – сучасна версія церковного вчення богослова Фоми Аквінського (XIII ст.), що стала офіційною філософською доктриною Ватикану. Неотомізм поєднує ідеї середньовічного томізму з філософією І. Канта, Г. Гегеля, Е. Гуссерля, М. Хайдеггера. Провідні представники неотомізму є Ж. Маритен, Е. Жільсон, Й. Бохенський. Вони не заперечують наукові знання про природу і суспільство, їхню реальність, але стверджують їхню залежність від Бога. Віра і розум знаходяться в гармонійних відносинах, вони не суперечать одне одному, а доповнюють одна одну. Людський розум пізнає ідеї, закладені у світ Богом.

У сучасній західній соціокультурній ситуації загострилася проблема обґрунтування істинності християнської ідеології. За цих умов з'являються нові течії та варіанти томістської метафізики, які вбачають розв'язання проблеми в аналізі специфіки людського існування, використанні досягнень екзистенціалізму, герменевтики М. Хейдеггера, антропології А. Гелена, Х. Плеснера. Саме це породжує модерністські ідеї й течії в християнській теології та філософії.

Однією з таких течій, що має великий вплив на розвиток християнської догми, є християнський еволюціонізм П. Тейяра де Шардена, у якому богослов розробляє ідею еволюційного розвитку Всесвіту. В основу цієї концепції покладено поняття *енергії*, яка розглядається як якість, властива матерії, невідривна від неї і водночас, яка є її рушійною силою, що надає імпульсу еволюції Космосу. Спрямовує цю силу фізична (тангенціальна) енергія. Вона, у свою чергу, може зменшуватися відповідно до заряду ентропії, тому тангенціальна енергія доповнюється духовною (радіальною) енергією, яка зростає у процесі

еволюції. Якщо тангенціальна енергія зв'язує однорідні елементи, то радіальна призводить до ускладнення матеріальних явищ. «Закон складності свідомості» дає пояснення удосконаленню організації матеріальних утворень. Згідно з цим законом, у процесі космогенезу збільшується концентрація радіальної енергії, найдосконалішим наслідком природної еволюції є поява людини. А за нею необхідною умовою еволюції стає не тільки матеріальний, технічний, а й духовний прогрес. Справжньою метою космічної еволюції є «пункт Омега» – символічне визначення Христа, який співпричетний до світу й одночасно трансцендентний йому. Отже, космогенез ототожнюється з «христогенезом».

Тейяр де Шарден стверджував, що людина – ланка складної еволюції Космосу, яка вбирає в себе стадії «переджиття», «життя», «думки», «наджиття». Отже, послідовно формується літосфера (неорганічна природа), біосфера (органічна природа), ноосфера (феномен людини). Поява людини на стадії «думки» не завершує еволюцію, а лише є кроком до досконалості світу. Олюднення сина Божого засвідчує виключну роль людини в космічній еволюції. Існуючий світ недосконалий. Людські страждання (символ – Христос) – стимул для активної співпраці людей задля удосконалення буття. Самосвідомість – джерело «персоналізації» – одночасно є умовою переходу до стадії «наджиття», коли єднаються душі людей після завершення історії у Космічному Христі [9].

Без віри в Бога важко жити, особливо в часи життєвих випробувань, тяжких хвороб, у глибокій старості. Згадаємо хоча б, яким стражденням і болісним був пошук сенсу життя Л. М. Толстим. До речі, саме Л.М. Толстой ввів в ужиток саме це словосполучення – сенс життя. У молодому й зрілому віці Л. М. Толстой критикував церкву за її участь у насильстві й гнобленні, за виправдовування нею соціального зла. Але у пошуках сенсу життя письменник звертається до віри. Тільки в ній, на його думку, можна знайти Істинний сенс життя, адже віра є знання сенсу людського життя, через яке людина не знищує себе, а живе. Він підкреслював, що без віри неможливо жити. До віри звертались у пошуках відповіді на питання щодо сенсу життя і російські релігійні мислителі: М. Бердяєв, В. Соловйов, М. Лосський та ін. Наприклад, М. Лосський обґрунтував принцип, що лежить в основі системи світобудови. Його принцип полягає у тому, що Бог – це абсолютне творче начало. Кінцевою метою людини є досягнення повноти буття, наближення до неї. Для окремого діяча повнота буття може бути реалізована лише у спільній творчості з іншими діячами та з Божою

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

допомогою, в якій лише і можлива творчість як творення, а не метушня протидіючих сил, різних тенденцій.

У категорії «сенси життя» відображається змістовна наповненість життя, розуміння свого призначення в світі, цільова спрямованість, ціннісна орієнтованість, тобто те, заради чого варто проживати власне життя. Потреба в сенсі – це потреба в інтегральному розумінні світу, універсальному пояснювальному принципі. Без такого внутрішнього ідейного смислу людина не відчуває своєї цілісності, не може керувати творенням самої себе. Людина без сенсу, без вищої мети є засобом для цілей інших людей. Утвердження вищих цілей і цінностей власного життя становить сенси індивідуального існування. Потреба в сенсі фіксує потребу людини з'ясувати свою значущість у міжособових стосунках, зрозуміти своє місце в універсумі. Причетність до вищих цінностей, служіння їм дає змогу людині відчувати цінність свого індивідуального буття.

Релігійне розуміння сенсу життя доволі специфічне. Домінує у ньому не розум у людській його іпостасі, а віра, тобто те, що протистоїть розуму. Сенси в людське життя вносить лише перспектива потойбічного світу, особистого безсмертя і загробного воздаяння. Домінує переконання в тому, що якщо за межами земного буття для людини немає нічого, її життя – суєта та марність, тобто безглуздість. Земне життя дане людині як випробовування, для страждань, які, за християнським віровченням, очищають і загартовують душу, зміцнюють віру в Бога.

Релігія як найвище надбання людського духу дає відповідь на високі запити людського розуму: про Бога, про походження Всесвіту добра й зла, про призначення людини на Землі, ставлення людини до дійсності, Божественної реальності.

Література:

1. Балашов Л. Е.. Этика. Учебное пособие / Л. Е. Балашов - М., 2003. - 137 с.
2. Буття 3:19
3. І Івана 2:15
4. Екклесіяст 12:7
5. Иванов В.Г. История этики Древнего мира. – М., 2000. – 325 с. Иванов, В.Г. История этики древнего мира / В.Г. Иванов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 224 с. (ось це я знайшла посилання, а саме із таким роком, що вказано вище не знайшла)
6. Антоний Марк Аврелий. Размышления / Марк Аврелий Антоний. – Л.: Наука, 1985. – 245 с.
7. Мень А. В. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни. В 7 т. Т.6. На пороге Нового Завета. - М.: СП "Слово", 1992. – 622 с.

8. Від Матвія 22:37-38
9. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Тейяр де Шарден П. – М.: Прогресс, 1990. – 355 с.

РЕПЕТІЙ Світлана,
*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки і психології
дошкільної освіти та дитячої творчості
факультету педагогіки і психології
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ДУХОВНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СЕНС ЇЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У процесі життєдіяльності перед особистістю постають питання "Хто вона?" і "В чому сенс її буття?".

Сучасний польський учений О. Пеня зазначає, що одним із перших і найважливіших питань, яке ставить перед собою людина, є питання про сенс життя. Автор вважає, що людське життя, якщо беззмістовне, без мети, не є людським, а є тільки існуванням.

Якщо людина не намагається знайти сенс свого буття, вона, на думку В. Франкла, ухиляється від відповідальності за своє життя, самовизначення в цінностях перед своєю совістю і Богом. Таке явище В. Франкл вважає виявленням бездуховності.

Засновник аналітичної психології К. Юнг упевнений, що кожна людина має своє призначення, виконання якого є сенсом її життєдіяльності. Цієї ж точки зору дотримуються В.В. Антонов, Д. Гудінг, Дж. Леннокс, Х.А. Ліврага, В.Д. Пликін, І.М.Шванєва та ін.

У Книзі буття, Біблії, Євангелії від Матвія говориться про завдання людства: "Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш небесний" [5:48]. У новому тлумачному словнику української мови поняття "досконалий" трактується як повнота позитивних якостей. Постає питання: "Навіщо вдосконалюватись?".

М. О. Бердяєв у книзі "Самопізнання" зазначає, що мета життя – у поверненні до містерії Духа, де Бог народжується в людині і людина народжується в Бозі. Повернення повинно здійснюватись із творчим збагаченням. Вдосконалюючи себе, людина створює себе і створює навколишній світ. Вчений впевнений, що творчість є не право, а обов'язок

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

кожної людини. Тобто, *вдосконалення своїх внутрішніх якостей – то є завданням людської життєдіяльності, сенсом її життя.*

Такої ж думки дотримується і В. С. Соловйов, який вважає, що людська сутність проявляється лише в творчості, а вдосконалення є життєвим завданням людства.

С.Л.Франк, послідовник В.С.Соловйова, стверджував, що творчість – це моральний обов'язок особистості, виконуючи який кожна людина досягає максимально досконалого стану душі.

Сучасний російський вчений В.В.Антонов, розвиваючи думки філософів-класиків вважає, що індивідуальна душа у результаті своєї особистої еволюції повинна влитись у Вселенську Душу Творця і тим самим збагатити Її собою. Це можливо тільки при досягненні людиною духовної досконалості.

Такої ж думки дотримується і сучасний американський психолог С.Гроф.

В.В.Лях, К.Ю.Райда, С.О.Кошарний, вивчаючи екзистенціальні виміри існування і духовне самоздійснення індивіда в історичній традиції та сучасному відновленні екзистенціалістського мислення, констатують, що людина, за К.Ясперсом, власне і перетворюється в людину, тому що вона постійно створює своє власне життя, свій власний світ, свою екзистенціальність, постійно намагаючись перейти від наявності теперішнього до майбуття, до прийдешності. Людина, на думку німецького філософа, є єдиною істотою у світі, якій у її наявному бутті відкривається саме це буття.

Інший німецький філософ, засновник німецького класичного ідеалізму І.Кант вважав, що призначення людини лежить у вищому вдосконаленні через власну свободу.

Вітчизняний учений, доктор технічних наук В.Є.Обухов, досліджуючи роль духу людини у вдосконаленні її душевних якостей прийшов до висновку, що подібно до того, як на обчислювальній структурі реалізується інформаційна програма вирішуваних завдань, так і в душі діє дух. За аналогією з кібернетичними процесами – зазначає вчений – у духовній структурі людини реалізуються всі духовні перетворення, властиві як мисленнєвим, так і чуттєвим процесам.

В.Є.Обухов представляє духовно-душевну структуру людини у вигляді умовно-розділених функціонально-логічних осередків A_1, A_2, \dots, A_i , що виконують певні управлінські, обчислювальні, логічні або будь-які можливі елементарні функції, характерні для духовних процесів людини.

Подібно до обчислювальної системи комп'ютера, кожний осередок А у часовій послідовності вирішує визначену для неї елементарну функцію, яка містить в собі обмежену частину загального інтегрованого процесу мислення, пам'яті, почуттів, волі та інших подібних духовних проявів, що складає внутрішню інформаційну сутність людини подібно до внутрішнього математичного забезпечення комп'ютера. Вчений зазначає, що вхідна інформація (x) завдяки органам чуттів людини потрапляє з навколишнього середовища в різноманітному вигляді в духовну структуру людини, осмислюється (обробляється) нею та у вигляді конкретних думок і почуттів ($F(x)$) потрапляє у навколишній світ [2].

Так, у життєдіяльності це може проявлятися таким чином: отримавши негативну інформацію, людина здійснює рефлексію, шукає причинно-наслідкові зв'язки, спрямовує мисленнєву діяльність у позитивному напрямку і тільки тоді озвучує своє ставлення до того, що відбувається. Здійснюючи таку трансформацію негативної енергії на позитивну, людина, не розповсюджує негативну інформацію, яка руйнує планетарне поле, а, навпаки, сприяє його розвитку і розвитку власної духовності.

У своїх дослідженнях учений В.І.Мартинов розглядає центр створення Всесвіту як Красу, а все створене – як красиве. Вчений зазначає, що розвиток духовності дозволяє особистості відчувати причетність до Краси як такої. На думку В.І. Мартінова, Краса врятує світ саме тому, що через Красу світ одержує буття. Краса за В.І.Мартиновим – всезагальна Причина, що перевищує красиве і всю красу світу. Людина, що духовно розвивається, поєднує в собі внутрішній і зовнішній досвід. В.І.Мартинов у внутрішньому досвіді вбачає досягнення і приєднання до Краси як такої, а зовнішній досвід, на думку вченого, полягає в досягненні і долученні до краси світу.

Варто зауважити, що засновник буддизму, давньоіндійський мудрець, пророк Будда (принц Сідхартха Гаутама) у своєму вченні вказував, що все наше духовне життя – це спрямованість до Краси і, зрештою, наше злиття з Красою.

Отже, людина, вдосконалюючись протягом життя, трансформуючи негативну енергію в позитивну, зливається з Красою, наповнюється "Енергією Життя, Енергією Любові, Енергією Творчості" і цим вона, на думку В.Д.Пликіна, виконує Великий Вселенський Закон: "Життя надається людині для того, щоб вона розчиняла світове зло" [3, с. 21].

Таким чином, людина, що духовно розвивається, усвідомлюючи

негативні почуття (гнів, смуток, страх, заздрість тощо), думки, які несуть негативну інформацію, може перетрансформувати їх на позитивну енергію.

Приймати так участь у розвитку Всесвіту може тільки особистість, яка свідомо стала на шлях духовного розвитку, яка розуміє, що людина – не дрібна частина Всесвіту, не уламок її, а цілий малий всесвіт, що включає в себе всі якості Всесвіту великого, відбиваючись на ньому й на собі його відбиваючи [1]. Така життєва позиція сприятиме розширенню свідомості, поглибленню самопізнання, розвитку відповідальності, поваги, розуміння себе та інших, самовдосконаленню та розвитку духовності і творчості людини.

Отже, сенс життя людини полягає у вдосконаленні своїх внутрішніх духовних якостей, що відображається у зовнішніх поведінкових актах: ставленні до оточуючих людей, флори, фауни, професійної діяльності, та розвитку Всесвіту.

Таким чином, майбутній фахівець, усвідомивши сенс свого життя, свідомо духовно вдосконалюючись, підвищить рівень професійної діяльності.

Література:

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / Владимир Иванович Вернадский. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
2. Обухов В. Е. Законы Евангелия и законы кибернетики / В. Е. Обухов. – К., 1997. – 296 с.
3. Плыкин В. Д. "В начале было слово..." или След на воде / В. Д. Плыкин. – Ижевск: Удм. Ун-т, 1995. – 43 с.

ПРЕДЕИНА Мария,

кандидат философских наук

«Я ЗНАЮ ВСЕ, НО ТОЛЬКО НЕ СЕБЯ»:

«Я» В ПОЭЗИИ Ф. ВИЙОНА

Об открытии «Я» можно заявить победным кличем Пико делла Мирандола: «Я – центр мира». Но этот клич отнюдь не исчерпывает сути дела: в нем *только* торжество. Между тем, открыть Я – значит, обнаружить, что его нет: «Я знаю, – пишет Франсуа Вийон, – кто пощегоольски одет, Я знаю, весел кто и кто не в духе, Я знаю тьму кромешную и свет, Я знаю – у монаха крест на брюхе, Я знаю, как трезвонят завирухи, Я знаю, врут они, в трубу трубя, Я знаю, свахи кто, кто повитухи, Я знаю все, но только не себя» [1, с. 284]. Я знаю все обо всем – все, что может

пригодиться мне в повседневности; все, кроме себя. Франсуа Вийон открывает различие между тем, чем я являюсь в повседневности (или: моей социальной ролью вкупе с приличествующими ей навыками), и собственно Я: то, что я умею быть щеголем, донжуаном, монахом, не значит, – что я есть щеголь, донжуан, монах. Я могу сыграть любую роль, быть всем, и поэтому ни одна роль не моя, Я – ничто.

Я – то, что остается за вычетом всех «я знаю», *остаток*, и, может быть, этот остаток подобен мнимому числу в математике.

С другой стороны, мнимые числа – это бесконечные «я знаю»: мнимыми их делает легкость, с которой Я переходит от одного «я знаю» к другому; каждое «я знаю» стоит другого, и ни одно не стоит ничего. Не мнимое только – то самое неизвестное Я. «Я знаю» переходит из одной формы в другую, текуче, эти переходы сплетаются в ткань текста. Однако основой является «знаю все, только не себя» – это фундамент текста. Неуловимое становится основой, краеугольным камнем: убери «я знаю все, но только не себя», что останется от текста?

Остаток обретает ценность: ценно не все, а только изъятие из всего – в тексте то, чего я не знаю, вне текста, то, что не вписывается в мою социальную роль.

Открытие Я – дело маргиналов.

Чтобы открыть Я, нужно отделить социальную роль от себя самого, но это значит, что социальная роль утрачивает некую «естественную» данность и обретает подвижность. Подобное известно средневековью: не зря Я нет-нет и мелькнет то у трубадуров, то у вагантов. У трубадуров Я идет рука об руку с половой любовью и – что важно – вне брака, это-то и делает его, скорее, маргинальным. «Как бы у донны был род ни высок, он для господства в любви – не предлог! Донна – не донна, коль ей невдомек: равенство любящих – высший закон, только любовью и держится он» [2, с. 122-123]. Слово «равенство» произносят донна и трубадур во время поэтической беседы. Сама же беседа и вырастает из недр феодального общества (свобода донны обусловлена ее феодем), и отрицает основной принцип этого общества – сословность (трубадур, будь он рожден и в низкой доле, равен донне). Наконец, у вагантов маргинальность просвечивает через все прорехи в плаще, и она же придает их поэзии удивительную человечность: «От монарха самого до бездомной голи – люди мы и оттого все достойны воли, состраданья и тепла с целью ненапрасной, а чтоб в мире жизнь была истинно прекрасной» [3, с. 428].

Вийон в чем-то вагант (магистр искусств без места), в чем-то трубадур (участвует в поэтических состязаниях при дворах сеньоров). Но только в чем-то: его бесприютность – предвестие новых времен. Возрождение – точнее, первоначальное накопление капитала – делает бесприютность всеобщей формой жизни (и смерти). «О, люди-братья, мы взываем к вам: простите нас и дайте нам покой! Вот мы висим печальной чередой, над нами воронья глумиться стая, плоть мертвую на части раздирая. Мы – братья ваши, хоть и палачам достались мы, обмануты судьбой. Но ведь никто, – известно это вам? – никто из нас не властен над собой!» [4, с. 287]. Это – еще один парадокс: Вийон, как никто, занят собой и, между тем, полагает как очевидную истину то, что мы никогда не обречем над собой власти.

Я рождается на виселице, по крайней мере, не хуже, чем при дворе. А ироничные, грустно-веселые строки – «Я – Франсуа, чему не рад. Увы, ждет смерть злодея, и сколько весит этот зад, узнает скоро шея» [5, с. 286], – по крайней мере, не хуже, чем строки Мирандолы, сообщают о величии человека. На виселице, где человек точно не властен над собой, он над собой властен. Это – еще один парадокс.

Литература:

1. Вийон Ф. Баллада примет / Ф. Вийон; [пер. с фр. И. Эренбурга] // Европейские поэты Возрождения. – М.: Художественная литература, 1974. – С. 284.
2. Вентадорн М. де. Ужель, Ги д'Юссель, вы сполна / М. де Вентадорн, Г. д'Юссель; [пер. с фр] // Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. – М.: Художественная литература, 1974. – С. 122-123.
3. Орден вагантов // Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. – М.: Художественная литература, 1974. – С. 426-429.
4. Вийон Ф. Баллада повешенных / Ф. Вийон; [пер. с фр. И. Эренбурга] // Европейские поэты Возрождения. – М.: Художественная литература, 1974. – С. 287.
5. Вийон Ф. Четверостишие, которое написал Вийон, приговоренный к повешению / Ф. Вийон; [пер. с фр. И. Эренбурга] // Европейские поэты Возрождения. – М.: Художественная литература, 1974. – С. 286.

ДАНДЕКАР Дхармеш,

аспірант кафедри філософської антропології

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

СЕНС ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В БУТТІ ЛЮДИНИ

У сучасному світі проблема політичного лідерства стає все більш значущою, враховуючи наростання глобальних конфліктів і поглиблення процесів конфронтації між різними країнами і цивілізаційними світами, а також необхідність консолідації як на рівні окремих країн, так і людства в цілому. Тому гуманізація і консолідація суспільного життя своєї країни і світу в цілому – глибинний сенс політичного лідерства. Зрозуміло, що і конфронтація, і консолідація в значній мірі обумовлені особистостями лідерів тих чи інших спільнот. З іншого боку, ми можемо припустити, що консолідація і конфронтація в соціальних системах є певними критеріями конструктивності чи деструктивності політичного лідерства у цих системах. Перед тим, як розвинути дані положення, більш чітко визначимо висхідні поняття.

Передусім слід визначити поняття лідерства взагалі і політичного лідерства зокрема. Під лідерством можна розуміти здатність особистості вести за собою інших особистостей у будь-яких вимірах соціального буття. З позицій сучасних гуманітарних і природничих наук лідерство зумовлюється як вродженими, так і набутими якостями і здібностями людини.

Політичне ж лідерство – це здатність особистості вести за собою суспільство, або, принаймні, *активну частину суспільства*, за допомогою тієї чи іншої політичної ідеології та філософського світогляду, який лежить в її основі. Зрозуміло, що по-справжньому самостійний політичний лідер не може бути носієм буденного світогляду, який в контексті філософської антропології як метаантропології визначається як «сукупність соціальних стереотипів свого часу» [4, с. 42].

Політичного лідера з буденним світоглядом найбільшою мірою можна співвіднести з особистістю, яка «знаходиться під впливом маси людей. І цей вплив супроводжує його все життя, проникаючи в

глибини позасвідомого» [4, с. 42]. Зрозуміло, що політичний лідер з буденним світоглядом – це «флюгерний лідер», який залежить від середовища і демонструє «здоровий глузд», що дозволяє такому «лідерові» розчинятися у середовищі. В ситуаціях стабільного соціального життя такі лідери можуть бути ще відносно корисними чи хоча б не шкідливими для соціальних систем, тоді як у граничних і кризових ситуаціях і станах суспільства ці лідери стають відверто небезпечними. В цих ситуаціях і станах потрібно швидко вирішувати все нові й нові проблеми; це потребує не лише волі, а й креативності. А політичний лідер в якості носія буденного світогляду «завжди приймає на віру усе те, що йде з авторитетного для нього соціального середовища» [4, с. 42]; він не налаштований «на творчість і не має бажання саморозвитку» [4, с. 42].

Політичний лідер з особистісним світоглядом – це людина, для якої притаманне «творення нових цілей, ідеалів і цінностей» [4, с. 44]. Тому він здатен адекватно відповідати на виклики криз, спрямовуючи з собою суспільство. Інша справа, що таке спрямування буває не завжди плідним, – не кожна творчість є безумовно продуктивною.

Якщо ж політичний лідер має філософський світогляд, що, в контексті проекту філософської антропології як метаантропології «є ступінь зрілості особистісного» [4, с. 44], коли до критичності, самостійності і творчого характеру філософського світогляду додається ще й системність, то такий лідер здатний до плідної творчої діяльності у суспільному житті. Політичний лідер з філософським світоглядом демонструє складну й безупинну роботу «духу, що переборює власну обмеженість» [4, с. 45]. Не можна не погодитись, що «всі видатні люди в історії людства мали філософський світогляд. Саме він дає людині можливість сформулювати глобальну мету й усвідомити стратегії життя, що ведуть до неї» [4, с. 45]. Можна переконливо стверджувати, що всі великі політики – ті політики, яких можна було б назвати лідерами країн і були справжніми державними діячами, мали саме філософський світогляд.

В контексті метаантропології буденний, особистісний та філософський типи світогляду зумовлюють і одночасно зумовлюються екзистенціальними вимірами буття людини, -

буденним, граничним і метаграничним. Для більш чіткого осмислення конструктивних і деструктивних проявів політичного лідерства у їх кореляції з конфронтацією та консолідацією в суспільному житті, слід усвідомити специфіку цих вимірів.

Отже, буденне буття – це «ключове поняття метаантропології, що визначає вимір людського буття, яке є результатом реалізації волі до самозбереження і волі до продовження роду. В результаті буденне буття людини в метаантропології трактується як родове і цивілізаційне буття» [4, с. 32]. Можна погодитися з цією думкою, бо саме буденне буття – це монотонне, сіре буття, в якому зосереджена життєдіяльність роду, матеріально-відтворювальне існування людини. Н.В. Хамітов, характеризуючи деактуалізуючий особистість характер буденного буття, пише: «Сприйняття буденного буття як самоцінності гальмує актуалізацію неповторно-особистісного начала. Буденне буття людини можна охарактеризувати як підпорядкованість Іншому і іншим, невизначеність власного шляху і страх екзистенціального вибору. Це насолода несвободою, відсутністю відповідальності, що зводить людину до рівня об'єкта маніпуляцій» [4, с. 33].

Натомість граничне буття людини, як і особистісний світогляд, є майже повне заперечення буденного буття. Не можна не погодитися, що «граничне буття можна усвідомити як негацію буденності, трансцендування за її межі. Це є напруження, в якому відбувається звільнення від буденності з її затишком та спокоєм» [4, с. 35]. Але чи не означає це, що «у буденності в принципі не може бути граничності?» Спираючись на теорію філософської антропології як метаантропології, можна стверджувати: «буденність має свої граничні ситуації, в яких відбувається концентрація трагічності. Проте це є *тимчасові* граничні вияви – саме *ситуації* і *стани*, які значною мірою задані ззовні» [4, с. 35].

Політичний лідер граничного буття часто-густо прагне до абсолютної влади над підлеглими. І це врешті-решт зумовлює його глибинну самотність [5].

І, нарешті, «метаграничне буття людини є вимір людського буття, в якому відбувається вихід за межі буденного буття з його

безособовою завершеністю і граничного буття з його незавершеністю, і усвідомленою екзистенціальною відокремленістю. Це – ключова категорія проекту метаантропології» [4, с. 35]. Метаграничне буття породжується волею до толерантності і любові; саме тому в метаграничному бутті людини маємо «подолання замкненого характеру людського буття» [4, с. 35].

Творчість політичного лідера у метаграничному бутті є найбільш конструктивною, адже «творчість як *об'єктивація* у метаграничному бутті переходить у творчість як *актуалізацію* – само-творення і творення продуктивної комунікації» [4, с. 35]. Політичний лідер як людина метаграничного буття з філософським світоглядом здатна єднати людей на основі спільних цінностей і, на відміну від політичного лідера граничного буття, перший робить це на гуманістичних засадах.

Якщо з точки зору С. Московічі, політичний лідер як вождь – це «художник суспільного життя і його мистецтво – це правління» [1, с. 486], то політичний лідер метаграничного буття постає як світлий художник політичного життя – художник і деміург, що здатний до катарсису.

С. Московічі в роботі «Наука про маси» ставить цікаве запитання: «В чому секрет мистецтва вождя?» Не менш цікавою є його афористична відповідь: «В очах маси він втілює ідею, а по відношенню до ідеї – масу, і в цьому обидві жарини його влади» [2, с. 486]. Однак політична ідея, з одного боку, може пригнітити суспільство, звести його до рівня тоталітарної маси, якою управляють ідеєю як інструментом, з іншого ж боку, ідея здатна вивести людину з маси, зробити її особистістю, породжуючи справжню, а не ілюзорну, маніпулятивну демократію.

Г. Лебон зазначає про необхідність віри, яка оживлює, наповнює енергією діяльність політичного лідера, як провідника, здатного вести за собою: «Роль усіх видатних вождів головним чином полягає у тому, щоб створити віру, все одно, релігійну, чи політичну, чи соціальну, але віру в будь-яку справу, людину чи ідею, ось чому їх вплив і бував завжди великим» [1, с. 72].

Повернемося тепер до висловленого вище припущення, що конструктивність і деструктивність політичного лідера корелюють з його здатністю створювати консолідацію чи конфронтацію у суспільстві. Консолідація – це процес і одночасно результат суспільного об'єднання. Проте, чи будь-яке об'єднання може бути назване консолідацією? Напевно, ні. Потрібно більш конкретно визначення: Не можна не погодитися з Н.Хамітовим, який зазначає, що «суспільну консолідацію можна розуміти як єдність соціуму на основі *спільних цінностей і спільної мети*» [4, с. 316].

Тоді, як суспільну конфронтацію цей автор визначає як «зіткнення індивідів та соціальних груп на основі протилежних інтересів та цінностей» [4, с. 320].

Отже, в означенні консолідації і конфронтації спільним є поняття цінності, яке або об'єднує суспільство (консолідація) або роз'єднує його (конфронтація). І зрозуміло, що політичний лідер може по-різному використовувати цінності, особливо національні – для того, щоб об'єднати спільному, або посіяти ворожнечу.

І бажання посіяти ворожнечу не завжди буває у політичного лідера усвідомленим і явним. Політичний лідер може прагнути до консолідації, але якщо ця консолідація відбувається за рахунок придушення свободи поглядів і прав інших, то таке прагнення з необхідністю породжує конфронтацію. Це – консолідація у авторитарному або тоталітарному суспільстві.

Цілком можна підтримати тезу, що «консолідація у тоталітарному суспільстві завжди зумовлена ідеологією «єдино правильних» цінностей і жорсткою конфронтацією з «ворогами народу» [4, с. 326]. Також сьогодні стає очевидним, що «жорстка конфронтація в тоталітарному суспільстві стає необхідною умовою консолідації» [3, с. 4].

Яка справжня мета політичного лідера у тоталітарному суспільстві, коли він заявляє про необхідність і сакральність консолідації? Це може бути контроль і управління іншими, які здійснюються під маскою свободи, справедливості й народовладдя. І тут хотілося б погодитися з думками Н. Хамітова, який зазначає: «На

перший погляд сенс консолідації у тоталітарному суспільстві полягає в самій консолідації. Однак при більш глибокому осмисленні стає очевидним, що консолідація тут вторинна щодо волі до влади групи особистостей, які формуються навколо вождя. Консолідація при тоталітаризмі – лише засіб для набуття і наростання абсолютної влади його лідерів. Воля до абсолютної консолідації у тоталітарному суспільстві є наслідком волі до абсолютної влади верхівки цього суспільства» [4, с. 326].

Тоді як консолідація у демократичному суспільстві передбачає людину, її свободу і гідність як вищу цінність соціуму й політикуму. Тому цілком можна погодитися, що «консолідаційні процеси у демократичному суспільстві зумовлені ціннісним плюралізмом і спільністю мети, яка не передбачає антагоністичного ставлення до опонента» [4, с. 326].

Це зумовлює глибинну конструктивність політичного лідера, який прямує до консолідації на основі демократії і гуманізму, що й постає справжнім сенсом політичної діяльності сьогодні.

Література:

1. Лебон Г. Психология масс // Психология масс. Хрестоматия. – Самара: БАХРАХ, 1998. – 592 с.
2. Московичи С. Наука о массах // Психология масс. Хрестоматия. – Самара: БАХРАХ, 1998. – 592 с.
3. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації // Дзеркало тижня, № 28 (324), 22 липня 2017. – С. 4.
4. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. – 2-е видання, виправлене і доповнене / Н.В.Хамітов. – К.: КНТ, 2018. – 394 с.
5. Хамітов Н.В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. – 3-е вид. перероб. та доп. / Н. В. Хамітов – К.: КНТ, 2018. – 370 с.

КОЛОМІЄЦЬ Олександр,
*аспірант відділу філософської антропології
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

СЕНС ЖИТТЯ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОМУ ТА МЕТААНТРОПОЛОГІЧНОМУ ФІЛОСОФСЬКИХ ДИСКУРСАХ

Кожен з нас в своєму житті, так чи інакше, приходить до питань які турбували, турбують й будуть турбувати людей на протязі всієї історії існування людства. Це «вічні», або ж філософські питання: «Навіщо я живу в цьому світі?», «В чому смисл мого життя?», «Яка його мета?». Ці питання виникають, в більшій мірі, через трагічні події у власному житті які пов'язані з втратою: смерті близької людини, розлучення з коханим чи коханою, позбавлення чогось дорогого: роботи, майна, настання інвалідності й т.д. [5, с. 118]. З. Фрейд з цього приводу зауважував: «Якщо людина не замислилася про сенс життя, значить, вона серйозно хвора» [1]. В. Франкл, розвиваючи цю думку, писав: «...саме пошук сенсу життя є шляхом до душевного здоров'я, а втрата сенсу – головна причина не тільки нездоров'я, а й безлічі інших людських бід» [3, С. 1]. Взагалі смисл життя завжди пов'язується з питанням людської присутності в світі [2, с. 331], а отже, відповідь на нього слід шукати в екзистенціальній філософії.

Найяскравіше зв'язок сенсожиттєвих питань з питаннями ціннісних втрат відбувається при осмисленні людиною феномена смерті, її причин, наслідків та власної тимчасовості. Саме через усвідомлення майбутнього факту смерті людина починає замислюватися про те, що її чекає після смерті і чим взагалі є це післясмертя. Як зауважує В. Соловйов, виникнення трансцендентного в людському бутті відбувається саме завдяки осмисленню феномена смерті [4, с. 217].

Іншим напрямком людської думки, пов'язаним зі смертю, є пошуки шляхів до безсмертя. На наш погляд, саме це й являється смислом людського життя. Але це питання доволі багатогранне, й проект метаантропології, як частина філософської антропології, дає на нього декілька напрямків відповідей, а саме:

- людина буденного буття, знаходячись під впливом метанарративу роду та соціуму, бачить власне безсмертя, а отже й смисл життя у дітях;
- постаючи в граничному бутті індивідом, людина змінює й свою ціннісну шкалу. Смислом життя для неї стає творчість, або досягнення й збільшення персональної влади. Саме з втратою одного з цих феноменів як

вершини ціннісної піраміди, людина граничного буття втрачає й сенс життя;

- й лише в метаграничному бутті, особистість, примирюючи трагедію свого існування в буденному та граничному бутті й знаходячи власне Я, віднаходить новий смисл життя в самотворенні гармонії у її тілесній, душевній і духовній складових [4, с. 126].

Результатом такої різноманітності виступає висновок: «В метаантропології смисл життя – в можливості пройти шлях від буденного буття людини до метаграничного буття» [2, с. 332].

Атеїстична й релігійна екзистенціальна філософії по різному тлумачать смисл людського життя. В першому випадку – це мужність перед обличчям абсурдності світу, а в другому – об'єднання персональної екзистенції з Божественною трансценденцією [4, с. 122].

Взагалі, не можна не погодитись з висловом С. Франкла стосовно того, що пошук смислу життя – це виключно людська характеристика. «Ця воля до смислу – найбільш людський феномен, так як тварина не буває стурбована смислом свого існування» [3, С. 1].

Отже, підсумовуючи все вище сказане, ми можемо зазначити, що задумуючись про смисл життя, людина вже здобуває свою людяність незалежно від того, як вона відповість на це питання. А знаходячи на нього відповідь, стає щасливою людиною, яка здобула надію на майбутнє й віру в себе, тобто людина здобуває власне Я.

Література:

1. Афоризмы о смысле жизни <http://smisl-jizni.ru/aforizmy-o-smysle-zhizni-2>
2. Философская антропология. Словарь. Под ред. д. филос. н. Н. Хамитова. – К.: КНТ, 2011. – 472 с.
3. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. Ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. – 196 с.
4. Хамитов Н. Философия. Бытие. Человек. Мир. От метафизики к метаантропологии. Курс лекций. 3-е изд. / Н.В. Хамитов. — К.:КНТ, 2016. – 268 с.
5. Хамитов Н., Крылова С. Этика. Путь к красоте отношений. Курс лекций. Н.Хамитов, С.Крылова — К.:КНТ, 2016. – 264 с.

ЦУРСЬКИЙ Руслан,

*аспірант кафедри філософської антропології
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ФЕНОМЕН ДОЛІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ ТА МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА

Доля – це поняття, яке позначає наперед визначений перебіг подій у житті людини або розвитку суспільства. Тому доля – це те, що визначає життєвий шлях людини, її найближчого оточення і суспільства в цілому. Споконвіку, людська міфосвідомість, а поряд з нею і міфологіка, звертаючись до теми феномену долі, завжди акцентували увагу філософа, шукача істини та сенсу життя на тісному взаємозв'язку людини та Космосу.

Якщо розглядати поняття Космосу як антипод до поняття Хаос, можна впевнено говорити про взаємозв'язок феномену Долі та Всесвітньої Гармонії у найбільш глибокому сакральному значенні цих понять.

Феномен долі є визначальним як у екзистенціальному бутті окремої людини, окремої держави, окремої етно-культурної спільноти, так і людства в цілому, а також планети Земля, усього Всесвіту як єдиного живого організму. Все це здавна постійно перебуває у непростих стосунках з цілісною ментальною системою образів, символів, знаків та разом з їхніми інтерпретаціями, тлумаченнями, розшифровуваннями. Ці стосунки від свого початку розвиваються за певними визначеними законами діалектики, які мають першопричину у сакральному Світі Ідей [3] або у Божественному Логосі [1] як Першопочатку Буття. І без усвідомлення цілісної картини буття у всій повноті його сприйняття, з усіма градаціями, вписаними у всю цю повноту свідомості, не можливо розкрити для себе феномен долі ні як явище, ні як процес, ні як те, що вічно прагне до самовираження, у тому числі і через світ матеріальних форм. Без глибинного усвідомлення не зрозуміти і того, чому Доля прагне як максимально звузити майже безмежні можливості своєї могутньої первозданної сили, затискуючи її по черзі у різноманітні форми матеріального Буття, а, звузившись до лінійного (буденного) сприйняття оточуючого світу, прагне максимально вивільнити себе з будь-яких рамок, на перебування у яких сама ж колись за власною волею зголосилася, визначивши і підписавши собі ролі у Всезагальному Космічному Сценарії.

Згідно прадавніх уявлень та давніх знань, людина не те, що не може повноцінно існувати і розвиватися без долі та нею затвердженого сценарію, вона без першого і другого не здатна існувати взагалі.

Недарма, часто синонімічними до слова «доля» є вислови: «існування у потоці визначених подій», «життя у наперед обраному подієвому потоці», також «обраний хід подій, напрям (вектор) життєвого шляху людини», «конкретні обставини її життя». Все це зосереджує нашу увагу на тому факті, що «Доля» – це якась така Вища Сила, яка завжди щось направляє, обирає, конкретизує, бо має особливу силу, владу, здатність визначати все наперед. Доля – це Сила, яка здатна як запаковувати свою Волю у різноманітні сфери, щільності, часово-просторові виміри та плани Буття і форми життя, так і здатна розпаковувати, вивільняти з лабіринтів та карколомних головоломок і хитросплетінь Хранителів Світової Гри. Тобто, Доля має свого роду “Мандат Неба”, який дозволяє визначати наперед все те, що має трапитися на життєвому шляху людини, причому, задовго до того, як це щось чітко визначене і спущене чи народжене згори (зверху, де “верх” – це найвища точка Буття, вона ж одночасно точка найглибша), має проявитись у світі форм та формальних стосунків.

Вища Воля завжди ретельно виправляє, поправляє людину та направляє стрілку її компасу життя на Полюс Правди. І після того, як “дихання людини” (екзистенціальне внутрішнє єство) обрало повну довіру до своєї Долі, у неї іншого вибору вже не може бути. Не може і не могло бути. Бо не у людини є Доля, а людина є у Долі.

Лише безумець, позбавлений здорового глузду, може обрати відсутність Долі, за тим, щоб опинитися у стані швидко згасаючого переживання пропадання Усього Суцього раз і назавжди. Лише безумець, мандруючи у Пащу Пропащості, може назвати це шляхом самозвільнення, досягненням найвищого стану Істинної Свободи, що дорівнюватиме свободі від Світової Гри, від Життя, свободі від здорового глузду, від своєї внутрішньої сутності, від стихій, з яких складається усе у Стихійному Всесвіті, згідно Надстихійної Вищої Волі.

Руйнування абсолютно усіх меж, затверджених Долею, і виголошування такої поведінки «Шляхом до Абсолютної Свободи» – це, насправді, абсолютна втрата не тільки усіх проявів внутрішньої сутності, це також і втрата Усього Суцього, втрата Буття та втрата усього взагалі раз і назавжди. Втрата навіть самої можливості втрачати. Це шлях у небуття, шлях в один кінець, без права на повернення. І поки ми є – нас не може не бути. А є ми допоки є у нас наша Доля, допоки ми є у нашої Долі. До тієї

пори, доки ми не зреклися Долі, а Доля не зреклася нас – ми є завжди. Саме тому, постає питання: чим же насправді є Доля для людини?

Доля – повелитель стихій, Надстихійна Воля, проявлена у екзистенціальності людини. Вона здатна як входити у Стихійний Всесвіт, вступати з ним у стосунки, так і виходити з нього, розривати з ним стосунки.

Періодично, заструмлюючи (заелектризуючи), затискуючи свою Волю у Світову Гру, у черговий індивідуальний сценарій, у особистість, у форму, у світогляд, у соціальну матрицю, – Доля постійно навчає свою Волю вивільнятися максимально швидко ефективно, а подекуди й ефектно, з капканів гри різного рівня складності. Доля загартовує свою Волю обмеженнями. Якщо припущення вірне, то тим більше цей факт не може не привернути уваги філософа. А факт такий, що Доля вчить свою Волю завжди всюди і попри все бути і лишатись у стані без відриву від реальності та дійсності, навіть якщо ти повністю усвідомлюєш усіма фібрами своєї душі, що ти в епіцентрі Світової Ілюзії. Призначення Долі – гартування Метаграницної Волі, яка навіть перебуваючи серед меж (у граничному бутті), завжди вільна від них. Доля завжди вчасно нагадує своїй Метаграницній Волі закони: “Де вхід, там і “вихід” (де початок, там і кінець), “ти в грі, але ти – не гра”; ти завжди “поза грою”, – ось що постійно транслює Доля. Межі – це її молот та наковальня. Людина завжди перебуває між Небом та Землею; Вогонь та Вода, Сонце та Місяць – це основні чинники для гартування, температурні та просторово-часові контрасти Буття. Ковалем є Доля, бо кується Воля. Хто сказав, що людина є ковалем “своєї” долі? Навпаки, Доля є ковалем Людини.

Етимологія слова “доля” має спорідненість у своїй смисловій основі із словом “ділити”, і це дозволяє говорити про феномен долі як про щось таке, чим людину “наділили” Наприклад, наділили здатністю до росту та внутрішнього визрівання особистості, розвитку індивідуальності, згідно строго визначених Законів, які гарантують строго визначений Порядок (Космос), який, зі свого боку, можливий лише в контексті, у тому числі й строго визначених заборон. Чи не тому саме Доля одночасно обмежує людину, визначає межі (кордони) її можливостей і одночасно захищає людину, захищаючи її межі за допомогою унікальної “прикордонної служби”, що специфічним образом служить Долі. Служачи ж вірно Долі, доленосна прикордонна охоронна служба вірою і правдою служить і людині (людству). Коли ж людина (людство) переходить межі дозволеного,

що встановлені Божественною Софією Премудрістю, тоді Доля відкривається вже в образі Судочинної Влади, караючої сили, котра ампутує ілюзії своєї “правоти” у контексті нерозумності, гордовитості та самовпевненості. Тобто, тоді Доля виступає вже у ролі Судьби. Чи не тому людина може бути щасливою лише слідуючи Правильним Шляхом, який наперед визначено Долею Істини: правильний маршрут у чітко виражуваних, вивірених, чітко і конкретно встановлених та строго затверджених межах.

Все це вказує на те, що екзистенційний феномен долі потребує більш глибокого і ширшого дослідження шляхом вивчення різноманітних, різнобічних уявлень про долю, у тому числі і порівняльного аналізу етимології слів, що позначають поняття “долі” у різних мовах та культурах. Для прикладу, у російському соціо-культурному середовищі та інфопросторі ми часто зустрічаємо розуміння поняття “долі” у значенні “судьба”, що деякими представниками сучасної альтернативної філології тлумачиться як “суд Божий”(суд Бога).

Досить часто у незвичному значенні перед нами постає термін «доля», коли його розшифровують як щось таке, з чим людина має бути у протистоянні, чому вона має пручатися, кидати виклик, навіть мусить боротися і воювати, – що простежується історично у поглядах багатьох філософів, а також у ідеологічному та технократичному підході представників транс- і постгуманізму.

Споконвіку, нехтування своєю долею прирівнюється до невиконання свого обов’язку перед Долею (Долею Істини), прирівнюється до заперечення своєї відповідальності, – це з одного боку. З іншого боку, нерозумне долання людиною моральних меж та кордонів, переступання мудрих законів, якими наділяє всіх Доля, для проходження душею духовної школи, призводить до виходу за межі здорового глузду, у кращому випадку, – до прориву у стани та сфери ілюзій, самообману, гордування. У гіршому – до повного самознищення, до занепаду. За те, що рамки здорового глузду зруйновані, людина випадає зі сфер духовного, душевного та морального здоров’я. Душа і свідомість такої людини перестають належати “самі собі”, бо вони вже “самі не в собі”. Вони не в межах “самих себе”, бо межі зруйновані, кордонів вже немає, і до них отримала доступ вже інша сила, недобра, нечиста, нездорова, негарна. І що тоді лишається? А лишається лише розчарування, повне внутрішнє вигорання та саморуйнування. Така розплата за зраду Власної Долі, за

руйнування власних меж, встановлених, санкціонованих духом людини згідно Божої Волі.

Отже, феномен долі – це не що інше як феномен меж. Тому, для людини інколи навіть дуже небезпечно існувати без усвідомлення значення феномену долі (феномену меж – захищених внутрішніх кордонів, які охороняються мають постійно: і вдень, і вночі). Людина без долі (без вміння саму себе обмежувати у своїх “страстях” та пристрастях, у своїх страхах та фобіях, у своїх погрішностях та гріхах, без уміння відмовлятися від зайвого, без уміння стримувати себе у посяганні на чуже (не своє), без уміння все мудро дозувати та розподіляти), без уміння не впадати в крайнощі, без уміння жити без перекосів та без кривд, – вже не є людиною і, насправді, не може повноцінно взаємодіяти з іншими людьми у суспільстві.

Саме тому, найважливішу роль для суспільства повинні мати діагностування та корекція “зіпсованої” поведінки і викривленого світогляду, які у психологічній, соціальній, культурній сферах позбавляють контакту та резонансу з Долею Істини.

І, в першу чергу, мова йде про діагностування людини за шкалою градування відсутності чи наявності смирення. Смирення – це уміння примиритися зі своїми межами, мудро визначеними та чітко окресленими Долею згори, з прив’язкою до місця у часі та просторі. Смирення дає людині змогу допомогти самій собі у подоланні власних негараздів та розпрощатися з “недолею”. Смирення – це чи не найголовніший з базових інструментів психокорекції. Ще одним із найкращих засобів такої корекції є глибокий духовний аналіз та самоаналіз, а також духовні практики, зокрема: молитва, “метанойя”, як покаяння у смислі “змінитися назавжди”, аскетика тощо. Каятися потрібно у прив’язці до меж (у залишанні на межах). Каяття потрібне також у нерозумному бажанні та жазі руйнувати межі.

Культивування збереження меж та культивування руйнування меж – це дві світоглядні крайнощі, яких потрібно уникати. Треба учитися бути вільним внутрішньо, навіть якщо фізично перебуваєш тісно затиснутим поміж межами.

Майбутнє людини та людства буде залежати від того, які ми оберемо методи діагностики та корекції світогляду та поведінки, що сприяють істинному прояву Долі. Тобто, від того, який світогляд та шлях ми оберемо: підемо ми шляхом духовно-душевної трансформації чи – шляхом

зовнішнього, виключно декоративного покращення свого соціального іміджу, статусу, рейтингу без глибинної духовної інтеграції та трансформації. Майбутнє людини та людства буде залежати від того, чи будемо світоглядну картинку поправляти собі зсередини – духовно, чи ззовні, за допомогою комп'ютерних віртуальних технологій. Останній спосіб корекції долі, в сучасному суспільстві, є популярним за умов бурхливого розвитку трансгуманізму та новітніх технологій, котрі дозволяють змінити зовнішність людини, подовжити життя, розвинути інтелектуальні здібності, оминаючи глибинний духовний та душевний, також особистісний та індивідуальний розвиток.

Сучасні представники трансгуманізму вважають, що людина має втратити свої індивідуальні особливості та розчинитися у глобальній інформаційно-комп'ютерній мережі, перетворитися на ланку глобальної комп'ютерної свідомості, про що, наприклад, свідчать прогнози відомого ідеолога трансгуманізму Рея Курцвейла, котрий вважає, що у 2045 році, завдяки бурхливому розвитку нанотехнологій та злиття віртуальної реальності з людським буттям, має бути на всій планеті настання технологічної сингулярності, завдяки чому планета Земля перетвориться на один гігантський комп'ютер [2].

Постає питання, чи залишиться людина людиною в межах людського, якщо її свідомість та душа втратять свої індивідуальні кордони та межі, чи, іншими словами, якщо людина буде позбавлена “своєї долі” як запоруки її унікального індивідуального розвитку шляхом духовної та душевної трансформації у взаємодії з іншими людьми, природою та Всесвітом? Футурологічні прогнози представників трансгуманізму змушують замислитись над питанням про те, як людині зберегти власну особистісну ідентичність, щоб не стати “знедоленою”.

На відміну від представників суто технічного розвитку людини, представники екзистенціальної філософії [4, с. 69 – 88.] вважають, що унікальність людини визначається її розвитком за умов виходу поза межі буденного, що є вирішальним для формування гарної долі. Необхідно прийняти до уваги небезпеку суто технічного перетворення людини, що веде до втрати індивідуальності, до “знедолення” людини як особистості, й відмежуватися, у разі тиску з боку цивілізації, від подібних шляхів розвитку, заради збереження культурних та духовних можливостей розвитку людської особистості, становлення якої є неможливим без глибинного усвідомлення значення феномену Долі Істини як екзистенціального чинника, що, мудро обмежуючи нас, таким чином

постійно і надійно захищає і береже нас, окреслює кордони у вигляді стін Духовного Храму, і закликаючи всередину послужити життєдайній силі у складі Вселенського Собору, разом зі справжніми філософами, в Істині Премудрими; щомиті формує людину як частину Вічного Всесвіту, де все мудро управляється і захищається Божественним Промислом.

Література:

1. Геракліт // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). — Київ: Абрис, 2002. — 742 с.
2. Kurtzweil R. Singularity is Near. - USA. - 2005.
3. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 2 / Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч.— СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та: «Изд-во Олега Абышко», 2007.— 626 с.
4. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / Н.В.Хамітов. — К.: КНТ, 2017. — 394 с.

АБАНЬКІНА Маргарита,
*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська антропологія та психоаналіз»
НПУ імені М. П. Драгоманова*

**ЛОГОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ КРИЗ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ**

Проблема сенсу життя є однією з ключових в історії філософії, яка залишається актуальною, починаючи з часів Античності і до сьогодення. Це можливо пояснити тим, що в категорії "сенси життя" відображується розуміння людиною свого призначення в світі. Усвідомлення конечності існування, конечності перебування в цьому світі глибоко впливає на наше життя. Все, що належить матеріальному світу не вічне, і людське тіло не виняток, воно народжується і з цього моменту безперервно рухається у невідоме. Розуміння даного факту підвищує значення питання про "сенси життя", адже вирішення проблеми сенсу життя дає відповідь на вічне питання — "навіщо живе людина?"

Французький філософ і мислитель А. Камю в есе «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд» писав, що є тільки одне фундаментальне питання філософії. Це питання про те, «варте чи не варте життя того, щоб його прожити... Все інше — чи має світ три виміри,

керується розум дев'ятьма або дванадцятьма категоріями – другорядне» [1, с. 223]. Таким чином, на основі філософського аналізу та знання про сенс життя було створено різновид психотерапії як «логотерапія», яка довела свою ефективність при профілактиці агресивної поведінки і депресії, а також суїцидальної поведінки, при роботі з усіма видами неврозів, тривожно-фобічними розладами, сексуальними неврозами, та ін. З такої точки зору, видається природним проаналізувати логіку розвитку різних філософських поглядів на проблему сенсу життя, систематизація яких могла б призвести до створення цілісних терапевтичних програм, актуальних для нашого часу.

У науковій літературі проблема сенсу життя розглядається у таких напрямках: філософському (Сократ, Аристотель, Т. Аквінський, М. Монтень, А.Шопенгауер, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель Ф. Ніцше, К. Ясперс, М. Хайдеггер, Ж. П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель, Х. Ортега-і-Гассет, У. Джеймс, Н. Аббаньяно, Л.Толстой, Ф. Достоевський, Н. Бердяєв, С.Франк та ін., сучасні українські автори – С. Кримський, В. Малахов, С. Крилова, Н. Хамітов та ін.) та психологічному (А. Адлер, З. Фрейд, К.Г. Юнг, Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, А. Ленгле, І. Ялом та ін.)

Проблема сенсу життя є дуже актуальною сьогодні, як і в будь-яку переломну епоху. В суспільстві відбуваються постійні зміни, які створюють нову атмосферу, яку характеризують – боротьба поглядів, плюралізм думок, пошук нових моральних поглядів, суперечливість ціннісних систем. В атмосфері постійного інформаційного потоку. Звідси випливає необхідність усвідомлення людиною сенсу власного життя. Тому дана проблематика потребує глибокого філософського та психологічного осмислення.

Слід зауважити, що проблема сенсу життя не є виключно філософською, вона відноситься до проблем які перебувають на стику філософії та психології. До компетенції філософії відноситься дослідження: що таке сенс життя, в чому полягає сенс життя, яке має значення сенс життя для людства. Психологія, зі свого боку, досліджує який вплив надає сенс життя або його відсутність на життя окремої особистості, як можливо використати сенс життя, щоб допомогти людині вилікувати психологічні недуги.

Аналізуючи зміст основних парадигм дослідження сенсу життя, ми робимо висновок, що дана проблематика особливо складна, її намагалися вирішити провідні філософи і мислителі минулого, вона знаходиться в центрі уваги і сучасної філософії. Адже вирішення проблеми сенсу життя

завжди залишається виключно важливим, як на фоні всього суспільства яке знаходиться в атмосфері боротьби поглядів, плюралізму думок, пошуку нових моральних поглядів та суперечливості ціннісних систем, так і для кожної окремої особистості, яка знаходиться в стані фрустрації та екзистенціального вакууму. Ми вважаємо, що від екзистенціальної наповненості залежить якість життя кожної окремої особистості, це пов'язано з відчуттям наповненості життя певним сенсом.

Таким чином, соціальну значущість проблеми сенсу життя, необхідність її подальшого дослідження підтверджується надзвичайно широкою літературною базою та системністю філософського підходу до тлумачення даної проблематики, особливо роботами таких філософів, як Сократ, Аристотель, М. Монтень, І. Кант, Г. Марсель, Л. Толстой та ін.

На нашу думку, найбільш продуктивним та актуальним буде вивчення та аналіз філософсько-психологічної концепції Віктора Франкла, австрійського психіатра, психолога та невролога. Він найбільш детально дослідив проблему сенсу життя з філософської точки зору, та впровадив свої знання для успішного використання їх в психологічній практиці. В. Франкл пояснював сенс життя не як загальну категорію, а як індивідуальну, що суттєво відрізняється у кожного індивіда, і навіть у одної особистості в різні періоди життя. Пошук та усвідомлення сенсу життя є основною метою людського життя, а не "вторинною раціоналізацією" інстинктивних потягів. Сенс є індивідуальним та специфічним тому, що він може бути реалізований конкретно цією людиною, тоді, коли вона досягає розуміння того, що задовольняє її потребу у сенсі. Потреба у пошуку сенсу та реалізації його – це вроджена мотиваційна тенденція, притаманна кожній людині, вона є основним двигуном поведінки і розвитку. Втрату сенсу життя В. Франкл називав екзистенціальним вакуумом і на ґрунті вирішення її заснував власну школу екзистенціального психоаналізу – логотерапію.

У певний період людина починає шукати сенс і відчуває фрустрацію, якщо ця мета залишається не реалізованою. Концепція про сенс життя говорить, що сенс «в принципі доступний кожному людині, незалежно від статі, віку, інтелекту, освіти, характеру, середовища і релігійних переконань» [4]. Але пошук сенсу – це покликання. Життя ставить перед людиною таке завдання, а людині залишається працювати в заданому напрямку. Важливо те, що сенс є не суб'єктивним, він знаходиться в об'єктивній дійсності, а людині залишається його знайти.

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

В логотерапії основною мотиваційною силою є прагнення до сенсу. В. Франкл зазначав, що не важливо в якій життєвій ситуації знаходиться людина, в будь-якому випадку вона прагне до сенсу, цілісності та усвідомленні свого місця серед людей у світі. В. Франкл представив особистість в трьох вимірах: духовний, фізичний, психічний. Духовний вимір – це те, що відрізняє людину від тварин, створює постійне прагнення до пошуку та реалізації нових цілей, прагнення до сенсу, здатність любити, свобода вибору, відповідальність, інтуїція. Тому людина включає в собі три поняття: духовність, свобода та відповідальність.

Ми живемо в часи коли все більше поширюється відчуття втрати сенсу, тому В. Франкл говорить про важливу та незамінну роль виховання особистості. Одних лише знань замало, потрібно виховувати совість таким чином, щоб людина мала змогу усвідомити вимогу в будь-якій ситуації, в якій опиняється, тоді життя стає осмисленим, в даному випадку осмисленим означає – заповненим справами. Тоді людина отримує імунітет проти конформізму і тоталітаризму, які В. Франкл вважає наслідками екзистенціального вакууму.

Таким чином, виховання стає вихованням відповідальності особистості. На людей сьогодні впливають масштабні потоки інформації, тому людина має навчитися розрізняти, що має сенс, а що ні, для того потрібно навчитися відповідальному вибору у всіляких життєвих ситуаціях.

Література:

1. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов / А.Камю. – М.: Издательство политической литературы, 1989. – 398 с.
2. Франкл В. Воля к смыслу / В. Франкл — М. : Апрель-Пресс, 2000. – 368 с.
3. Франкл В.Е. Психотерапия на практике /В. Франкл. – СПб.: Ювента, 1999. – 256 с.
4. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
5. Франкл. В. Доктор и душа / В. Франкл. – СПб.: Ювента, 1997. – 242-279 с.
6. Хамитов Н., Крылова С. Этика: путь к красоте отношений. – 3-е издание, исправленное и дополненное / Н. Хамитов, С. Крылова. – К.: КНТ, 2017. – 264 с.

ВИНОГРАДОВА Світлана,

*магістр кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська антропология і психоаналіз»
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ВПЛИВ АРХЕТИПОВИХ ОБРАЗІВ У ВИБОРІ СТРАТЕГІЇ ДОЛІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Поняття «архетип» починає свій шлях формування ще з часів Левкіппа і Демокріта в їх роботах про атоми. У цих теоріях можна відстежити «міфологічні» уявлення про найдрібніших живих частинках душі, до речі, подібну концепцію сповідували також навіть жителі Центральної Австралії ще в період палеоліту. В свого роду гіпотезі про душу, йдеться про те, що пізнання світу, і усвідомлення себе надається можливим завдяки образам і формам, які спочатку виникають саме в душі. «Щодо цих форм допускається, що вони передаються за традицією що, отже, ще сьогодні ми говоримо про «атоми» тому, що прямо чи опосередковано десь почули про вчення Демокріта. А де Демокріт почув про атоми або хіба хто раніше перед ним говорив про найдрібніші конструктивні елементи?» [1, с. 34]. Це питання наводить на роздуми про те, що існує єдиний інформаційний простір і якийсь «містичний» зв'язок між людьми, епохами та континентами. «Ця ідея взяла свій початок в так званих архетипових уявленнях, тобто в прообразах, які є не відображення фізичних подій, а власні продукти душевного фактора» [2, с.35]. Слово «архетип», в перекладі з грецької означає прототип.

Метою статті є аналіз впливу архетипових образів у виборі стратегії долі в житті людини.

В даному дослідженні ми спиралися на роботи представників психоаналітичної традиції у широкому сенсі: засновника аналітичної психології К.Г. Юнга та фундаторів андрогін-аналізу Н. Хамітова і С. Крилової.

Основна частка робіт присвячених вивченню психологічних образів, укладених в певні архетипи належить перу знаменитого психоаналітика К.Г. Юнгу. Саме Юнгом, засновником аналітичної психології, який ввів в психоаналіз поняття колективного позасвідомого, були представлені світу основні базові архетипові образи. За теорією Юнга існують три компонента людської психіки: «его», або свідомість, «позасвідоме», і його основне відкриття – «колективне позасвідоме». У колективному позасвідомому

відображений психологічний досвід поколінь, витіснений в область позасвідомого. Цей досвід може впливати на долю і психіку людини. Розглянемо вплив основних архетипів, в рамках теорії Юнга на долю людини, таких як: Аніма і Анімус. Аніма – це уособлення всіх проявів жіночного в психіці чоловіки, таких як: неясні почуття і настрої, пророчі осяяння, сприйнятливість до ірраціонального, здатність любити, тяга до природи і – останнє за порядком, але не за значенням – здатність контакту з підсвідомістю [3, с.183]. На думку Юнга чоловіча Аніма формується під впливом рис характеру його матері. Якщо вони негативно впливають на сина, то чоловіча Аніма цього сина може проявлятися в стані надмірної збудливості, підвищеної тривоги, роздратування, поганого настрою, невпевненості. Але в цьому є і позитивні моменти – чоловік, долає ці негативні впливи, зміцнює свою мужність. У разі іншої крайності при занадто позитивному сприйнятті матері сином, вплив на чоловічу Аніму може бути досить негативним. Ось що про це пише Юнг: «З іншого боку, коли сприйняття матері у чоловіка позитивно, це теж може вплинути на Аніму характерним чином. Чоловік або стає жінкоподібним, або його починають всіляко звеличувати жінки, що ніяк не сприяє подоланню труднощів життя. Такого роду Аніма може перетворити чоловіка в сентименталіста або зробити його образливим, подібно до старої діви, або чутливим, як принцеса на горошині»[3, с.185]. Серед негативних проявів Аніми існують такі як нав'язливі сексуальні фантазії у чоловіків з інфантильним сприйняттям реальності, яким в житті не вистачає звичайних чуттєвих стосунків. Це трапляється з ними після перегляду еротичних фільмів, журналів, відвідування стриптиз-закладів. Шляхом роботи над актуалізацією особистості, вдаючись до методів андрогін-аналізу, і таким чином, розширивши свою свідомість та чуттєве сприйняття, можна убезпечити себе від негативних проявів Аніми. Тоді Аніма може стати союзником і дороговказною зіркою, і допоможе зробити правильний вибір своєї другої половинки. Уособлення чоловічого начала в жіночій підсвідомості – Анімус – має, подібно до Аніми у чоловіків, і позитивні, і негативні риси [3]. Сильний вплив Анімуса на жінку надає їй чоловічі риси, такі як мужність, рішучість, силу.

Ці якості в залежності від їх сили і ситуації можуть зіграти як позитивну, так і негативну роль в житті жінки. Наприклад, така якість як рішучість, допоможе жінці прийняти рішення в певних ситуаціях, тоді як зайва мужність може зробити її чоловікоподібною. На формування Анімуса у жінки впливає її батько. Подібно Анімі, Анімус включає не тільки

негативні якості: жорстокість, нерозсудливість, балакучість і невігластво, але й стійкі злісні ідеї. Анімус має також і вельми цінні якості, його творчий потенціал може прокласти шлях до Самості [3].

Дуже цікаву теорію екзистенціально-психологічних типів в координатах напрямку андрогін-аналізу запропонував філософ і психоаналітик Н.В. Хамітов. У своїй роботі «Люди туги і люди нудьги» [2] він не тільки описує типи, які зумовлюють життя і долю особистості, а й пропонує продуктивні моделі їх сумісності. У своїх дослідженнях Н. Хамітов робить наступний крок, «ставши на плечі» своїх попередників: теорія Фрейда, яка урівнювала всіх перед позасвідомим, на його думку, повинна бути розвинута. Н. Хамітов виходить з того, що всі люди різні не тільки психологічно, а й екзистенціально. Тому дослідник запропонував підійти до цього питання з точки зору метаантропології – теорії буденного, граничного та метаграничного буття людини. Виходячи з цієї теорії, люди буденного буття не володіють ні критичним, ні творчим, ні самостійним мисленням та світоглядом, в їх життєвих прагненнях домінує воля до самозбереження та продовження роду. Ключовим екзистенціалом в бутті людини буденності є нудьга, тому пропонується метафора «людина нудьги». В теорії екзистенціально-психологічних типів Н. Хамітова до людей нудьги відносяться такі чоловічі психологічні типи як Обиватель, Господар та Володар. У *Обивателя* «воля до продовження і самозбереження свого роду домінує над волею до влади. Обивателі представляють собою сліпу масу будь-якого соціуму, масу, яка підпорядковується писаним і неписаним законам, але глибинно протистоїть їм» [2, с.53].

У психологічного типу «*Господар*» воля до влади і воля до продовження і збереження роду врівноважені. «Головна містерія життя *Господаря* - це оживлення речей. Речі інтимно близькі *Господарю*. Близькі настільки, що людські голоси він чує гірше, ніж голоси речей» [2, с.55]. Психологічний архетип господаря сильно впливає на людство: з екранів телебачення нас закликають купувати, причому купувати що завгодно: одяг, модні гаджети, предмети побуту. І людина купує, не залежно від того потрібно це їй чи ні. Міжнародні транснаціональні корпорації роблять свою справу – багато людей знаходяться у владі речей.

Наступний психологічний тип – *Володар*. «Це чоловік нудьги, у якого воля до влади однозначно домінує над волею до самозбереження і продовження роду» [2, с.57]. Якщо господар з побоюванням ставиться до

грошей, то *Володар* ними керує, хоча він до них і байдужий, гроші зміцнюють його владу. Вплив психологічного типу «володар» буває вельми руйнівним, він породжує схильність до садизму, шалене бажання влади і придушення волі тих, хто знаходиться поруч з ним.

Перейдемо до жіночих психологічних типів повсякденного буття. «*Самка* – це жінка нудьги, у якої воля до продовження роду домінує над її еротичними і сексуальними проявами, а ставлення до дітей пригнічує ставлення до чоловіка» [2, с.66]. З позитивних моментів впливу на жінку архетипу *Самки* – це бажання бути матір'ю, бажання опікати і піклуватися про своє потомство. Однак, як відомо, все добре в міру. Це як ліки, тут дуже важливо не перевищити дозування, адже воно може, як і вилікувати, так і вбити. Жінка-Самка, повністю підпорядкувавши своє життя природному інстинкту продовження роду, зробивши його головною своєю метою, повністю розчинилася в турботі про дітей настільки, що не залишає місця повноцінних відносин з чоловіком. Та й по-суті чоловік потрібен самці, лише для того, щоб зачати дітей, і забезпечити їх існування. Тому таким жінкам часто зраджують.

Наступний психологічний тип жінки нудьги – *Повія*. «*Повія* – це жінка нудьги, у якої воля до незалежності домінує над волею до продовження роду і навіть над сексуальністю» [2, с.68]. *Повія*, як і *Самка*, використовує чоловіків, тільки *Самка* - для продовження і збереження роду, а *повія* - як засіб досягнення незалежності. Але розплатою за такий розрахунок стає самотність.

Розглянемо психологічні типи людей туги. «*Геній* – це чоловік туги, в бутті якого, воля до натхнення, домінує над волею до самозбереження і продовження роду, а так само над волею до влади і реалізується в культуротворчості, кардинально змінює життя роду» [2, с. 40]. *Геній* – творець культури, прагне вийти за її рамки і створити метакультуру за допомогою культури. У цьому прагненні, а також в прагненні до позамежного, *Геній* глибоко страждає.

На відміну від *Генія*, психологічний тип *Героя*, за Н. Хамітовим, відрізняється прагненням здійснювати вчинки. І останній психологічний тип – *Святий*. Це чоловік туги, який перетворює волю до влади в волю до любові й милосердя [2, с.43]. Н. Хамітов вважає, що Махатма Ганді є яскравим прикладом поєднання геніальності і святості.

Жіночі архетипи людини туги *Муза* і *Гетера*. «*Гетера* – прагне підкорити багатьох чоловіків. *Гетера* шукає дивних чоловіків, і вирощує їх дивину до величі. *Гетера* незавершений образ, вона може стати *Музою*.

Муза переплавляє в чоловікові волю до влади над світом в волю влади над собою, більш того під її впливом воля і влада перетворюються у натхнення» [2, с. 47].

По-суті, названі вище типи ми можемо назвати й *архетипами*. Н. Хамітов пропонує дуже цікаві варіанти сумісності людей, що уособлюють ці архетипи. У союзі Музи і Генія, наприклад, Муза може розвинути свої творчі здібності. А Геній в такому союзі може вийти за межі культуротворчості. Лише за допомогою жінки-Генія чоловік Геній може так піднести свою тугу, що вона стане любов'ю. Лише за допомогою чоловіка-Генія жінка може знайти геніальність і переплавити тугу в свободу [2, с. 48]. Гетера зазвичай шукає Героя. Дані ідеї системно розвиває філософ і психоаналітик С.Крилова, пропонуючи модель взаємодії архетипів чоловіків та жінок нудьги і туги між собою.

А у роботі «Психологія красивої жінки» [1] С. Крилова у співавторстві з Н.Хамітовим позначили кілька жіночих комплексів – *Вічної Попелюшки, Снігової Королеви, Мерелін Монро, Жанни Д'арк*. Пропоную розглянути ці комплекси як жіночі архетипи. *Попелюшка* має страх перед своєю красою. Цей страх розвивається ще в дитинстві. Причин може бути безліч, одна з них, заздрість матері, щодо краси її доньки. Тут напрошується сам собою архетип *Злої матері* або *Мачухи* – злої, владної. *Мати, яка по суті вела себе як мачуха*, завантажувала доньку постійною роботою, не даючи часу бідній *Попелюшці* помітити й усвідомити свою красу. Думаю, хто жив при Радянському союзі, той напевно зустрічав безліч *Попелюшок*. В якості злої матері тоді виступав сам час. Жінка повинна була бути прекрасною господинею, використовуючи важку ручну працю. Культивувався відомий вислів: «Скромність прикрашає людину». Мільйони скромних *Попелюшок* виховали таких само дітей.

З *архетипом Снігової Королеви* зовсім інша історія. С. Крилова вважає: під впливом любові батька до доньки, розвивається травма, наслідки якої психоаналітики називають комплексом Електри. Любов батька і доньки наштовхується на позасвідомі ревності матері [1, с. 77]. Дівчинка росте у свого роду любовному трикутнику, і вбираючи з дитинства таку модель, в майбутньому сама створює такі трикутники. Немов Снігова Королева, яка викрала Кая, вона уводить чужих чоловіків.

Розглянемо архетип Мерелін Монро, жінки, яка насолоджується своєю красою. Однією з причин комплексу Мерелін Монро, як вважає С. Крилова, може бути така: «Якщо красива дівчинка отримує в батьківській

родині загострену увагу до своєї зовнішності і настільки ж гостру неувага до особистості, це пригнічує прагнення до соціальної реалізації» [1, с.108]. На мій погляд, у нинішній час архетип Мерелін Монро, вельми популярний. Багато гарненьких дівчат, упиваючись своєю красою, мріють про кар'єру фотомоделей, актрис, телеведучих. Архетип Мерелін Монро укорінився у колективному позасвідомому й диктує соціуму свої правила. Існує безліч модельних агентств. У світі панує культ краси і доглянутості. Можливо, покоління *Попелюшок* виховало покоління *Мерелін Монро* в якості *суперкомпенсації*. Мами-Попелюшки, яким не робили компліменти, щодо їх краси, намагались компенсувати це в своїх доньках, активно розхвалюючи їх зовнішність.

Розберемо *архетип Афін*. Афіну, на думку С. Крилової та Н. Хамітова, може виховати мужня жінка. Або трапляється так, що очікували народження хлопчика, а народилася дівчинка. І дівчинку виховували як хлопчика. Я вважаю, що, можливо, масовий характер виховання сильних мужніх дочок проявлявся у воєнні та післявоєнні роки. Жінки, що залишилися без чоловіків, змушені були бути мужніми і сильними, і їх доньки переймали їх якості. Гадаю, що в ці важкі воєнні та післявоєнні роки, в колективному позасвідомому активно формувався архетип Жанни Д'арк. Така жінка жертвує собою заради чогось.

Таким чином, архетипові образи і можливість їх тлумачення, – яскраве наочне приладдя для розуміння людської психології і можливого моделювання найбільш позитивних взаємовідносин з навколишнім світом і з самим собою. В результаті чого Попелюшка може стати Принцесою, Гетера – Музою, Муза – Генієм, а людина буденного буття трансцендує в метагранічне буття.

Література:

1. Крилова С., Хамитов Н. Психология красивой женщины / Крилова С., Хамитов Н., 3-е изд., Испр. и доп. - Суми: Університетська книга, 2016. – 318 с.
2. Хамитов Н. Люди тоски и люди скуки / Н. Хамитов. – Киев, издатель Назаренко Т.В., 2016. – 141 с.
3. Юнг К.Г. Людина та її символи / К.Г. Юнг. – Чехов, «Чеховський Друкований Двір», 2016.

БАТЮК Олена,

*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська публіцистика,
філософське мистецтво і арт-терапія»*

НПУ імені М. П. Драгоманова

АДЕКВАТНІСТЬ ТА АУТЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

«Чоловік та жінка мають бути рівними, але різними».

Назін Хамітов.

Перед майбутнім людства постає низка актуальних проблем. Філософська антропологія покликана шукати на них відповіді. В світі інформаційних технологій, занурюючись у віртуальне життя та спілкування, сучасна людина тікаючи від реальності, поступово втрачає свою індивідуальність. Нам стає важче відірватися від буденності, відкрити свою унікальність та по-справжньому реалізувати закладений в нас потенціал.

Актуальною постає тема адекватності та аутентичності людини в сучасному світі – пошуки особистості в пізнанні себе, власного самотворення та самовираження. Проблемою аутентичності філософія займається вже давно, з часів Стародавньої Еллади нам відома фраза «пізнай самого себе» - ключ до розуміння власного життя та його сенсу. У цьому контексті, актуальною постає проблема про адекватність власне чоловіка та жінки, та їх аутентичність в сучасному світі гендерних перетворень.

Аналізуючи сучасність та перспективи майбутнього, виникає таке питання: Чи не втрачають сучасні чоловік та жінка свою справжню аутентичність? Технології дозволяють змінити біологічну стать, суспільство – соціальну? А як бути з ментальністю, з глибинним духовно-душевним станом чоловіка та жінки, даними їм від народження – суттю людини, яка надає вектор всій її діяльності та світоглядним установкам? Що ж у майбутньому буде означати «бути чоловіком» та «бути жінкою»?

Зауважимо, що адекватність та аутентичність людини та їх гармонійне поєднання є важливим фактором для цілісного та щасливого буття особистості (жінки та чоловіка). Цілісність особистості веде не тільки до

власного благополуччя, але й до щастя людини. «Чим більше в нас можливостей бути собою, тим щасливіше ми стаємо» [1, с. 16].

Доречно, було б розібратися, що ми власне розуміємо під адекватністю та аутентичністю.

Слово «адекватний», має латинське походження (лат. *Adaequatus* - «прирівняний») та має такі значення: співрозмірний, відповідний, рівний, еквівалентний [5]. Воно відіграє важливу роль у встановленні особистості, допомагає взаємодіяти з оточуючими. З філософсько-антропологічної точки зору, на мою думку, адекватна людина це – ідентична нормальна людина, така як всі, посередня. Її поведінка, дії та зовнішній вигляд співвідносяться з загальноприйнятими нормами та не викликають відчуття небезпеки у інших.

Звичайно, адекватність – важлива якість людини, вона допомагає пристосуватися до буденного життя та соціуму. Зазначимо, що адекватна людина не завжди є зрілою особистістю. Часто, люди не хочуть взяти відповідальність за власне життя, не осмислюють його – проживають в буденності. Таким людям, можливо, не вистачає бажання та сміливості самостверджуватися як особистість. Їм не вистачає мужності бути. Пауль Тіллх, – німецько-американський теолог, філософ, розробляв онтологічні питання «мужності бути». Він зазначав, що «Мужність бути - це етичний акт, в якому людина стверджує своє буття, всупереч тим елементам свого існування, які протистоять її сутнісному самоствердженню» [4, с. 7].

Уміння жити в злагоді з самим собою та світом, можна назвати аутентичністю. Людина, яка ставить собі питання про сенс власного життя, про свою роль в цьому світі, людина, яка здатна розвиватися та розгледіти себе в собі, стає зрілою особистістю – аутентичною.

Це слово має стародавнє грецьке походження, та означає (*αὐθεντικός*) «справжній, головний», або ще (от *αὐθέντης*) – «самовладний правитель» [6]. В даному контексті ми можемо розуміти, що аутентична людина – «самовладний правитель» власної долі, це зріла, духовно відповідальна особистість, яка знаходиться в пошуках цілісного наповненого буття. Така людина творить себе – розвивається та живе усвідомлено.

Чи ідентична аутентичність чоловіків та жінок? Психологи стверджують, що чоловіки і жінки відрізняються не тільки фізично (біологічно) але й ментально (ментальність – від лат. *mens* розум, мислення, спосіб мислення, душевний склад).

Сьогодні жінки, завдяки гендерним перетворенням в суспільстві, нарешті можуть розпоряджатися власним життям та відшукувати свою аутентичність як незалежної особистості. Гендерна рівність дозволяє вільно реалізовуватися в політичному, економічному, соціальному та культурних сферах життя. Тепер жінки, нарешті, самодостатні, вони можуть самостійно матеріально забезпечити себе, якщо треба і дітей, а якщо треба, то й чоловіка. Соціальні ролі, сімейні цінності змінюються. Сучасний ідеал жінки – успішна, амбіційна, фінансово незалежна та сильна. Вона намагається змінити свій спосіб мислення та душевний склад. Це все, вибиває ґрунт з-під ніг у сучасних чоловіків. Можливо, вбачаючи в жінках своїх конкурентів, вони втрачають свою аутентичність – Бути Чоловіком. Бути успішним, амбіційним та сильним. Для чого? Для кого? Сучасній жінці хіба це потрібно?

У боротьбі за власні права жінка безперечно одержала перемогу, здобувши омріяну свободу. Але разом з тим – щось втратила. Щось, на перший погляд, не помітне і ніби не важливе, але дуже потрібне у взаємовідносинах з чоловіками. Що саме? Можна припустити, що жінка, демонструючи всьому світові свою «стоїчну» духовну мужність, самодостатність та незалежність, втратила в очах чоловіків свою Загадковість та Таємничість. В чому ж вона полягає? Жінці, яку чоловікові хочеться пізнавати, відкривати, любити та піклуватися. Поруч з якою йому хочеться Творити та Бути.

Колись, в християнському світі доби Середньовіччя, жінка, хоча і представляла собою осередок гріховності, але все ж таки була ідеалізована чоловіками в образі прекрасної Дами, для якої призначалися усі їх подвиги. В добу Відродження жінкою захоплюються та обожнюють її, уособлюючи з Природою, яка дає життя. «Саме земна жінка, кохана, дружина та мати, була об'єктом шанування, як прояв творчого породжуючого аспекту Божества» [1, с. 181]. Пізніше, в Новий Час та епоху Просвітництва жінка вже «розвінчана» - позбавлена ореолу таємничості.

Чи залишилася в жінці таємниця?

Можливо, таємниця жінки в її силі. Силі та мужності, якою її наділила природа. Користуючись нею, для виживання в складних умовах непередбачуваного зовнішнього світу. Сила, яка дає їй змогу, за необхідністю – вміти захистити себе і своїх дітей та вижити.

Сьогодні, відкрито демонструючи свою силу, жінка сама, не усвідомлюючи цього, не дозволяє чоловікові виявляти свою аутентичність.

А саме - бути Чоловіком. Як на фізичному рівні – захищати, надавати комфорт та безпеку слабкій жінці та сім'ї; так і на ментальному – йти на подвиг, долаючи свої внутрішні страхи, тривоги та буденність, виходячи за власні межі. Чоловік, реалізуючи свої амбіції та життєвий потенціал, віддає Світу свої таланти та вміння. Безсумнівно, проявляючи себе у творчості – він стає Людиною! А здобути свою аутентичність, як Чоловік, він зможе, на мій погляд, поставити у ряд своїх життєвих смислів благо жінки. Саме прагнення реалізовувати свій потенціал, ще й заради неї, надає можливість йому відшукувати свою чоловічу суть. І жінка відіграє в цьому важливу роль, в тому сенсі, що спонукає його виходити за свої межі. Але, все це можливо, напевне, за умови, що жінка не буде перешкоджати йому, демонструючи свою силу та самодостатність.

Сьогодні, та в найближчому майбутньому, для існування здорового суспільства, ми маємо зрозуміти, що чоловік та жінка можуть знайти свою аутентичність лише разом, гармонійно доповнюючи один одного, адекватно проявляючи свої біологічні та соціальні ролі.

А як же сила жінки, яка їй притаманна від природи? Нехай вона залишається таємницею. І цю таємницю, як частину багатогранної особистості жінки, чоловік з щирою зацікавленістю буде пізнавати. Відкривати і надавати можливість їй проявлятися, цим саме допомагаючи відкрити аутентичність жінки. І ця енергія, не руйнуючи чоловічої суті, спільними зусиллями проявиться в співтворчості, результатом якої стане гармонійне співіснування двох вільних особистостей, таких різних, але рівних!

Це те, що в філософських напрямках метаантропології і андрогін-аналізу називається метаграницним (позамежним) буттям людини і андрогінною цілісністю цього буття [3,7, 8] – коли особистості відкривається унікальність іншої особистості і таїна співтворчості з нею.

Література:

1. История философии: Учебник для вузов / Под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова и Д.В. Бугая. — М.: Академический Проект: 2005. — 680 с.
2. Джозеф С. Аутентичность: Как быть собой / С. Джозеф - М.: Альпина Паблишер, 2017. – 256 с. - с. 16/
3. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз): [монографія] / С. Крилова. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. – 344 с.
4. Тиллих П. Избранное: Теология культуры. Перевод с английского /Пауль Тиллих.- М.: Юрист, 1995.- 479 с.
5. Електроний ресурс: <https://ru.wiktionary.org/wiki/адекватный>

6. Електронний ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аутентичность>
7. Хамитов Н. Тайна мужского и женского. Исцеляющие афоризмы / Н. Хамитов. – К.: Либідь.- 2002. – 176 с.
8. Хамитов Н., Крылова С. Этика: путь к красоте отношений. – 3-е издание, исправленное и дополненное / Н. Хамитов, С. Крылова. – К.: КНТ, 2017. – 264 с.

БЕЗКЛИНСЬКА Ольга,
*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська публіцистика,
філософське мистецтво і арт-терапія»
НПУ імені М.П. Драгоманова*

АКТУАЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ МУЗИКОТЕРАПІЇ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС

Постановка проблеми. Стрімкий темп життя, підвищені вимоги до навчання, стреси, перевантаженість шкільних програм, екологія оточуючого середовища і, відповідно, екологія людських душ сьогодення призводять до погіршення фізичного, емоційного і психічного здоров'я дітей. Засилля та пропаганда низькопробного мистецтва, матеріальна орієнтація ведуть до зниження загальної культури та бездуховності. На перетині цих негативних об'єктивних тенденцій виникає потреба звертатися до особливо виняткових засобів комунікації з сучасними дітьми, віднаходити найдоступніші прийоми встановлення взаєморозуміння між дорослими і вихованцями, застосовувати найефективніші технології для стабілізації і розвитку фізичного та духовного потенціалу підростаючого покоління. Такими терапевтичними, психокоректуючими, гармонізуючими і саморегулюючими методиками виступають аспекти нової технології «Музикотерапія». Багатовіковий педагогічний досвід показує, що шедеври музичного мистецтва, які є носіями універсальних законів гармонії, можуть стати додатковим інструментом корекції фізичного здоров'я, емоційних станів і поведінки дитини, її інтелектуального, творчого розвитку та саморегуляції. Тому важливо розробити підходи щодо використання музикотерапії в навчально-виховному процесі.

Метою статті є аналіз результатів запровадження музикотерапії в загальноосвітніх школах як засобу підвищення інтелектуально-творчого потенціалу учнів.

Дослідженням впливу музики на інтелектуальний та емоційний стан і розвиток дітей займаються сучасні філософи, педагоги, психологи:

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Побережна Г.І., Опанасюк О. П., Шабутін С. В., Хміль С. В., Шабутіна І. В., Якушева О.В., Петрушин В.І. та ін.. Аналіз стану досліджуваної проблеми доводить, що питання практичного використання музикотерапії в умовах школи не достатньо вивчене, спостерігаємо дефіцит сучасних досліджень й щодо проблеми впливу музики на розвиток дітей. Важливим завданням є навчання учнів свідомо добирати музичні твори для гармонізації свого внутрішнього світу, покращення інтелектуально-творчих здібностей, розвитку пам'яті, концентрації уваги, появи відчуттів упевненості, безпеки. Необхідно узагальнити сучасні дані щодо класифікації музичних стилів за їх терапевтичним ефектом.

Музикотерапія на сучасному етапі розглядається як унікальна інтегративна оздоровча, психолого-педагогічна система. Для практичного запровадження музикотерапії нами була розроблена програма курсу за вибором «Музикотерапія», яка була схвалена Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (протокол №1 від 27 квітня 2012 р.). Основною метою курсу «Музикотерапія» є профілактика емоційно-стресових станів, розкриття інтелектуально-творчого потенціалу учнів та розвиток комунікативної культури.

Програма з курсу «Музикотерапія» розрахована на 35 годин на рік (1 год. на тиждень) і складається з п'яти тематичних блоків.

1. Музика і буття людини (5 годин).
2. Зміст предмету «Музикотерапія» (6 годин).
3. Гармонізація внутрішнього психологічного стану із зовнішнім світом за допомогою музикотерапії (8 годин).
4. Музика як один із ефективних засобів покращення навчальних досягнень учнів (8 годин).
5. Характеристика позитивного впливу музики на фізичне та психоемоційне здоров'я учнів (8 годин).

Впровадження курсу «Музикотерапії» не потребує особливої організації навчального процесу, легко вписується в рамки класно-урочної та класно-виховної системи, а також може практикуватися в будь-який час упродовж навчального дня.

Зміст програми може бути використаний як основа для проведення класних виховних годин, додаткових, факультативних занять, спецкурсів, занять груп продовженого дня. Доцільним і ефективним є фонове використання практичної частини програми на перервах, перед початком уроків (5-ти хвилинок), перед початком певної складної справи: зборів,

поїздок, екскурсій, позакласних і позашкільних заходів. Застосування музикотерапії може одночасно відбуватись як у всіх класах загальноосвітніх навчальних закладів, так і в дорослих колективах. Навчальний матеріал структурований так, щоб зберегти поступальний логічний процес самовдосконалення, саморегуляції, найповніше розкрити психофізичні зв'язки з музикою та виявити всі потенційні гарні якості учнів.

Програма передбачає залучення до роботи не тільки учнів та вчителів, але й батьків, об'єднуючи зусилля для порозуміння, створення позитивної атмосфери в колективах та сім'ях.

Створюється площина, яка спонукає дітей замислюватися, розмірковувати про духовні закони життя, вічні цінності, свій духовний розвиток. Шедеври музичного мистецтва допомагають учасникам навчально-виховного процесу, висловлюючись мовою сучасної філософської методології – метаантропології, запропонованої українськими дослідниками Н. Хамітовим та С. Криловою [1, 6], вийти за межі буденності у екзистенціальний простір граничного буття, де складаються умови для реалізації волі до пізнання, творчості, евристичності, до розуміння справжньої гармонії у взаємодії з собою та Іншим.

Програма з курсу «Музикотерапія» апробована в ліцеї № 157 м. Києва, в спеціалізованій загальноосвітній школі «Логос» № 329, м. Київ, в ЗОШ № 7, м. Біла Церква, у Шевченківській ЗОШ I – II ступенів Вітовського району, Миколаївської області. Адаптована програма з музикотерапії лежить в основі роботи гуртка «Музикотерапія» реабілітаційному центрі «Шанс» для дітей хворих на ДЦП м. Білої Церкви.

В Загальноосвітній школі № 17 м. Білої Церкви, був проведений експеримент, метою якого було дослідження запровадження програми «Музикотерапія» в навчально-виховний процес. До участі були залучені учні 6-А та 6-В класів. Учні 6-В класу слухали методично підібрану музику, на початку деяких уроків, на перервах, вдома. Учні 6-А класу (контрольного) працювали в звичному режимі. В кінці навчального року було проведено аналіз зміни якісного показника рівня навчальних досягнень учнів в цілому з усіх предметів. Результати дослідження засвідчили зниження рівня навчальних досягнень учнів на кінець навчального року у 6-А класі в середньому на 10% та незмінність – у 6-В класі. Таким чином, впровадження курсу «Музикотерапії» дозволило досягти стабільних результатів у навчанні впродовж всього навчального

року.

Запровадження програми «Музикотерапія» в навчально-виховний процес позитивно впливає на поліпшення якості сприйняття, засвоєння та усвідомлення пізнавальної інформації у учнів, створює позитивну атмосферу в колективах, що дозволяє рекомендувати використання навчальної програми «Музикотерапія» для загальноосвітніх навчальних закладах України.

Література:

1. Крилова С. Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність? – К.: Сатсанга, 1999. – 160 с.
2. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз): [монографія] / С. Крилова. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. – 344 с.
3. Опанасюк О. П. Розвиток творчих здібностей учнів ЗОШ на уроках музичного мистецтва: Методичний посібник / О. П. Опанасюк. – Львів : ЛОППО, 2008. – 32 с.
4. Побережна Г.І. Музика в дитячій душі / Г.І. Побережна. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – 80 с.
5. Петрушин В.И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.И. Петрушин. – М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 2011. – 76 с.
6. Хамитов Н. Философия. Бытие. Человек. Мир. От метафизики к метаантропологии. 3-е изд. / Н.В. Хамитов. — К.: КНТ, 2016. – 268 с.
7. Шабутін С. В. Зцілення музикою / С. В. Шабутін, С. В. Хміль, І. В., Шабутіна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 192 с.
8. Якушева О.В. К проблеме изучения воздействия музыки на выполнение интеллектуальных задач подростками // Духовно-нравственное наследие И.П. Павлова и современная научная мысль: материалы 5-й Международной научно-практической конференции студентов и молодых ученых, 23-25 апреля 2010 года – Рязань: Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина, 2010 – С. 44-46.

КЛИМЕНКО Андрей,

*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська антропологія»*

НПУ імені М.П.Драгоманова

**ФИЛОСОФИЯ ДРЕВНИХ ВЕД В СОВРЕМЕННОЙ
ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ.
МЕТОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ**

Постановка проблемы. Украина сегодня требует проведения ряда реформ в законодательстве во всех отраслях страны: в образовании, в культуре, в экономике, в политике в целом. Оставляют желать лучшего экология и т.д. Люди привыкли к тому, что переполненные мусором остановки, переполненные мусором улицы, люди, которые ходят в рваных джинсах — это нормально. Общество привыкло к тому, что молодежь употребляет алкоголь и курит, ругается матом. Можем ли мы искоренить это безобразие в людях еще с малых лет, введя ведическую философию в предметы обучения в школах или введя ведические предметы?

Целью статьи является анализ ведической философии, и в частности деятельности Международного общества Сознания Кришны в Украине, основанного на распространении Ведической философии, и постановка вопроса о том, возможно ли спасти современный мир обратившись именно к Ведической философии как наидревнейшей философии мира?

Сравнив предметы, содержащиеся в Ведах с теми, которые сейчас изучаются в школе, в официальных институтах, мы пришли к выводу, что предметы, содержащиеся в Ведах полезней для сознания человека и общества в целом по сравнению с теми, которые изучаются в школах и институтах. Могут ли Веда сыграть спасительную роль в жизни нашей планеты? Ведь сейчас нигде в школах и институтах не изучают науку создания благополучной семьи, науку создания добродетельного потомства, науку нравственности, науку взаимоотношений, духовную науку самоосознания, знания целебных свойств трав, астрологию, науку правильного ведения политики. Вместо этого изучаются химия, физика и математика, которые при таком воспитании могут обеспечить нам создание машин смерти, но не более того.

Слово Веда переводится как знание. Отсюда происходят такие слова, как «поведать», «изведать», «правоведение», «не ведаю, что творю» и т.д. Согласно аюрведе (древней медицине) можно вылечить от всех

заболеваний, в том числе и от рака. Астрология помогает человеку в выборе благоприятного времени для того или иного действия, в определении совместимости в партнерстве. Помогает разобраться в сильных и слабых сторонах. Предупреждает негативные события. В многих странах аюрведа уже является государственной наукой. В некоторых клиниках Украины аюрведа уже тоже начинает активно использоваться.

Смысл жизни в ведической философии в гармонии. В гармонии во всем – в развитии личности, в межличностных отношениях, в международных отношениях, в отношениях с Богом, в гармонии между четырьмя сферами, которые на санскрите называются «дхарма», «артха», «кама», «мокша», где дхарма – знание законов этого мира и их соблюдение; артха – экономическое развитие; кама – умение правильно наслаждаться жизнью; мокша – что-то сродни монашескому отречению от мира. К мокше также можно отнести духовное самоосознание. Эти сферы взаимосвязаны между собой. Чтобы иметь возможность наслаждаться жизнью (кама), нужно прикладывать усилия (артха). Чтобы правильно прикладывать усилия, нужны знания о том, как, где и когда, что можно, а что нельзя (дхарма). И чтобы не погружаться в рутину материального существования, существует еще мокша как выход на новый уровень развития личности в ее отношениях с Богом. Согласно Ведической философии, личность должна уметь гармонично уделять внимание всем этим четырем сторонам человеческой жизни.

Ведическая гносеология тесно связана с системой ценностей (аксиологией), тесно связана с этикой, с любовью к миру, с исполнением своих обязанностей, с контролированием чувств. Ведическая этика имеет больше требований в отношениях мужчины и женщины. Ведический этикет не позволяет общаться парням и девушкам, мужчинам и женщинам вместе в присутствии людей, особенно это касается женатых мужчин и замужних женщин. Женский этикет подразумевает то, что девушка до замужества должна учиться быть целомудренной, верной своему мужу. В наше время эмансипация женщины не считается чем-то плохим. У жены может быть три или четыре мужа. И это считается нормальным. У детей нет постоянного отца, у них новый отец каждые три года. Мужской этикет подразумевает то, что мужчины не должны смотреть на других женщин, кроме своей жены, и должны видеть в них матерей. Не ведического ли этикета, и в целом, не ведических ли знаний не хватает современному обществу, не только Украины, но и мира в целом? Не следует ли нам

вернуться к инструкции в форме Вед, от соблюдения которой современный мир так далеко отошел?

Что касается психотерапевтических методик, то Ведическая философия пестрит методами идентификации личности, учитывает причины сложившейся ментальности и философии конкретного индивидуума, и предлагает разнообразные методы психотерапевтической помощи в зависимости от обстоятельств. В качестве диагностики используются астрология и аюрведа. Диагностируется здоровье физическое, психическое, духовное. В качестве терапии используется философская терапия, которая включает в себя коррекцию и гармонизацию этически-нравственных конструктов личности, развитие интеллекта и творческих способностей. Вспомогательными средствами могут служить: упорядочивание пространства (васту, или фен-шуй); травотерапия (лечение травами и медикаментами); музыкотерапия; цветотерапия; ароматерапия; литотерапия; арттерапия; танцы для женского пола; боевые искусства, спорт, интеллектуальные игры для мужского пола. Почему в свете выше сказанного мы обращаемся к тем знаниям и артефактам, которые сохранились в Индии, и которые принято называть Ведами? Не потому ли, что, во-первых, эти знания самые обширные – они охватывают все стороны человеческой жизни и литературно занимают сотни томов, а во-вторых – только сегодня они начинают привлекать к себе внимание мировой общественности после нескольких тысячелетий игнорирования?

Наблюдая за деятельностью Киевской духовной академии Сознания Кришны, мы пришли к выводу о том, что знание, которое в ней преподносится, нужно преподносить во всех школах Украины и мира. Предметы, преподаваемые в академии Сознания Кришны – это не сухая теософия или эзотерика, – это практические науки, которые могут быть проверенными на практике. Не содержат ли Веда все те законы, которые искали и ищут философы всех времен и народов? Если содержат, то наше время, несмотря на имеющиеся глобальные проблемы, - уникально. Ибо мы можем обрести знание о человеке, о мироустройстве, обо всем, что нас окружает, то знание, которое, по тем или иным причинам, скрывалось, уничтожалось и т.д. Реально ли сейчас ввести в образовательную программу аюрведу, астрологию, и в целом Веда, или же эти знания от некогда доступных всем, сейчас так и останутся уделом богоизбранных, а возможно и уйдут насовсем? Не заслуживает ли особого внимания вопрос восстановления институтов семьи, семейных отношений, используя для

этого тексты Вед, в частности Кама-шастры? Если Веды – это авторитетная и актуальная инструкция, то почему бы нам ею не воспользоваться и решить проблему глобальных кризисов – кризисов внутрисемейных, политических, экологических и т.д.?

Литература:

1. Н. Хамитов, С. Крылова, Т. Розова, С. Минева, Т. Лютый и др. Философская антропология. словарь. - К.: КНТ. – 2017.
2. Славяно-Арийские Веды. Книга 5. - М. : Философская книга, 1999. – 461с.
3. Бхактиведанта ,Свами Прабхупада. Бхагавад-Гіта як вона є / Бхактиведанта ,Свами Прабхупада. – Харків: «Бхактиведанта Бук Траст», 2015. – 760 с.
4. Сайт Киевской духовной академии – О шастрах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vedic-culture.in.ua/ru/the-vedas/vedic-scriptures/234-shastras-ancient-scriptures.html>
5. История аюрведы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://scriptures.ru/ayurveda/discover_history.htm.

КНЯЗЄВ Роман,

*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська антропология і психоаналіз»
НПУ імені М. П. Драгоманова*

БУТТЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОГО ВІДСТУПНИКА: МОЖЛИВОСТІ ПСИХОАНАЛІЗУ, АРТ-ТЕРАПІЇ, ФІЛОСОФСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

У третьому тисячолітті наука розвивається в геометричній прогресії, розвиток людського суспільства виявляється у багатьох аспектах. Але, на жаль, прогрес йде в ногу з реакційним відголоском розвитку та моральною кризою світового співтовариства. Прояви деструктивної, злочинної, відступної і небезпечної для подальшого сталого розвитку людства, поведінки, стали характерними для сучасного суспільства. Про тероризм, сепаратизм, про работоргівлю та про безліч інших локальних та глобальних злочинів можна прочитати, чи почути у кожному вечірньому випуску новин. Антисоціальні тенденції та винятковий цинізм призводять до деградації людства, для якого стає нормою – рабство, ганебне явище, що існувало тисячоліття тому.

У даній статті робиться спроба коротко підкреслити важливість психоаналізу, арт-терапії, філософської публіцистики для особи граничного буття та можливість їх використання у якості пенітенціарної,

детермінуючої та попереджувальної діях у боротьбі зі злочинною деструктивністю.

Е. Фромм людську деструктивність розглядає як злякисну агресію, яка, у свою чергу, виражена людською пристрастю до руйнування та до абсолютного панування над іншими живими істотами [2].

Прояви деструктивної поведінки характерні для особистості граничного буття. Згідно з принципом матаантропологічної тріади, існують наступні фундаментальні екзистенціальні виміри людського буття: буденне, граничне, метакричне [3, с. 210]. Феномен людини як злочинця у буденному бутті не можливий, оскільки «буденне буття людини можна охарактеризувати як підвладність Іншому та іншим... як об'єкт маніпуляцій» [3, с. 68]. Таке людське буття характерне для жертви або для інструменту злочину.

Граничне буття являє собою так званий «каталізатор» для прояву людини своєї злочинної (деструктивної) поведінки. Людина граничного буття характерна трагічною самотністю, життєвою напругою, реалізацією бажанням до влади та творчості. На шляху реалізації своєї жаги до творчості або влади, людина зустрічає чимало чинників (соціальних, політичних, релігійних, економічних), які можуть і будуть слугувати подразниками на фінішній прямій до абсолютної любові і свободи. Але ця реалізація може супроводжуватись як засобами добра, так і засобами зла (за допомогою агресії, садизму).

Що ж являється стрілочним переводом на роздоріжжі, для людини граничного буття? Що змушує вибирати між тропою екзистенціального відступника або потенціального зразкового громадянина світу? Безперечно, таких причин безліч, але ж, хотілося б сконцентрувати увагу на сенсі життя та його втрати.

У сучасному суспільстві, у пануючому споживчому принципі, внаслідок моральної кризи, змінюються ціннісні настанови. Внаслідок відчуження та дегуманізації суспільних стосунків, замість категорій гармонії, істини, добра виступають – розкіш, престиж, влада, матеріальна користь. І коли «нові» цінності стають предметом сенсу життя, тоді і настає гостра необхідність у перевихованні, або скоріше, у актуалізації суспільства.

Актуалізація – поняття, що визначає перехід від можливості у дійсність. Означає спрямованість особистості на творчий розвиток і на взаємодію з іншими особистостями за моделлю «Я – Ти» [4, с. 256]. Така

спрямованість можлива при активній практиці актуалізуючого психоаналізу та арт-терапії.

Актуалізуючий психоаналіз спрямований на спілкування спеціаліста й пацієнта на рівні світоглядного діалогу. «Результатом такого діалогу являється розв'язання внутрішніх конфліктів, звільнення від психічних травм та комплексів» [4. с. 257]. Такий діалог дає змогу як детермінувати, так і попередити розвиток антисоціальних спрямувань.

На сьогоднішній день існує багато дитячих садочків, гуртків які активно використовують арт-терапію для корекції спілкування та вербальному вираженню думок та почуттів. Але, арт-терапія, ймовірно, дієвий спосіб для детермінації та попередження антисоціальних, деструктивних дій, як потенційних, так і реальних «відступників». Особистість, яка втратила сенс життя, заблукала під суворим соціальним гнітом або, навіть, пішла на моральний чи соціальний злочин за тяжких обставин, потребує підтримки, потребує можливості на «психологічну сублімацію» у вигляді мистецтва або діалогу.

Література:

1. Философская антропология: словарь / Под ред. Н. Хамитова. – К.: КНТ, 2011. – 472 с.
2. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: Перевод / Авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. — М.: Республика, 1994. — 447 с.
3. Хамитов Н. Философия. Бытие. Человек. Мир. От метафизики к метаантропологии. Курс лекций. 3-е изд. / Н.В. Хамитов. — К.:КНТ, 2016. – 268 с.
4. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навчальний посібник зі словником. – 4-е видання перероблене та доповнене / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – К.: КНТ, 2016 – 396 с.

КРАВЧЕНКО Катерина,

студентка магістратури

«Філософія. Прикладна конфліктологія»

Факультету філософської освіти та науки

НПУ імені М.П. Драгоманова

В ПОШУКАХ СЕНСУ ЖИТТЯ:

ПРОБЛЕМА САМОПІЗНАННЯ

(за теорією Віктора Франкла)

З давніх-давен існує питання, яке ніколи не втрачає своєї актуальності. Раз у раз людина задається питанням: «у чому сенс її життя?» Досить

грунтовно це питання досліджує видатний австрійський психіатр, психолог та невролог В.Франкл. Тож, розглянемо, його концепцію смисло-життєвого пошуку, а також, яке місце відводиться у цьому процесі самопізнанню.

Екзистенціальний аналіз В.Франкла вивчає прагнення людини до пошуку і реалізації свого сенсу життя. Результатом віднайдення людиною сенсу свого життя має стати її самореалізація, як «ненавмисний наслідок інтенціональності людського життя» [4, с. 124].

У сфері людської духовності є також те, що можна назвати підсвідомою духовністю, що ми розуміємо як таку, неусвідомлюваний характер якої криється у відсутності рефлексивної самосвідомості при збереженні імпліцитного самопізнання людського буття. Таке самопізнання властиве будь-якій екзистенції, будь-якому людському буттю [3, с. 35].

Суттєвим для розуміння сенсу є те, що основна вимога екзистенції потребує, аби людина внесла себе в більш масштабне ціле, в якому вона відкривається та стає продуктивним, наприклад, у родині, на фірмі, у професії, вірі. Тільки на основі таких взаємозв'язків людина може по-справжньому зрозуміти себе.

Віднайдення сенсу життя, як зазначає В. Франкл, «потребує феноменологічної відкритості по відношенню до самого себе, а не тільки зовнішньому світу («віддаватися чому-небудь ззовні, за межами самого себе»)» [2, с. 5].

В. Франкл вважає, що питання про віднайдення сенсу буття не завжди має бути пов'язаний з рефлексією. Наповнене сенсом життя у більшій мірі відбувається у спонтанному відчутті «загалом, те, чим я зараз займаюся, є правильним». Тому, через це інтуїтивне відчуття більшість людей рідко або ніколи свідомо не задаються питанням про сенс. В більшості випадків він сам по собі виникає у переломні моменти біографії чи при виникненні проблем та якоїсь втрати. На основі такого розуміння, зазначає А. Ленгле, В. Франкл відкидав самопізнання, як теоретично, так і персонально [2, с. 6].

Однак, ми, провівши кореляти з основними поняттями франклівської концепції, вважаємо, що розгляд проблеми самопізнання у його концепції є доречним. Так, самопізнання постає як інтуїтивне і неусвідомлюване, і його дія виявляється у спонтанних рішеннях, що приймає людина. Однак, раціонально і рефлексивно людина навряд чи досягне сенс свого буття – його потрібно відчувати, а розум має підказати, як його успішно втілити, взявши на себе відповідальність за свої дії. Саме усвідомлення власної відповідальності перед самим собою і перед іншими за свій вибір є тим

раціональним чинником самореалізації, тобто втілення свого сенсу у життя [2, с. 7].

Тут на допомогу приходить логотерапія, що «прагне підвести пацієнта до повного усвідомлення своєї відповідальності, а це означає, що йому повинна пропонуватися можливість вибору: він сам повинен вирішувати, за що, по відношенню до чого і до кого усвідомлювати себе відповідальним...» [3, с. 260]. Згідно логотерапії, ми можемо втілити сенс свого життя трьома різними способами: 1) через діяльність, 2) через переживання цінностей, 3) через страждання [3, с. 261]. Центральним тут є почуття та переживання людини, а не раціональне начало.

Тому, першопочатково сенс потрібно не зрозуміти, а відчувти. В. Франкл про це каже так: «Самопізнання екзистенції є ні до чого не зведеним феноменом. Екзистенція може пізнавати саму себе, але не своє власне самопізнання. Пізнання ж останнього – так би мовити, є самопізнанням у квадраті – воно повинно розгортатися на вищому рівні по відношенню до вихідного самопізнання» [4, с. 52].

Таким чином, виходячи з усього вище викладеного, можна зробити висновки про те, що у центрі франклівської концепції смисло-життєвого пошуку стоїть самопізнання, однак, не раціональне, не рефлексивне, а інтуїтивне і неусвідомлюване, і його дія виявляється у спонтанних рішеннях, що приймає людина. Сенс свого буття потрібно відчувти, а розум має підказати, як його успішно втілити, взявши на себе відповідальність за свої дії. У цьому і полягає франклівська стратегія самопізнання.

Франклівська концепція сенсу життя цікаво доповнюється напрацюваннями метаантропології [5] та соціальної метаантропології [1], які запропонували Н. Хамітов та С. Крилова. В цих методологічних координатах сенс життя по-різному може бути осмислений та пережитий в буденному, граничному й метаграничному вимірах людини. Проте осмислення цього потребує окремого дослідження.

Література:

1. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз): [монографія] / С. Крилова. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. – 344 с.
2. Лэнгле А. Концепция смысла В. Франкла – вклад в психотерапию Перевод с немецкого: О.М. Ларченко Экзистенциальный анализ. №1. Бюллетень, 2009 Москва. – С. 47-78.
3. Франкл В. / Основные понятия логотерапии / перевел А. Бореев, отредактировал В.Данченко / В.Франкл. Доктор и душа. СПб.: Ювента, 1997. - с.242-279.

4. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс.. –1990 г. – 173 с.
5. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии / Н. Хамитов. – 4-е издание, исправленное и дополненное. – К.: КНТ, 2017. – 268 с.
6. Харченко В. Теоретичний аналіз підходів щодо визначення поняття "самореалізація особистості" у психологічній літературі / В. Є. Харченко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Психологія і педагогіка. - 2014. - Вип. 30. - С. 123-127.

МИРОНОВА Наталія,
*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська публіцистика,
філософське мистецтво і арт-терапія»
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ В ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ

Постановка проблеми. Людину відрізняє від тварини право вибору. За християнськими віруваннями, ще в Едемському саду ця можливість була надана людині як свобода: Бог створює людину вільною, здатною самотійно визначати що для неї добре, а що – погано. У випадку відсутності можливості вибору, первісні Адам та Єва, як і людство загалом, були б «роботами», яких запрограмовано на певні дії, без можливості їх змін. Протягом свого життя людина щоденно стикається з вибором. Проблема прийняття рішення тут постає в різних масштабах: від вибору чашки для кави, до прийняття життєво важливих рішень. Людство завжди несе відповідальність за свій вибір: його наслідки можуть вплинути не тільки на конкретну особу а й торкнутися життя інших людей.

Метою статті є аналіз проблеми вибору в людському бутті, дослідження основних перешкод у життєвих виборах людини.

Вивченням проблеми вибору займаються філософи, письменники, сценаристи: Бердяєв Н., Франкл В., Фромм Е та ін. Аналіз проблеми доводить, що питання проблеми вибору є актуальною для всіх: як для звичайних людей, так і для науковців. Щоденне зіткнення із різного роду вибором доводить актуальність дослідження повною мірою. Що ж таке вибір: прокляття чи благо? Чи справляється людство з наданим йому правом?

Перші згадки про постановку проблеми можна знайти в біблійних відлуннях: створена з ребра Адама Єва, яка в результаті діалогу зі змієм, скуштувала заборонений плід від Древа пізнання добра і зла і дала його Адаму. Наслідками порушення заборони і відмови від запропонованого покаяння [1] стали пошкодженість світобудови, вигнання з раю, втрата доступу до дерева життя і смерть. Це було їх рішення і відповідальність, яку вони на себе взяли. Згідно з Біблією, Творець надав нам право вибору заради того, щоб ми були вільними. Свобода – це одна з основних, найскладніших філософських категорій, яка визначає сутність людини, що складається з її здатності мислити і діяти відповідно до своїх намірів, бажань та інтересів, а не внаслідок якогось примусу.

У сучасному світі постановка проблеми вибору і його наслідків часто зображується в літературі та кінематографі: одразу згадується термін «ефект метелика» поряд з однойменним фільмом: навіть маленькі зміни в системі можуть призвести до великих і непередбачуваних результатів в інших місцях і в іншому часі. «Помах крил метелика на одному кінці світу може викликати ураган на іншому». Так само це й стосується людського вибору в контексті будь-чого: одна наша дія може інколи привести до непередбачуваних результатів. «Будь-який шлях – лише один з мільйона можливих шляхів» [2, с. 30].

«Кожна людина є Особистістю, що несе в першу чергу духовну відповідальність за все, що вона робить і вибирає у своєму житті. Адже більшість людей розуміють, що таке відповідальність. Вони беруть на себе відповідальність у вирішенні якихось життєвих, ідеологічних, побутових, фінансових та інших питань» [5]. Особистість включається у все, що відбувається, але не в якості підлеглого елемента, а в якості співтворця певного роду реальності. Реальність передається через множинність виборів і інтерпретацій, які виробляє людина, а це означає вміння представляти форму свободи, яка була б більш рухомою і менше ідентифікувалась з реалізацією фіксованою моделі, даної раз і назавжди. Але така свобода означає і збільшення відповідальності не тільки за свої рішення, але і за їх моральний зміст. Відповідальність завжди передбачає відповідальність по відношенню до іншого, де Я з необхідністю несе моральну відповідальність.

Щоденно людина стикається з вибором. Ця свобода інколи дає свої негативні наслідки: зробити вибір, прийняти рішення стає надскладно. Але неприйняття будь-якого з рішень – теж вибір. Даремно вважати, що у виборі є тільки очевидні сторони, наприклад, «світле» і «темне».

Бездіяльність теж стає вибором і також має свої наслідки. «Багато хто називає «механізм» долі «законом підлості», але це просто закон Життєвого Вибору» [6].

Людину може лякати перспектива прийняття рішення. У психології навіть існує термін «децідофобія» (від лат. Decido – «вирішувати» і грец. Φόβος – «страх») – страх прийняття рішень. Найчастіше дана фобія поширюється тільки на прийняття серйозних рішень. Про цю фобію також писав Еріх Фромм у своєму творі «Втеча від свободи» [8].

Перешкод для прийняття вибору можна виділити безліч. Це і проекція попереднього досвіду: дуже складно впоратися зі страхом прийняття рішень, постійно розмірковуючи над ситуаціями, в яких рішення було прийнято і воно призвело до негативу. Недооцінка (або навпаки, переоцінка) масштабів проблем. Страх поділитися переживаннями про невизначеність з близькими. Страх втрат: вибираючи одну з можливостей, нехай і більш вигідну, людина незмінно в чомусь програє. Страх розчарування. Іноді перешкодою до прийняття рішень стає саморефлексія, оскільки вона може заважати перейти від теоретичного обговорення плану з самим собою до його практичного здійснення. Занадто довге обмірковування всіх наслідків призводить до того, що дія втрачає актуальність або відкладається на невизначений термін. Інколи проводиться надання психологічної допомоги при складнощах або неможливості здійснення вибору.

До вирішення проблем прийняття рішення можна прийти як самотійно, за допомогою помірної рефлексії, так і з допомогою фахівців. Так, одним з найпопулярніших методик для вибору є квадрат Декарта. Він складається з чотирьох питань, відповівши на які людина зможе прийняти рішення. Зокрема, що буде, якщо це станеться, що буде, якщо цього не відбудеться, що буде, якщо цього не станеться та чого не буде, якщо цього не станеться. Згідно з описом методики, квадрат Декарта допомагає прояснити наслідки кожного рішення, а саме не зациклюватися на позиції «що буде, якщо це станеться», а розглянути наслідки вибору з різних сторін.

Звичайно достатньо мудра людина рідше стикається з проблемами вибору. Внутрішньої сили та розуму вистачає задля запобігання невизначеності. «Мудрість – це здатність не говорити зайвих слів і не робити зайвих вчинків» [9].

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Проаналізувавши джерела з даного питання, можна прийти до висновку, що проблема вибору є однією з найперших людських проблем. Проблема вибору «переслідує» людину все її життя на різних етапах становлення особистості і в цілковито різних галузях. Вибір – це завжди свобода, але й величезна відповідальність. Відповідальність за свій вибір людина несе протягом всього життя. Інколи, вибір однієї людини може вплинути на життя іншої. Страх прийняття рішення обумовлюється різними факторами: інколи об'єктивними, інколи – не дуже. Рішення труднощів проблеми вибору існує, але потребує зусиль, часу, а найголовніше – усвідомлення того, що проблему треба вирішувати. Розвиток таких якостей як відповідальність, любов до свободи, сміливість та мудрість – стане в нагоді при проблемах вибору і будь-яких сумнівів загалом.

Література:

1. The Bible: Authorized version. Swindon: The Bible soc., 1988. 1007 p.
2. Castaneda Carlos. The Teachings of Don Juan: A Yaqui Way of Knowledge / Carlos Castaneda. — CA: University of California Press, 1968.
3. Арутюнова Н.Д. Истина и судьба // Понятие судьбы в контексте разных культур. - М.: Наука, 1994. С.302-316.
4. Бердяев Н. А. Философия свободы / Н. А. Бердяев Философия свободы. Смысл творчества. - М.: Правда. – 1989. - 608 с.
5. Новых Анастасия Аллратра, Электронный режим доступа: <https://schambala.com.ua/>
6. Скирич Елена Что такое жизненный выбор. Электронный ресурс: http://www.manwb.ru/articles/psychology/inner_world/LifeChoice_JelS/
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. // Прогресс. – М. –1990 г. – 173 с.
8. Фромм Э. Бегство от свободы / Э Фромм. — М., 1990.
9. Хамитов Н. Тайна мужского и женского / Н Хамитов – К.: Либідь, 2002. – 174 с.

МАНАГАРОВА Вікторія,

магістрант кафедри філософської антропології

спеціалізації «Філософська публіцистика,

філософське мистецтво і арт-терапія»

НПУ імені М.П. Драгоманова

НЕВЛОВИМА ЛЮДИНА ДОБИ МЕТАМОДЕРНУ

Метою статті є формування видимого образу ескізної людини доби метамодерну в умовах «осциляційної динаміки нестабільності» Тімотеуса Вермюлена і Робіна ван ден Аккера. Окреслення чітких меж із фіксацією в «нейтралітеті почуттів» із стабілізацією стану нової людини із гармонійним

продовженням її сьогодення в призмі «відтінків добра».

У 2010 році нідерландські філософи Тімотеус Вермюлен і Робін ван ден Аккер відкрили історичні двері для нового ескізного обличчя людини, контури якого вони чітко окреслювати відмовилися.

Розгойдуючись у неконтрольованій свободі між численними полюсами — «ентузіазмом і іронією, надією і меланхолією, наївністю і обізнаністю, емпатією і апатією, єдністю і багатоманітністю, цілісністю і розщепленням, чіткістю і неоднозначністю» [1] — нова людина повинна була віднайти себе самотійно. Це виявилось надзвичайно нелегким завданням, адже вихід у Майбутнє був заблокований станом постмодерну. Але без розуміння Майбутнього неможлива стабільність у сьогоденні і відчуття справжнього щастя у Мрії.

Які ж двері були відчинені перед людиною Нового часу?

Не побачивши дороги вперед, людина метамодерну почала рухатися назад, а також у відмінні сторони, коливаючись «між 2, 3, 5, 10, незліченною кількістю різних положень» [1] у замкнутих межах між епохами модерну і постмодерну.

Однак у чому ж достовірність історії нової людини? Чим вона відрізняється від історій тих, хто жив і думав раніше, хто продукував із покоління у покоління численні помилки, від яких назавжди відмовився постмодерн, поваливши з п'єдесталів метанарації [3] всіх часів, стиснувши розміри Всесвіту до маленької крапки?

У цих питаннях криються ключові відповіді.

Людина часу метамодерну зробила неможливе і змогла знову відчути не лінійний, а багатосторонній рух історії після її «спішно оголошеного кінця» [5]. Людина часу метамодерну зробила неможливе і в просторі «тіла без органів» [2], у якому стали нереальними унікальні думки, вона все ж згенерувала власну живу Мрію, — і ця Мрія була спрямована у майбутнє. Людина часу метамодерну зробила неможливе і змогла розширити масштаб однієї крапки до рівня середньої величини, де ми можемо бачити нове тіло живої культури, яка вже не є «різоматичною» [6], деструктивною, але яка використовує конструктивні тактики, нехай і в умовах невпинно триваючих фрагментарних дискурсів, «політичних і економічних землетрусів» [5]. Людина часу метамодерну довела, що вона, як і раніше, є живим господарем у цьому світі. Не дивлячись на атаки штучного інтелекту, не дивлячись на атаки машин, жива людина продовжує генерувати творчі ідеї і, з тим, залишатися невразливою, адже у неї вийшло

знайти вихід навіть із ситуації глухого кута.

Все це сформувало достовірний оптимізм, який відтінив колишній морок і безнадійну іронію досить яскравим світлом щирості. Але цього світла, звичайно ж, виявилось замало для того, щоб подолати остаточно постмодерн і увійти впевнено у стабільне сьогодення. Якби все було так, метамодерн не зміг би виконати свою справжню місію.

Головне слабке місце невловимої людини – в нестабільності її часу і, як наслідок, – в нестабільності її власних почуттів.

«Кожного разу, коли ентузіазм метамодерну хитнеться в бік фанатизму, гравітація витягує його назад до іронії; в мить, коли іронія хитнеться в апатію, гравітація витягує його назад в ентузіазм»[1].

Власне, дійсно справжнім нова людина може відчувати своє Буття тільки у тонких лініях «між», які не стосуються будь-яких проявів фанатизму з минулого і не вибивають її у стан руйнівних вібрацій.

Закріпитися у цьому стані нейтралітету почуттів, де відсутня будь-яка боротьба, людина метамодерну може тільки ясно усвідомлюючи власну Мрію, яка, безсумнівно, приведе її до істинної домінанти – справжнього світла і до коливань у межах «відтінків добра» [4].

Література:

1. Вермюлен Т. Р. ван ден Аккер. Заметки о метамодернизме [Электронный ресурс]. <http://metamodernizm.ru/notes-on-metamodernism/>
2. Делез Ж.Гваттари Ф. Анти-Эдип. Капитализм и шизофрения [Электронный ресурс]. <http://yanko.lib.ru/books/philosoph.pdf>
3. Лиотар Ж-Б. Состояние постмодерна [Электронный ресурс]. http://rebels-library.org/files/liotar_sostajanie_postmoderna.pdf
4. Манагарова В. Бриллиантовый век / В. Манагарова. - Киев, 2015. - 120 с.
5. Сюндюков Н. Интервью с Робинот ван ден Аккером [Электронный ресурс]. <http://metamodernizm.ru/robin-van-den-akker/>
6. Deleuze G. Guattari F. A Thousand Plateaus [Электронный ресурс]. deleuzeguattarirrhizome.pdf.

ТОМАШ Марина,

*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська публіцистика,
філософське мистецтво і арт-терапія»*

НПУ імені М.П. Драгоманова

**ЖІНОЧА САМОТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ВХІД ТА ВИХІД
(ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОАНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ)**

Питанню жіночої самотності, як окремому екзистенціально-психологічному феномену, на сьогодні присвячено не так багато досліджень, тому наразі є дуже важливим і актуальним присвятити увагу даній темі, визначити той емоційний стан, який може призвести, або вже призводить до негативного ставлення жінки до самої себе, оточуючих, та проаналізувати можливі шляхи позитивної реалізації жіночої самотності.

Концентрація жіночої уваги тільки на створенні шлюбу і народженні дітей в недалекому майбутньому може призвести до незворотного відчуття самотності. Особливо це відчуття може охопити в той момент у момент, коли виростають діти і покидають домівки, не говорячи про той факт, що чоловік може втратити інтерес до особистісно нереалізованої жінки. Численна кількість людей вважає, що особистісна реалізація та діти не сумісні. А єдиним вирішенням питанням жіночої самотності є одруження та / або діти, при чому, не важливо іноді, що одне не може бути повноцінним без іншого. На сьогодні є досить поширеним розуміння того, що прагнення жінки до соціальної реалізації шляхом досягнення успіху в кар'єрі є одним з основних причин жіночої самотності, та не береться до уваги те, що без творчої реалізованості жінки також не буде відчуття повноти в її житті.

В буденному житті не так часто звертається увага на питання самотності жінки, яка має дітей та чоловіка, на самотність жінки, яка має все, і сім'ю, і дітей, і кар'єру, але в певний період відчуває себе нещасливою, що в контексті даної статті буде розглядатись окремо.

Актуальним питанням є те, що для багатьох жінок буде важливим зрозуміти, що необхідно вчасно поставити собі питання чи відчуває вона повноту життя, чи ходить по колу однієї і тієї ж самої життєвої ситуації, тільки в різних обличчях. Вчасно поставлене собі питання та відповідь на нього може вирішити багато проблем в майбутньому.

Необхідно, мабуть, зазначити, що зрозуміти причину - це досить значна частина шляху, та далі необхідна плідна особистісна робота над собою, задля досягнення бажаного результату.

Розглядаючи проблему жіночої самотності з різних точок зору, відслідковуючи історію поглядів на цей феномен в історії філософії та літературі, можна дійти висновків, що почуття жіночої самотності повинно розглядатись окремо від чоловічої, тому хлопчики і дівчатка отримують різне виховання батьками, а тому і відчуття самотності, і можливі шляхи подолання самотності для жінки необхідно вивчати окремо від чоловіків.

Дослідження Н. Хамітова, одного із найбільш авторитетних дослідників цього феномену, констатували, що «самотність є надзвичайно напруженим станом і ситуацією», оскільки «виражає буття людини, яке наповнене стражданням в результаті відчуження від себе та роду, втрати й пошуку самототожності». Учений розрізняє дві форми самотності: зовнішню і внутрішню, а в межах зовнішньої самотності – два її види: фізичну та психічну. «Зовнішня самотність, – пише дослідник, – є передусім результатом випадку-катастрофи, що фізично відокремила людину від інших людей, викидаючи за межі соціуму. Але зовнішня самотність може бути й наслідком випадку-конфлікту, який розгортається в межах соціуму. У цьому разі відбувається психологічне відокремлення людини від інших людей. І фізична, і психологічна форми зовнішньої самотності близькі у тому, що їхні причини постають зовнішніми по відношенню до екзистенціальних глибин людини» [3, с. 19].

Проаналізувавши історію філософії, можна побачити, що проблемі жіночої самотності приділяли увагу не так багато філософів, та феномен самотності в основному розглядався без поділу на гендер, тому необхідне подальше глибоке вивчення феномену жіночої самотності як окремої психоаналітичної проблеми.

Необхідно зазначити, що саме вчасно поставлене питання є основним кроком позитивної трансформації стану самотності. Також необхідно вийти за межі болісного питання: «Чому я самотня?» та сформулювати його інакше «В чому сенс моєї самотності?». Хамітов Н.В. зазначає, що кожен з нас повинен знайти свою неповторну ритміку поєднання та усамітнення, в тому числі в спілкуванні з іншими людьми. Це одна з найважливіших складових краси людських відносин.

Жіноча самотність як феномен завжди була та буде залишатися вічною проблемою жінки, особливо відносно свого роду. Як результат набутого досвіду в батьківській сім'ї, у якій під впливом стереотипів вибудовуються

неадекватна оцінка себе, негативна самооцінка, невміння усвідомлювати власні бажання й можливості як жінки. У дитинстві дівчина засвоює модель поведінки власної статі. Ця модель складається зі сценаріїв і планів дій, необхідних для реалізації поведінки, що відповідає гендеру.

Залежно від того, який тип моделі поведінки засвоїть дівчинка з дитинства, залежить її відношення до себе й відношення до світу.

Головним висновком є те, що кожна жінка задля свого ж щастя має не забувати про себе, перш ніж починати любити когось, не важливо будь це чоловік чи діти, вона має навчитися любити себе. Коли людина дійсно любить себе, вона не залишається самотньою, вона реалізується в усамітненні задля своєї творчої реалізації, незалежно від того, як вона проявляється в кар'єрі чи сім'ї, чи в поєднанні цього всього. Тут, мабуть, не існує єдиного рецепту.

Слідуючи думкам Е.Фромма та Н.В. Хамітова для досягнення позитивної трансформації жіночої самотності необхідно перш за все зі щирою зацікавленістю, терпінням та зосередженням пройти дуже непростий шлях подолання егоцентризму, жалю до себе та навчитися мистецтву любові.

При цьому дуже важливо навчитися любити себе по-справжньому. Не можна не погодитися з думкою Симони де Бодуар: «У той день, коли жінка зможе любити завдяки своїй силі, а не завдяки слабкості, коли вона буде любити не для того, щоб бігти від себе, а для того, щоб себе знайти, не для того, щоб відректися від себе, а для того, щоб себе утвердити, – в той день любов стане для неї, як і для чоловіка, не смертельною небезпекою, а джерелом життя» [1, с. 19].

Дослідниця Луїза Хей впевнена, що самотність дає можливість розвиватися. Це дар і ним слід користуватися. Якщо немає ідеального чоловіка у вашому житті зараз, то станьте ідеальною жінкою для себе.

Підсумовуючи вищесказане, необхідно зазначити те, що одним з найважливіших кроків до виходу з самотності є мистецтво любові, головне не сплутати любов до себе з егоїзмом.

Література:

1. Бовуар С. Друга стаття/ Переклад з французької Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко: в 2 т. Том 1. / Сімона де Бовуар.- К.: Основи, 2017. 368 с.
2. Фромм Эрих. Душа человека: Ее способность к добру и злу; Искусство любить: Исследование природы любви. – Запорожье: Биг-Пресс, 2012. – 280 с.

3. Хамітов Н. В. Самотність як феномен людського буття / Н. В. Хамітов: автореф. дис.док. фіос. наук: спец. 09. 00. 04. “Філософська антропологія і філософія культури”. – К., 1998. – 34 с.
4. Хамітов Н.В. Философия одиночества. Опыт вживания в проблему. Одиночество женское и мужское / Н.В. Хамитов. – Киев: Научная мысль, 1995. – 318 с.
5. Хамітов Н.В., Крылова С.А. Этика. Путь к красоте отношений. Курс лекций / Н.В.Хамитов, С.А. Крылова. – К.: КНТ, 2017. – 264 с.

ОСАДЧА Олена,

*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська антропологія і психоаналіз»
НПУ імені М.П. Драгоманова*

МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ МУЗИКИ НА СВІТОГЛЯД ЛЮДИНИ ЯК СПОСІБ ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ ЖИТТЯ

Постановка проблеми. Здавна відомо, що музика – є показником культури та відображає цінності, характерні даному періоду історії. Вона може виконувати політично-ідеологічну, соціально-культурні функції, впливати на формування особистості. Музику можна використовувати як зброю, як засіб розваги, як психотерапевтичний інструмент. В Україні почали діяти квоти на українську пісню в радіоефірі. Ця новина дає імпульс для розвитку української музики. В залежності від того, яка музика звучатиме в ефірі, будуть і відповідні результати, адже музика може нести як конструктивний, так і деструктивний вплив на світогляд слухача. Від композиторів залежить, яка саме музика заповнить ефіри вітчизняних ЗМІ, на них покладена велика відповідальність у формуванні світогляду молодого покоління. Завдання філософів, психоаналітиків надихнути творчих людей на втілення високих ідей через музику, наповнити її морально-етичним змістом, що вплине на змістовність та повноту буття людини.

Метою статті є аналіз світосприйняття композитора та слухача, можливості впливу музики на світогляд людини як засіб, який може виконувати виховну та психотерапевтичну функції у процесі знаходження сенсу життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу музики досліджували сучасні науковці Айламазьян А.М., Сидоренко А.А., Декер-Фойгт Г.Г., Богданцева І.П., Єлькін В. та інші. Вони розглядали можливості музикотерапії як способу корегування фізіологічних, психічних внутрішніх процесів. Застосування музикотерапії дає позитивні результати, але дана

практика ще не набула повноцінного офіційного статусу, вважається більш експериментальним методом. В ході технологічного прогресу, коли кількість розмаїття жанрів, видів музичного мистецтва розростається в досить стрімкому темпі, а музична продукція безперешкодно доступна слухачеві, важливо зорієнтувати суспільство в напрямку більш здорового вибору музики. Це повинно призвести до підвищення рівня культури та покращення показників здоров'я як психічного, так і фізичного, дана тема потребує великих масивів досліджень на всіх рівнях буття людини.

Конструктивний вплив музики на людину може надати їй розуміння сенсу життя або приблизити до цього, для досягнення такого впливу, необхідно звернутись перш за все до її основ, звідки вона береться, процес її створення. Так як мистецтво є відображенням внутрішнього світу автора, відповідно музика містить в собі внутрішні настрої, стани, емоції, думки композитора, тому очевидно, що не дивлячись на все розмаїття музичної творчості, кожен обирає те, що йому найближче. Даний момент можна розглянути в межах вимірів буття: буденного, граничного та метаграничного [5, с. 224, 257, 306]. Що ж керує композитором, який створює музику у вимірі буденного буття?

Перш за все, розуміння естетики, культури базується на цінностях безпеки, звичайного соціального забезпечення, тому музика створюється лише задля задоволення потреб слухачів, яким не потрібне смислове, естетичне наповнення, їх влаштовує примітивний варіант так званого «фону», в такій музиці може допускатись нецензурна лексика, оспівуються теми, які пропагують буття на низькому рівні, відповідно, терапевтичного ефекту від такої музики немає, вона може деструктивно впливати на становлення світогляду молодого покоління, відволікати від істинних цінностей. Це явище ми можемо спостерігати на музичних ТБ-каналах, радіостанціях, яскравим прикладом є деякі представники жанрів поп-музики, реп-музики, шансону.

Вимір граничного буття передбачає прагнення до виходу за межі буденності, коли композитор намагається вкласти в музику певний зміст, це може проявлятися як в звучанні, так і в думці, яка туди вкладена, тобто це вже не просто «фон» з примітивним складом. Тут присутнє розмежування між конструктивним та деструктивним впливом, оскільки навіть в своїй оригінальності та наявності певних ідей дана музика не завжди може надавати позитивний вплив. Такі тенденції дуже часто прослідковуються в жанрі рок-музики, яка зазвичай містить у собі певні

ідеї із застосуванням складних музичних структур, але варіант деструктивного впливу має місце бути. Це вже залежить від мислення та потреб слухача.

Музика ж метаграницного буття має на меті піднесення людини, відкриття в ній внутрішніх ресурсів, які приведуть до гармонії, катарсису, що в свою чергу сприяє знаходженню сенсу життя. Такий вплив ми бачимо в творчості представників класики таких як: Моцарт, Бетховен, Шуберт, в етнічній, народній музиці, в сучасному жанрі нью-ейдж, де присутній синтез етнічних мотивів та сучасних музичних форм, деякі напрямки електронної музики також набувають таких рис, відповідно така творчість може застосовуватись в арт-терапевтичній практиці.

Людина і музика взаємодіють постійно, як в процесі музикотерапії, так і в повсякденному житті, питання цієї взаємодії є досить обширним. Людство як ніколи потребує того мистецтва, яке буде нести красу, надихати, лікувати душу, духовно підносити – вносити позитивні зміни в життя. Зазначимо, що сенс буття можливо знайти через споглядання та створення музики, тому важливо визначати цінності та цілі, які будуть стосуватися цих процесів. Свідомий підхід до питання впливу музики призведе до зрушень у культурному прогресі, який в результаті дозволить пробудити творчий потенціал нації та відкрити нові грані музичного мистецтва.

Література:

1. Декер-Фойт Г.Г. Введение в музыкотерапию / Г.Г. Декер-Фойт. – 1-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 208 с.
2. Готендинер А.Л. Музыкальная психология / А.Л. Готендинер. – М.: Академия, 1993. – 326 с.
3. Лосев А. Ф. Основной вопрос философии музыки // А.Ф. Лосев - Советская музыка, №12, М.: Советский композитор, 1990 - с. 66-69.
4. Элькин В. Чудо музыки. Музикотерапия: заметки практикующего музыкального психотерапевта / В.Элькин // Музыкальная психология и психотерапия. - 2008. – № 2. – С. 118-131; № 3. – с. 115-123.
5. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. – 2-е вид. перероблене та доповнене / Н.В.Хамітов. – К.: КНТ, 2017. – 370 с.

ТКАЧУК Володимир,

*магістрант кафедри філософської антропології
спеціалізації «Філософська антропология і психоаналіз»
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ФЕНОМЕН ЖІНОЧОЇ ТІЛЕСНОСТІ ТА СЕКСУАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Історія людської цивілізації та історія жіночої сексуальності. Що в них спільного? Драми, омани, божевілля, жорстокість, абсурд. Але найголовніше – це білі плями. Якщо задуматися, то наші знання про розвиток людства зовсім малі. А що стосується жіночої сексуальності, то вони ще менші.

Зовсім не даремно батько психоаналізу Зигмунд Фройд назвав жіночу сексуальність «темним недослідженим континентом». Адже довгий час жіноче жадання, і все що з ним пов'язано, було під суровою заборонаю. Наприклад, католицька церква називала деякі частини жіночого тіла відьмацькими та вважала прояви жіночої сексуальності підступами сатани. Християнська церква ввела в культ цноту, відокремив Діву Марію непорочним зачаттям.

Найсумнішим в питаннях жіночої сексуальності є те, що з плином часу проблематика питання не лише не змінилася, а й зазнала нових моральних заборон, вказівок та настанов з боку різноманітних релігійних вірувань. Про це не лише не говорять, а й взагалі всіляко замовчують в суспільстві, яке зараз визнає себе як прогресивне.

Навіть саме слово «секс» найчастіше викликає спочатку сором, а вже потім бажання. Однією з першопричин є релігійний зміст моральної законотворчості в нашому житті. Оскільки релігія займається питаннями правильності поведінки та етичності, то сексуальна поведінка завжди відігравала і відіграє центральну роль.

Метою статті є аналіз релігійного змісту тілесності та його впливу на наше сексуальне життя.

Як показує аналіз стану досліджуваної проблеми, питання жіночої сексуальності не достатньо вивчене і спостерігається дефіцит сучасних досліджень та поглядів в цьому питанні.

Не можливо не згадати і віддати належне З. Фройд, який першим звернув увагу на роль, яку відіграє сексуальна поведінка в житті кожної людини, впливає на розвиток її особистості, стосунки з іншими людьми.

Також вивченням питання сексуальності займалися: Альфред Кінсі, Вільгельм Райх, Карен Хорні, Хевлок Елліс, Вільям Мастерс, Вірджинія Джонсон, Магнус Хиршфельд, Ганс Гізе.

Почавши аналіз питання жіночої сексуальності, я зіткнувся з браком якісної наукової інформації, яка є підкріплена емпіричними даними, а не є витвором власних суб'єктивних поглядів.

В сексуальній сфері склався погляд на жінку як на позбавлений особистісних прав сексуальний об'єкт. Переконавання, що тільки чоловіки мають право на позашлюбні або дошлюбні сексуальні стосунки, установка, згідно з якою лише чоловік може отримувати задоволення від оргазму під час статевого акту, а жінці належить при цьому пасивна роль, є догмою.

Регулювання і втілення цих ідей відбуваються трьома головними монотеїстичними релігіями: іудаїзмом, християнством та ісламом, а також новішими релігіями, що з'явилися на їхньому ґрунті.

Що ж такого особливого в сексі, що робить його центральним, а іноді і єдиним предметом розгляду для багатьох релігій? Чітку відповідь знайти дуже складно, до того ж відповідь буде варіюватися залежно від релігії, про яку йдеться. У багатьох, особливо ранніх, релігіях секс постає потужним явищем, насамперед тому, що є способом продовження роду. Для багатьох релігій, достатньо важливо наслідувати те, що роблять боги, або те, що робили перші взірцеві люди від початку часів.

Інша причина контролю релігією сексуальності лежить у можливості регулювати найінтимніші царини приватного життя. Будь-який контроль впливає на все життя людей і має далекосяжні наслідки. Через це різні вказівки та заборони щодо того, коли, у який спосіб, і найголовніше, з ким ви можете мати статеві контакти, визначає не тільки вашу сексуальність, а й те, з ким зможете пов'язати себе в особистому плані, якими будуть ваші діти й онуки, ваше коло спілкування, ваші союзники, як ви проживете своє життя. Отже, сексуальність є ключовим чинником, за допомогою якого релігія може контролювати існування людини задля того, щоб вона досягла порятунку та спокути.

Контролюючи статеве життя людини, релігія і керує її життям, ідентичністю та врешті решт, розумінням того, що таке бути людиною. Тому релігії борються за те, щоб світська влада нав'язувала релігійно-сексуальні переконання, щоб найважливіші релігійні життєві правила сприймалися як природні та очевидні. Незважаючи на те, що релігії не в змозі змінити наше сексуальне життя, вони змусять жити за правилами, яких має дотримуватися справжній вірянин. У такий спосіб релігії

проведуть людство крізь довгий шлях до порятунку й до того, що вони вважають за досконалу людську природу.

Щоб зрозуміти це, потрібно більш детально розглянути догмати, що проектуються релігією.

У первинній християнській традиції люди, які втримувалися від сексу, вважалися кращими за тих, хто цьому не слідує. Особлива увага приділялася жіночій цнотливості. Згідно з поглядами раннього християнства, цнотливість не тільки приведе до порятунку діви, а й є користю для тих, хто біля неї. Для християнської сім'ї було погано, якщо в ній не має доньки, що залишилася б дівою. Багато жінок або самі бажали, або були змушені батьками все життя дотримуватися сексуальної стриманості. Спершу ці жінки жили зі своїми сім'ями, але згодом виникали монастирі, де вони оселялися з іншими жінками. Уся система християнства, яка досі існує в католицьких та православних церквах, ґрунтується на ідеї, що сексуальна стриманість підносить людину ближче до Бога.

Відправною точкою християнства завжди було засудженням позашлюбного сексу. А ще краще взагалі про нього забути. Але як вказував апостол Павло, шлюб необхідний для тих, хто не може дотримуватися сексуальної стриманості. Цієї вказівки мали дотримуватися всі жінки, тоді як неодружений чоловік міг робити все, що заманеться. Така традиція успішно дожила до нашого часу.

Вельми поширене традиційне релігійне правило полягає в тому, що жінка повинна підкоритися чоловікові в шлюбі. У біблійному іудаїзмі жінка розглядається як власність чоловіка, тобто повинна у всьому йому підкорятися. Августин Блаженний пояснював, що шлюб – це «союз любові», у якому один керує, а інші слухаються.

Біблійний іудаїзм та традиційне християнство розуміють жіночу покірність до тієї міри, що чоловік навіть має право гвалтувати свою дружину. Релігія не засуджувала це, і таке положення стало частиною натхнених релігією законів про секс. Наприклад, у Норвегії, зґвалтування не вважалося злочином аж до 1974 року, допоки Верховний суд не визначив, що подружжя теж підпадають під заборону на зґвалтування.

Оскільки більшість релігій радше акцентує увагу на обмеженні сексуальності жінок, не дивно, що невідповідність між релігійними сексуальними правами чоловіків і жінок часто відображена в релігійних правилах, які стосуються розлучення.

У П'ятикнижжі міститься досить просте правило, щодо розлучення. Коли чоловіка більше не хвилює власна дружина, або він знайшов в ній якусь нечистоту, він може написати, «розвідного листа» дати його їй, і випроводити її з дому. Те, що думає дружина, не має ніякого значення. Жінки не мали аналогічного права на розлучення. Іслам сповідує такий самий принцип, що тільки чоловік має право на розлучення, а жінка – ні. У Корані весь 65 розділ присвячений розлученням. Очевидно, що чоловікові заборонено просто вигнати свою дружину з дому, що дозволяється у П'ятикнижжі, обов'язково треба виконати певну процедуру. Період розлучення за Кораном починається від клятви чоловіка утримуватися від сексу з дружиною. Цей період має тривати чотири місяці. Коли він добігає кінця, чоловік повертає свою дружину її батькам. Чоловік зобов'язаний підтримувати свою колишню дружину відповідно до своїх фінансових можливостей, особливо якщо вона вагітна.

Концепція християнського шлюбу стверджує, що навіть перебуваючи у шлюбі, люди повинні практикувати сексуальну помірність. На цьому наполягали ранні отці церкви. Зокрема священники яким було дозволено одружитися до 1123 року, повинні були утримуватися від стосунків зі своїми дружинами.

Щодо розлучення християнство має трохи інші погляди ніж іслам та іудаїзм. Християнство проголошує, що той, хто вступив у повторний шлюб, вчинив перелюб, а отже буде кинутий у пекло. Також ранні отці церкви вважали, що навіть якщо розлучення відбулося через зраду, невинна сторона теж не має права на повторний шлюб. Тертуліан, наприклад, заявив, що другий шлюб «не можна назвати ні чим іншим, як формою блуду». Згодом на початку XIII століття Ельвірійський собор в Іспанії постановив, що чоловік повинен розлучитися, якщо його дружина зраджувала, якщо ж зраджував чоловік, дружина взагалі не має права вимагати розлучення.

Кількість допустимих партнерів є однією з варіацій релігійного санкціонування гетеросексуальності. Під історичним кутом зору моногамія ніколи не мала переваги. Християнство – єдина світова релігія, яка зайняла позицію на користь моногамії, коли таке питання постало. Але навіть у християнстві моногамія не була безпроблемною. Як пояснити вимогу церкви до моногамії з огляду на те, що багато біблійно-зразкових чоловіків мали кількох дружин? Августин намагався захистити багатоженство, стверджуючи, що вони робили це лише заради продовження роду, а не

заради задоволення. Хочу зробити акцент на тому, що тільки секс заради продовження роду є більш-менш прийнятний світовими релігіями.

У наш час з'явився яскравий приклад християнського багатоженства – мормони. Засновник церкви мормонів Джозеф Сміт, пояснив своїй чотирнадцятирічній дружині Хелен Мар Кімбал, з якою побрався навесні 1843 року, що полігамний шлюб з ним «забезпечить вічне спасіння». Іншим дружинам він надав аналогічні запевнення про зв'язок полігамії та порятунку. Після смерті Сміта була визначена релігійна настанова, за якою жінка, що стала другою дружиною гарантовано отримає місце в Царстві Небесному.

Жінкам ніколи не пропонувалося мати більше одного чоловіка. Це, звичайно, пов'язано з гендерним принципом власності, жінки належали тільки тому чи іншому чоловікові.

Роблячи висновок з даного аналізу, ми бачимо, що релігія, на всіх історичних етапах, мала за мету контроль, сексуального життя людини. Але завжди є категорія людей, для яких релігія, є стримуючим інструментом, та формуванням моральних норм поведінки в житті.

Безумовно, зацикленість людини на сексуальності вбиває в ній людське. Так живуть тварини – від одного шлюбного періоду до іншого. Але втеча від сексуальності частіше перетворює людину не в святого, а в маніяка і фанатика.

Людина – не тварина, щоб жити однією сексуальністю, проте вона на те й людина, щоб підняти сексуальність [12].

Висновки. Відносини між релігією та сексуальністю залишаються однією з найпотужніших і найважливіших форм релігійного життя.

Релігійно-сексуальні норми регулюють особисте життя людини, сімейні та соціальні зв'язки, вони поширюються на все суспільство та впливають на відносини між державами.

Релігійно-сексуальні істини стосуються не тільки вірян, вони використовуються, щоб змусити інших людей у суспільстві жити за певними правилами.

У нас є припущення, що людська сексуальність настільки тісно переплелася з різними релігійними переконаннями, що важко визначити повністю незалежні правила від релігії.

Ми живемо в суспільстві, де релігійно-сексуальні явища або їхнє відлуння постійно контролюють більшу частину того, чого від нас очікують, наше повсякденне життя, наші соціальні мережі. Ми живемо в

суспільстві, де різні сили намагаються використовувати свої релігійно-сексуальні переконання, щоб впливати на наше життя за допомогою вказівок та заборон

Водночас релігійно-сексуальні уявлення постійно змінюються, перебувають у безперервному русі. Це нескінченний стан руху, релігійної сексуальності, незліченне розмаїття релігійно сексуальних ідей, і незліченна кількість різних сексуально релігійних істин – усе це говорить, що ми маємо справу, не з остаточними, а людськими або природними істинами.

Неможливо знайти будь-які дійсно загальні норми для величезного розмаїття релігійно-сексуальної поведінки та переконань. Одна релігія поклоняється священному сексові, інша вимагає за це смертної кари. Тому жодна релігія не може нав'язувати свої релігійно-сексуальні істини, не порушуючи водночас релігійно-сексуальних істин інших релігій.

Тому сьогодні будь-яке суспільство не повинно регулювати людську сексуальність відповідно до релігійно-сексуальних вказівок, якщо воно не збирається зневажати індивідуальну свободу та свободу віросповідання тих, хто має відмінні релігійні переконання.

Ми повинні зважити на демократичні цінності, права людини та повагу до власного вибору кожного індивіда. Індивідуальна сексуальність кожної людини має бути питанням її особистого вибору. Кожен повинен поважати добровільний вибір інших, коли йдеться як про статеве життя, так і про життя в цілому.

Література:

1. Габелов А.А. Половые расстройства у женщин // Л.Я. Мильман. Импотенция.- Л.: Медицина, 1972.
2. Діденко С. В. Психологія сексуальності: підручник / С. В. Діденко, О. С. Козлова. – К.: «Академвидав», 2009. – 304 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Деоркин Э.М. Психотерапия сексуальных расстройств // Руководство по психотерапии / Э.М. Деоркин. -Ташкент: Медицина, 1979. - С. 420–447.
4. Докинз, Р. Бог как иллюзия / Р. Докинз. — М.: Колибри, 2010. — 560 с.
5. Дрент, Й. Вагина. История заблуждений: [пер. с англ.] / . Й. Дрент. - РИПОЛ классик, 2011. – 414 с.
6. Фрейд З.. Три очерка по теории сексуальности / З. Фрейд.: Просвещение, 2013.
7. Кон И.С. Психосексуальное развитие и половая социализация / Семейная психотерапия при нервных и психических заболеваниях. - Л., 1978. – 113 - 122.
8. Кон И.С. Введение в сексологию / И.С. Кон. - М.: Медицина, 1989. — 336 с.
9. Кинси. А. Половое поведение самки человека / А. Кинси. - ЛитМир . 1976.
10. Райх. В. Сексуальная революция / В. Райх. Университетская книга АСТ. 1997

11. Смулевич А.Б. Половые извращения // Руководство по психиатрии. М.: Медицина. 1983. Т. 2. С. 417–420.

12. Хамитов Н.В., Крылова С.А., Сексуальность красивой женщины / Н.В., Хамитов, С.А. Крылова - Изд-во: Изд-во АСТ; Торсинг, город: М.; Харьков, 2004. – 282 с.

УСТИМОВИЧ Юлія,

магістрант кафедри філософської антропології

спеціалізації «Філософська публіцистика,

філософське мистецтво і арт-терапія»

НПУ імені М.П. Драгоманова

ПРОБЛЕМА СЕНСУ ЖИТТЯ У ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНЬОГО

Постановка проблеми. Протягом 20-го сторіччя письменники-фантасти підіймали питання існування роботів та їхньої взаємодії з людством. Багато з нас бачили фільми «Двохсотлітня людина», «Я – робот» та «Штучний інтелект», у яких підіймалося питання існування емоцій у роботів та їх відносин з людиною. Раніше, це здавалося лише фантазією письменників та режисерів, але сьогодні ми можемо бачити стрімкий розвиток інформаційних технологій та початок ери штучного інтелекту. Великі корпорації у Китаї та Японії розробляють андроїдів, що мають людську зовнішність та можуть спілкуватися з людиною. Звичайно, ми не можемо стверджувати, що ці роботи мають інтелект подібний до людського чи емоції, але очевидним стає, що за декілька десятиліть штучний інтелект буде невід’ємною частиною людського життя. Окрім того, постає й питання проблеми сенсу життя у високорозвиненого штучного інтелекту, який може існувати у майбутньому. Ця ситуація породила таку галузь філософії, як філософія штучного інтелекту, у рамках якої філософи, математики, біологи, психологи та соціологи намагаються знайти відповіді на питання, що бентежать людство.

Метою статті є аналіз проблеми сенсу життя у штучного інтелекту майбутнього, футурологічний прогноз розвитку робототехніки та цифрових технологій.

Вивченням проблем інтелекту та штучного інтелекту займаються вчені, філософи та письменники : А. Тьюрінг, П. Норвіг, С. Рассел, Е. Хант, І. Маск, С. Лем, А.Азімов, Дж. Сьорль, Г. Ляйбніц, Р. Пенроуз, В. Садовничий, В. Миронов, Д. Дубровський, Б. Юдін, Н. Смірнова, А.

Алексеев, Ю. Петрунин, М. Рязанов, А. Савельев, І. Михайлов. Сучасні українські дослідники Н. Хамітов та С. Зобін розробляють еволюційну теорію природного та штучного інтелекту [3]. Сьогодні тема штучного інтелекту дуже популярна серед вчених багатьох галузей. Філософія штучного інтелекту досліджує феномен штучного інтелекту, його етичні рамки, саму суть цього явища та будує футурологічні прогнози. Що свідчить про те, що ця тема є актуальною в сучасному світі.

Роздуми мислителів завжди піднімали питання про природу людської свідомості, її інтелекту та пізнавальних здібностей. Ще з давніх давен, філософи розвивали гносеологію, епістемологію та піднімали питання «Що є людина?». З появою комп'ютерних технологій, вчені, яких надихали фантасти, намагалися уявити майбутнє повне роботів, що замінять людей у важкій роботі та будуть допомагати людству. Роботів, що наділені інтелектом, здатністю мислити, говорити та відчувати емоції. Фантасти, також підіймали етичні питання стосовно «олюднення» роботів. Історія штучного інтелекту, як нового наукового напрямку, починається в середині ХХ сторіччя. До того часу вже було сформовано багато передумов його зародження: серед філософів давно йшли суперечки стосовно природи людини й процесу пізнання світу, нейрофізіологи та психологи розробляли ряд теорій стосовно роботи людського мозку та мислення, економісти та математики задавались питаннями оптимальних розрахунків та презентацію знань про світ у формалізованому вигляді. Зародився фундамент математичної теорії розрахунків – теорії алгоритмів й були створені перші комп'ютери.

Можливості нових машин у плані швидкості розрахунків виявилися більше за людські, тому у вченому співтоваристві зародилося питання: які рамки можливостей комп'ютерів і чи досягнуть машини рівня розвитку людини? В 1950 році один з піонерів в галузі обчислювальної техніки, англійський вчений Алан Тьюрінг, пише статтю під назвою «Чи може машина мислити?», в якій описує процедуру, за допомогою якої можна буде визначити момент, коли машина зрівняється в плані розумності з людиною, що отримала назву «тесту Тьюрінга».

Очевидно, що зараз зарано говорити про андроїдів, що зможуть зрівнятися з людиною, але прогрес невинно рухає усі сфери життя. Прогнозування майбутніх проблем та їх вирішення є важливою віхою моделювання історичного розвитку людства. Тож, якщо припустити, що за декілька десятиліть вчені створять штучний інтелект, що буде здатним до самонавчання та емпатії, постає питання сенсу життя у даного суб'єкта.

Компанія Hanson Robotics створила робота Софію, що може виражати близько ста різних емоцій, фокусувати погляд на співрозмовнику, відповідати на питання, та загалом вести діалог, більше того, вона отримала громадянство Саудівської Аравії. Як ми бачимо, роботи поступово стають частиною нашого життя, як і штучний інтелект, що їх контролює. Вчені піднімають безліч питань стосовно майбутніх відносин людини з роботами. Так, засновник Tesla та вчений С. Хокінг вважають створення подібних андроїдів загрозою людству. В той же час, творці подібних механізмів заспокоюють людство теорією сингулярності, яка стверджує, що роботи не будуть становити загрози, бо матимуть емпатію та соціальні зв'язки з людьми.

Припустимо, що роботи матимуть емоції та почуття, яким буде їх життя? Усі ми знаємо, що рушійною силою кожної людини є наявність сенсу життя. Планується створення роботів для якихось конкретних цілей: робота з дітьми, людьми похилого віку, вчителювання, психологічна допомога і т.д. Тож, постає питання, якщо роботи матимуть емоції, почуття, можливість самонавчатися та самовдосконалюватися, мати самосвідомість, чи не буде проблемою відсутність у них вибору? Кожна людина в змозі обрати для себе роботу, друзів та знайти власний сенс життя. Звичайно, роботи не є людьми, але при наявності самоусвідомлення, соціалізації, почуттів та емпатії межа між людьми та роботами буде стирається, що призведе до входження андроїдів у суспільство, можливо навіть, як рівних його членів. Очевидно, що олюднення роботів призведе до того, що їм доведеться надати права як юридичні, так і моральні, так само як і кожній людині. Тож, є вірогідність, що роботи будуть відчувати таку саму потребу у пошуку сенсу життя, як і кожна людина, задля більш щасливого існування у світі.

Проаналізувавши сучасні тенденції у робототехніці, кібернетиці та програмуванні, можна прийти до висновку, що олюднення роботів може призвести до ряду проблем у майбутньому. Андроїди, наділені самосвідомістю, можливістю навчатися та відчувати емоції, вірогідно навчатися рефлексувати, створювати та розвивати свою власну особистість, що призведе до кризових станів, які є природними для людей. Обмеження їх волі, може призвести до екзистенціальних проблем, пов'язаних з пошуком сенсу життя та їх етичних прав мати останнє. А це значить, що вченим треба вирішити, яка парадигма у створенні роботів є більш розумною: роботи, що працюють суто в межах своїх програм, чи

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

гуманізовані андроїди, що згодом будуть потребувати надання їм прав як членам людського суспільства.

Література:

1. Девятков В. В. Системы искусственного интеллекта / Гл. ред. И. Б. Фёдоров. - М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2001. - 352 с. - (Информатика в техническом университете).
2. Жданов А.А. Автономный искусственный интеллект / А.А. Жданов. - М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2009. – 359с.
3. Зобин С., Хамитов Н. Искусственный интеллект // Философская антропология: словарь..Издание 4-е, исправленное и дополненное. Под ред. Н. Хамитова. – К.: КНТ, 2018. – С.156-161.
4. Нильсон Н. Искусственный интеллект / Н. Нильсон. - М.: Мир, 1973. - 273 с.
5. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход / Пер. с англ. и ред. К. А. Птицына. – 2-е изд. - М.: Вильямс, 2006. - 1408 с.

ШЕХОВЦОВА Вікторія,

студентка IV курсу, напрям підготовки

«філософія-релігієзнавство»

НПУ імені М.П. Драгоманова

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ В КОНТЕКСТІ СЕНСУ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Кожна людина хоча б раз у своєму житті розмірковувала про смерть та вічне життя, що, насамперед, і відрізняє її від тварини. Проблема смерті та безсмертя вважається основною та найголовнішою проблемою людського життя. Людина постійно думає про смерть, адже кожна людина усвідомлює що настане час, коли їй прийдеться покинути цей світ. Людина вже з перших хвилин із свого народження наближається до смерті, і кожную хвилину свого життя людина все ближче і ближче до смерті. Адже, від смерті неможливо втекти або позбутися її.

Смерть уособлюється для людини, як кінець усього сущого. Це єдина подія в житті людині, котру вона не зможе уникнути в своєму житті. Багато людей дуже бояться смерті. і тому вони прагнуть забути про неї та взагалі не думати про неї. Але страх смерті нікуди не зникає, усвідомлення про неї переміщується в підсвідоме, що може спричинити багато різноманітних психічних захворювань. Проблема смерті є дуже актуальною темою на сьогоднішній час, адже ще з давнини ми можемо побачити, що люди постійно шукають різноманітні шляхи для отримання безсмертя, та вічно

жити на землі.

Феномен смерті та безсмертя дуже важко пояснити, адже якщо розглядати через призму історії філософії, то ми можемо побачити, що в кожному епоху по-різному характеризували ці два поняття. Феномен смерті та безсмертя розкривається в єдності біологічного, метафізичного, соціокультурного вимірів людського буття.

В античній філософії феномен смерті розглядається через призму релігійного світогляду. Насамперед, в античності поняття смерті та безсмертя уособлюється як зв'язок із світом вічних ідей. Смерть трактується як останній та найдовший сон в якому перебуває людина.

Давньогрецький філософ Епікур трактував феномен смерті, як певну ілюзію. Він наполягав, що людина ніколи не може пізнати смерть. Адже, коли є людина, немає смерті, коли є смерть, тоді не існує людини.

Платон в «Апології Сократа» вкладає в уста Сократа такі слова про смерть: «Якщо нічого не відчувати, то це все одно, що сон, коли спиш так, що навіть нічого не бачиш уві сні...» Остаточно проблему смерті як сферу філософської проблематики утвердив Платон, наголосивши смерть, як звільнення душі від тіла. І водночас проголосивши, що істинні філософи багато думають про смерть, і ніхто в світі не боїться її менше, ніж ці люди [3].

Отже, Платон наголошував, що тільки філософія, а саме філософування може допомогти очистити душу, щоб після смерті вона стала божественною та досягла безсмертя. Філософія Платона переводить проблему смерті з міфологічного світогляду в простір філософії. Платон робить спробу визначити сенс людського існування та значення феномену смерті.

В середньовічній філософії зміст феномену смерті та безсмертя докорінно змінюється. Поняття смерті вже пов'язана із ідеєю Бога. Розуміння безсмерті розглядається через призму феномену душі, адже саме душу Бог створив безсмертною, однак через гріхопадіння вона стала смертною, і тільки Бог може повернути їй безсмертя.

Феномен смерті в епоху Відродження та Нового часу розглядається як «метаморфози живої матерії». Проблема смерті усвідомлюється як один з об'єктів дослідження, джерело нового емпіричного досвіду. Водночас філософія Нового часу з її головною увагою до процесу пізнання та методології «заміщує» людину «суб'єктом». Відповідно життя і смерть розглядаються суб'єктно, тобто, як те, що належить суб'єкту в якості

об'єкта.

Спіноза наполягав, що душа людини є безсмертною і саме тому безсмертя треба розглядати через закони природи. Якщо людина відповідає душі, тобто займається пізнанням себе і Бога, то вона навряд чи буде страждати від страху смерті. Цікавою є думка філософа проте, що смерть тим менше приносить шкоди людині, чим більше пізнана душа, а саме в тому, чим більше душа любить Бога [3].

Якщо розглядати проблему смерті та безсмертя у філософії екзистенціалізму, то можна поглянути, що саме ця проблематика займає найголовніше місце в світоглядних ідеях. Суб'єктивне усвідомлення смерті визначається відправним пунктом в усвідомленні життя, активізації пошуку справжнього людського буття, визначенні сенсу життя.

Отже, проблема смерті та безсмертя завжди привертає до себе увагу. Вона посідає центральне місце в історії філософії. Людина не перестане досліджувати дану проблематику, адже це є невід'ємним компонентом людського буття.

Якщо розглядати в історії філософії феномен смерті та безсмертя, то можна побачити, що існує безліч різних підходів щодо усвідомлення проблеми смерті на безсмертя. Людина постійно шукає відповіді та прагне обґрунтувати феномен смерті та безсмертя. Ще з античності виникає потреба в обґрунтуванні, що таке смерть та як досягнути безсмертя. Ідея життя, смерті й безсмертя пронизує весь зміст робіт М. Гайдеггера, Ж.П. Сартра, А. Камю, Г. Марселя, К.Ясперса, сучасних українських філософів С. Крилової, В. Малахова, Н.Хамітова.

Людина дуже боїться смерті, адже, вона не знає, що її чекає попереду. На сьогоднішній час можна прослідкувати, що коли людина усвідомлює, що вона помре, в ній починає народжуватися страх, ніби в середині неї все перевертається, людині стає важко дихати і в неї пітніють долоні. Коли людина починає думати про смерть, то в неї виникає психологічний стрес, адже людина починає усвідомлювати, що смерть уособлює кінець усього сущого в житті цієї людини, що людина більше ніколи не зможе знов насолоджуватися життям. Коли людина починає усвідомлювати смерть, то вона починає жити, адже людина цінує кожну хвилину, кожний момент, просто насолоджується своїм життям. Але страх смерті не можна заперечувати, смерть треба усвідомити, в тому числі її сенс.

Література:

1. Крилова С. Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність? – К.: Сатсанга, 1999. – 160 с.
2. О смерти и бессмертии – М.: Знание, 1991 – 64 с. (Серия “Философия и жизнь”, № 4). Стр. 3-4.
3. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ.. Ю. Лісняка, П. Таращука / Б. Рассел - К.: Основи, 1995. -759 с.
4. Франкл В. Людина в пошуках сенсу / В.Франкл – М., 1990.– 368 с.

НИКОЛИШИН Володимир,

курсант Академії

Державної пенітенціарної служби України

**«ТВОРЕННЯ ДОБРА» ЯК СПОСІБ
НАПОВНЕННЯ ЖИТТЯ СЕНСОМ**

В усі часи людині було важко віднайти для себе сенс життя. Утім, в складні моменти, в переломних ситуаціях, питання «У чому сенс життя?» надзвичайно актуалізується й змушує людину відмовлятися від пасивності на користь активності й дієвості. Розглядаючи категорію щастя, Аристотель вказав, що «щастя – це певної якості діяльність душі відповідно до доброчесності» [1, с.68], а це означає, що людина, як суспільна істота, діючи, має творити добро іншим. Таким чином, Аристотель вказав на «творення добра» як на шлях, що надасть людині омріяне щастя й сенс.

Зауважимо, що в реаліях сучасного турбулентного життя питання про пошук сенсу життя є вкрай важливим. Якщо бути відвертим, то більшість людей прагне матеріального статку й вважає, що саме це зніме питання про сенс життя. З цією позицією в економічно центрованому соціумі дуже складно сперечатися, адже усе сучасне життя підводить нас до умовиводу, що матеріальна бідність перетворює людину на ніщо. Однак, ідея Аристотеля щодо «творення добра» збуджує людину словами: «Агов, людино, твої завдання при пошуку сенсу життя значно масштабніші». І звідси у людини виникають питання: «Як жити?», «Що робити для душі?».

Сучасна людина, користуючись наданою їй свободою, має можливість у різні способи відшукувати сенс життя й реалізувати себе. Проте в даних роздумах хотілось би акцентувати увагу на активності волонтерів (від лат. «доброволець», «той, хто бажає») – тих, хто «творить добро» в просторі новітнього суспільства.

Першою акцією в якій волонтери продемонстрували власний потенціал і силу стало відновлення у 1920 р. у Франції, біля Страсбурга, німецькою та французькою молоддю, яку часто відносять до так званого «втраченого покоління», зруйнованих Першою світовою війною ферм. В науці існує чимало визначень волонтерів: добровільні помічники; люди, які надають безкоштовну допомогу; людина, яка працює безкоштовно; людина, яка переходить у розпорядження суспільства і сприяє розв'язанню місцевих проблем; такі ж люди, як і інші, але трохи кращі [4].

Волонтерський рух важливий як для суспільства, так для людей, які шукають допомоги, так і для самих волонтерів. Досвід волонтерства показує, що людина при включенні в групу добровольців зазвичай має власну мотивацію та п'ять основних потреб: мати, бути, робити, любити, рости [4]. І якщо ці потреби задовольняються, то можна стверджувати, що людина відбулася як волонтер, як соціально активний громадянин.

Працюючи у проєкті чи реалізуючи власні програми, волонтери змінюються як внутрішньо, так і зовнішньо. По-перше, волонтерство для людини є невичерпним джерелом набуття таких навичок, як: 1) побудова соціальних зв'язків та відносини; 2) розвиток власних комунікативних здібностей; 3) перевірка на практиці власних моральних принципів; 4) здатність робити щось соціально корисне та соціально затребуване. По-друге, така людина втрачає байдужість, ту якість, що часто є соціально вбивчою. Людина починає цікавитися оточенням, світом, й крізь них по-новому дивитися на себе.

Крім того, участь в волонтерських програмах для молодшої людини, хоча й є тимчасовою, але дозволяє задовольнити потребу в пошуках себе, у самоповазі та може розглядатися як один із можливих варіантів соціального самоутвердження. Для волонтера, який стає більш впевненим і самодостатнім, життя стає цікавим, й як стверджують останні дані соціологічних досліджень, набуває сенсу.

На даний час існує безліч волонтерських програм та проєктів, серед яких одним з чудових прикладів є Європейська волонтерська служба (EVS) – це партнерство між відправляючою і приймаючою організаціями. Програми EVS є безкоштовними: волонтерів-учасників забезпечують місцем проживання, харчуванням, а також певною кількістю кишенькових грошей [5]. Найбільш позитивною стороною таких проєктів для людини, яка шукає своє місце в житті є те, що вона може самостійно не докладаючи значних зусиль та коштів, з перших уст дізнатися про великий спектр можливостей, які доступні у тому місці, куди вона потрапить. Займаючись

такою діяльністю, можна не тільки отримати приємні враження та відчуття соціальної значущості, а й познайомитись з новими людьми, дізнатись про нові заняття, які раніше ніколи не спали б їй на думку. А повернувшись з «іншої за темпоритмами реальності... усвідомити цінність та красу власного соціокультурного світу» [2, с.132-133].

Отже, волонтерство - це не тільки «творення добра з власної волі» [3, с.262] й зміна світу навколо себе, це ще й знаходження сенсу власного життя через взаємодію та допомогу іншим.

Література:

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель Сочинения: В 4-х т. ; общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С.53-294.
2. Доній Н.Є. Мандрювання як ситуація розриву з «нудьгою повсякденності» Постмодерну / Н. Доній // Сіверянський літопис. – 2009. – № 1. – С. 131-136.
3. Сафонік Л. Буттєвість сенсу людського життя : монографія / Лідія Сафонік. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 350 с.
4. Цюман Т.П. Соціально-психологічні основи волонтерської діяльності: [Електрон.ресурс] / Т.П. Цюман. – URL: <http://studentam.net.ua/content/view/4246/114/>
5. Що таке EVS? [Електрон.ресурс] // Інститут Суспільних Ініціатив. – 2016. – URL: <http://www.sii.org.ua/uk/evs/>.

КРАГЕЛЬ Каріна,
*студентка факультету
філософської освіти і науки
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова*

ДИЛЕМА ВИБОРУ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТИРІВ: ПОШУК ТА РЕЗУЛЬТАТ

Головним дискурсом, який хвилює людство, є проблема знаходження свого місця в світі, пошуки власного та самобутнього «Я». Тому дослідження даного питання є важливим та *актуальним*, у зв'язку із нерозумінням та недостатньою обізнаністю більшості в цьому феномені. В роботі використаний *метод соціологічного опитування* «Сенс життя – як поклик чи проблема».

Мета роботи: визначення сенсу життя як проблематичного конструкту функціонування людини.

Проблема пошуку сенсу життя, власного покликання чи призначення хвилювали та хвилюють значну плеяду мислителів. Серед представників

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

можна зазначити: Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Еріх Фромм, Федір Достоєвський та інші.

В житті кожного із нас має бути те, що спонукає до буття в цьому світі. Навіть найбезглуздіші явища являються ключовою ланкою, яка забезпечує причинність існування. У філософському словнику поняття сенсу означає певний зміст, яким людина наділяє речі та надає їм своєрідного значення. Щодо сенсу буття, то це поняття світогляду, в якому відображено основну проблему існування людини. Для кожного мета життя є різною. Це те, заради чого живе людина. Без сенсу втрачається взагалі розуміння поняття життя як такого, втрачається сама людина. Альбер Камю вважав, що проблема сенсу життя є найважливішою та невідкладною серед всіх питань, які існують. Вирішити чи варте, чи не варте життя того, щоб його прожити, означає відповісти на фундаментальне запитання філософії [1, с. 222].

Для того, щоб відшукати власне покликання, людина має зробити певний вибір. Звісно, це завжди складна справа. Певний етап життя регулюється нашими діями, вчинками, які відбуваються як свідомо, так і не свідомо. Однак важливість даного феномену полягає в тому, що від вибору залежить все наше майбутнє (якщо воно можливе). Розглядаючи дане явище з точки зору утилітаризму, важливо зазначити, що під час вибору ми намагаємося досягнути щастя, отримати щось позитивне, корисне. Навіть якщо це вибір життєвих орієнтирів, мета всього життя. Екзистенція (існування) зумовлює виникнення різноманітних причин, що спонукають чи стимулюють нас до прийняття рішень. Прагнення відшукати себе в цьому світі, розуміння та усвідомлення свого існування, неможливість уникнути трагічності світу, бачення зовсім іншого, відмінного – все це спонукає до нелегкого пошуку та знаходження себе. Звісно, це трапляється не завжди. Тому що не кожен може відшукати своєрідність та неповторність власного призначення. Людина, яка відмовляється від пошуку, зупиняється на півдорозі, не вважає життя гідним, щоб відчувати всім своїм єством цю буденну невідворотність, покінчує життя самогубством. Я б назвала дане явище «СКЕЛЕТ ЖИТТЯ». Коли ти ніби живеш, але насправді немає духу в тілі, є лише порожнеча та механічність. А все ж яка тонка межа між життям та смертю.

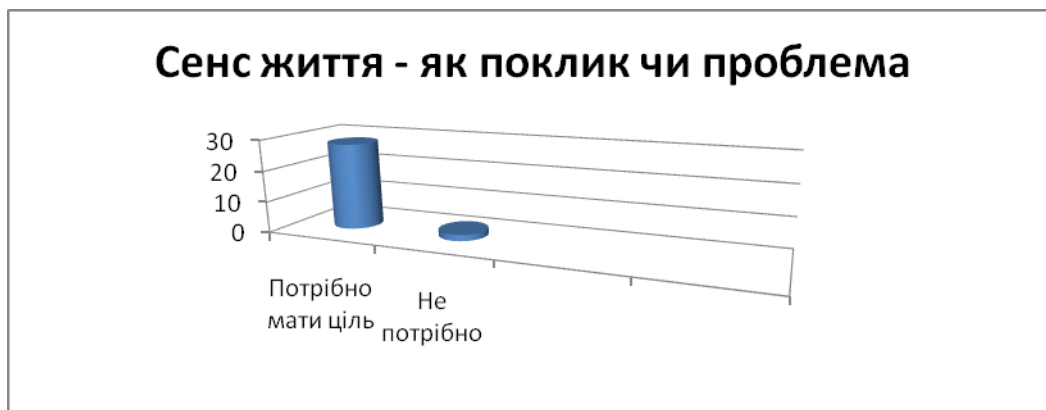
Постає важливе питання: чи можна уникнути вибору цілей життя. Відразу розуміємо, що без мети складно збагнути повноцінне та щасливе буття. Наше життя складається з маленьких цілей, які ми досягнемо перш ніж найважливіша та найбажаніша мета всього єства буде отримана. Все

складається з усього. Навіть тварини чи рослини також регулюються певними інстинктами, які тим не менш є своєрідними сенсами їхнього життя, коли вони намагаються отримати бажане.

Людина змінюється весь час, рухаючись чи в негативному, чи в позитивному напрямку. Дуже важливо простежити тенденцію розуміння більшістю навколишнього світу та самих себе. Тому було проведено соціологічне опитування, яке має на меті проаналізувати важливість цілей для молоді. В опитуванні брали участь представники вікової категорії від 18 до 22 років. Це були студенти Національного педагогічного університету імені Михайла Петровича Драгоманова факультету філософської освіти і науки.

Запитання були такими: 1) Чи потрібно мати ціль в житті?

2) Яка мета Вашого буття? В чому полягає сенс Вашого існування? Що Ви хочете досягнути в цьому житті?

В опитуванні взяли участь 30 студентів. Серед яких 28 студентів вважають, що сенс життя є важливим явищем, а 2 студенти відповіли, що це непотрібний феномен. Щодо того, які були життєві пріоритети учасників опитування, то вони були різними, в кожного було своє бачення, власне розуміння та визначення особливостей буття.

Отже, сенс життя людини є важливим та складним явищем. Призначення кожного із нас є індивідуальним та залежить від власних неповторних особливостей, усвідомленості існування та чинників, що змушують вдаватися до вибору.

Життя – це поле перепон,
Де кожний грає певну роль.
Знайти та відшукати правду
Щасливого буття монаду
Є річчю не простою, а складною.
Бо вибір твій є завжди поруч із тобою!

Література:

1. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – С. 222-318.
2. Хамитов Н., Крылова С. Смысл жизни // Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир. – К.: КНТ, 2006.
3. Хамитов Н., Крылова С. Этика: путь к красоте отношений. – 3-е издание, исправленное и дополненное / Н. Хамитов, С. Крылова. – К.: КНТ, 2017. – 264 с.

Друзі! Видавництво КНТ пропонує книги:

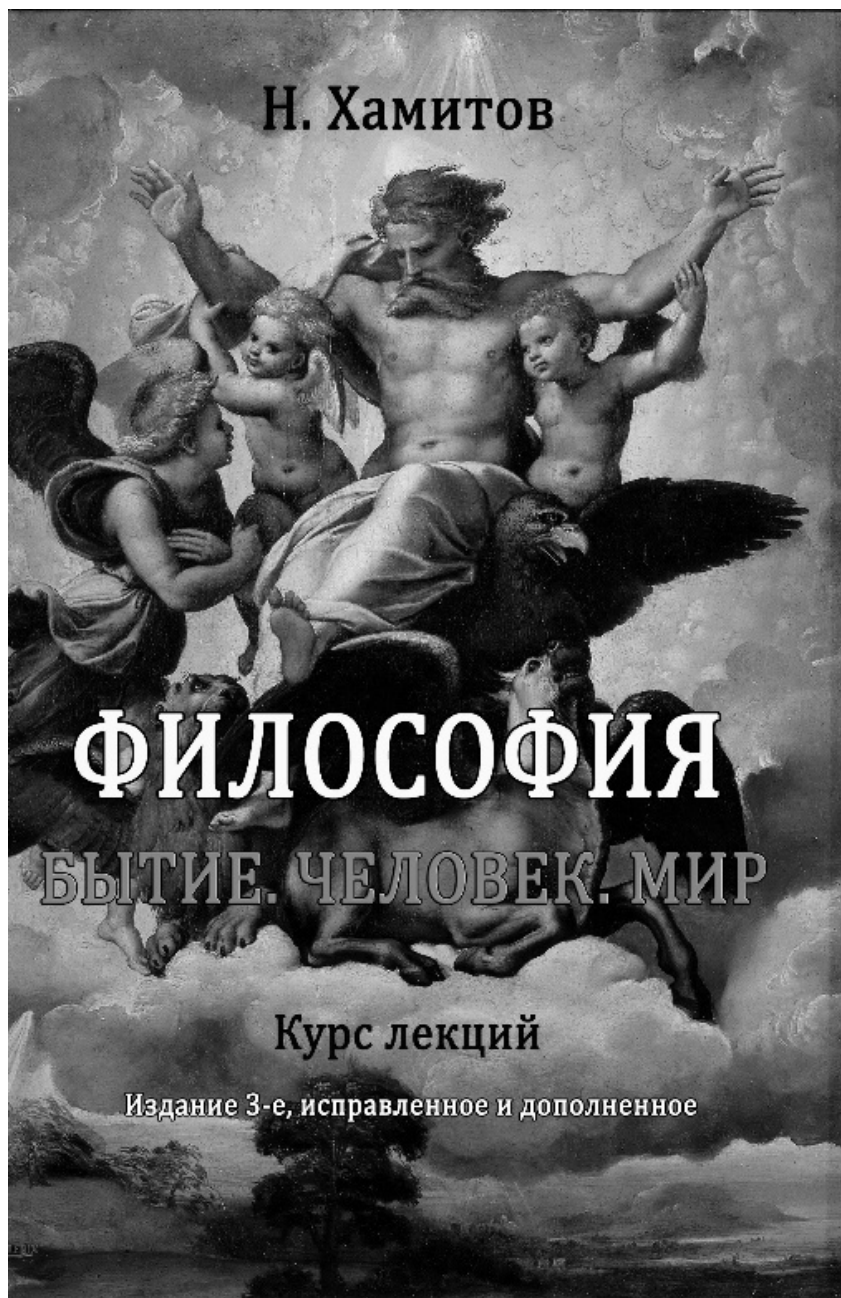
Н.В. Хамітов

САМОТНІСТЬ у людському бутті досвід метаантропології

Що є самотність? Чи завжди вона є стражданням? Що таке зовнішня та внутрішня самотність? Чи є різниця чоловічої та жіночої самотності? У своїй книзі автор відповідає на ці питання, створюючи оригінальну методологію для осягнення феномену самотності. Вона визначається як **метаантропологія** – вчення про екзистенціальні виміри людського буття та умови особистісного виявлення і комунікації у цих вимірах.

Для науковців, студентів, аспірантів, всіх, хто цікавиться проблемами особистості.

Этот курс лекций в 3-м, исправленном и дополненном издании, без сомнения, привлечет студентов, аспирантов, преподавателей и ученых — в ясной, образной форме автор рассуждает о фундаментальных проблемах философии. Н.Хамитов предлагает новую парадигму философии человека — **метаантропологию** — учение о человеческом бытии в обыденных, предельных и запредельных проявлениях мужского и женского.

Это учение стало основой **актуализирующего психоанализа**, а также **андрогинанализа** — метода изучения и глубинной коррекции отношений мужчины и женщины.

Курс лекций будет интересен специалистам самых разных областей: философам, психоаналитикам, психологам.

Однако книга рассчитана и на более широкий круг читателей, ибо в ней раскрываются темы одиночества и любви, смерти и бессмертия, страдания и смысла жизни — всего того, с чем человек любого возраста сталкивается ежедневно и что глубинно волнует каждого из нас...

Н.В. Хамітов

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

актуальні проблеми

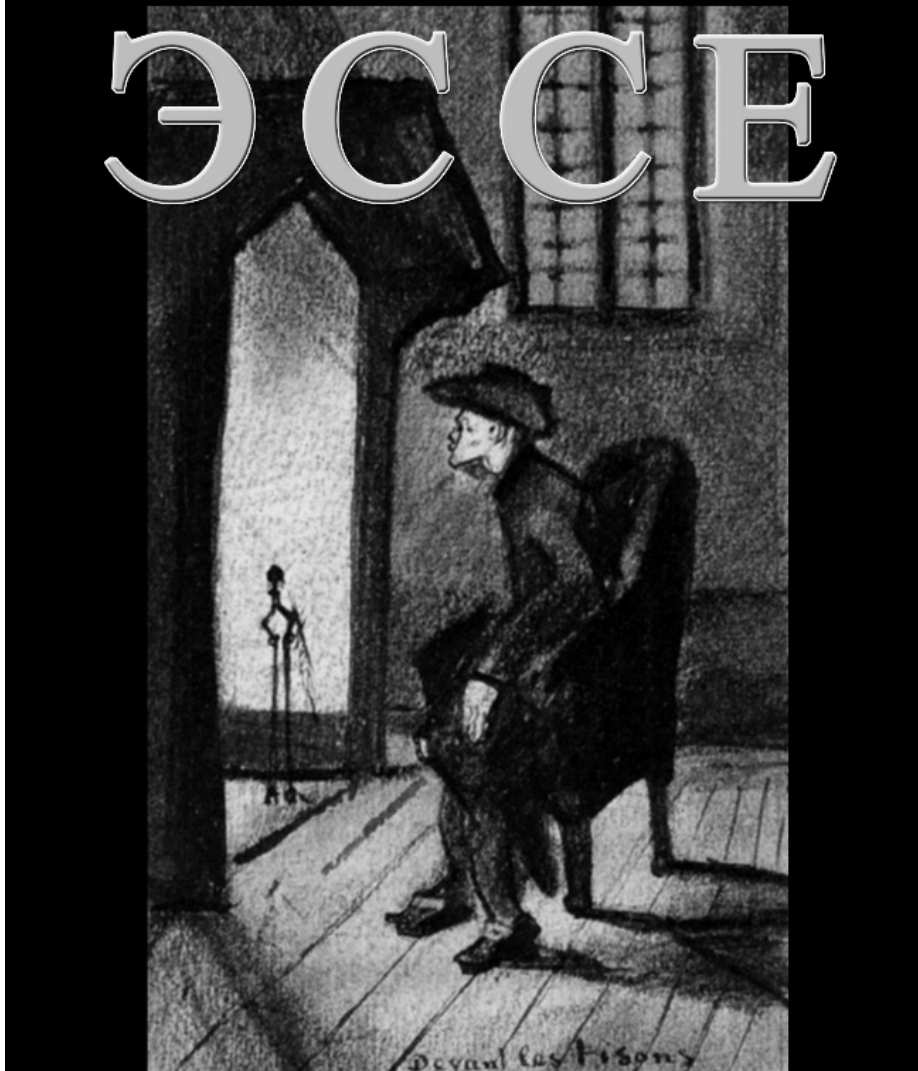
**Від теоретичного до
практичного повороту**

Автор починає монографію з осмислення методологічних проблем сучасної філософської антропології, і, окресливши власну методологію, показує, як вона працює у вирішенні як загальних теоретичних проблем цієї царини філософського знання, так і проблем, що стосуються теперішнього українського контексту – переходить від теоретичного до практичного повороту.

Для науковців, студентів, аспірантів, всіх тих, хто цікавиться проблемами філософської антропології.

Н.В. Хамитов
**ФИЛОСОФСКО-
АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ**

ЭССЕ

В сборник эссе доктора философских наук, писателя и практикующего психоаналитика Н.В. Хамитова вошли эссе разных лет, объединенные экзистенциальной проблематикой – смысла жизни, смерти и бессмертия, отчуждения и понимания, одиночества и любви, перспектив эволюции человека и человечества. Исследователь творчески осваивает особый жанр – «философско-антропологическое эссе», в котором осмысление природы человека и ее коллизий пропущено через уникальность авторского опыта и переживания мира.

Для студентов, аспирантов, преподавателей, ученых и всех тех, кого интересует духовный и душевный мир человека, возможности его понимания и развития.

Н. Хамітов, С. Крилова
ФІЛОСОФСЬКИЙ
СЛОВНИК
Людина і світ

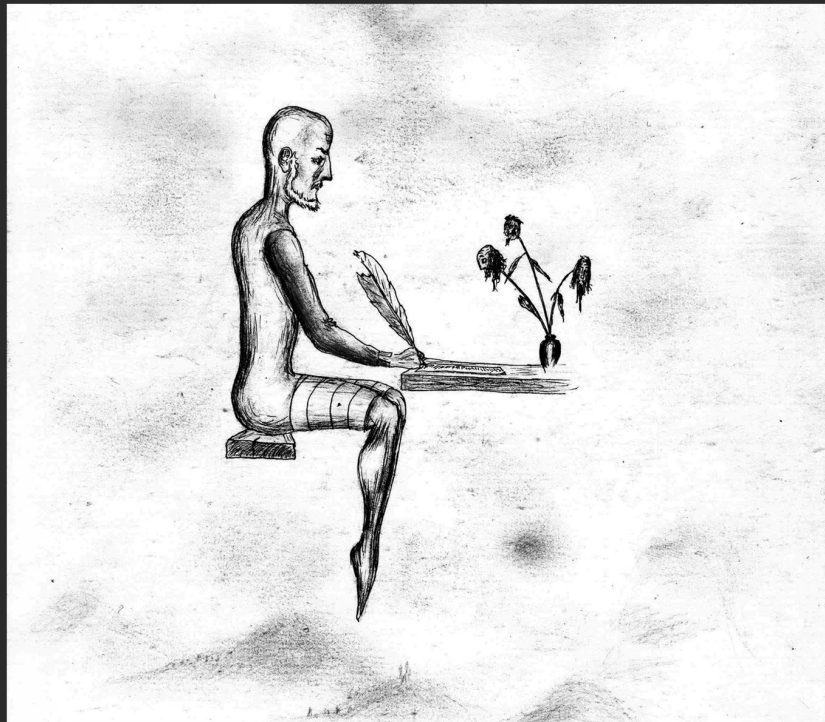
У цій книзі авторам вдалося визначити найважливіші філософські терміни цікаво і лаконічно.

Тому «Філософський словник» відомих в Україні та за кордоном докторів філософських наук, професорів Назіпа Хамітова і Світлани Крилової буде корисним для самих різних категорій читачів: від школярів старших класів, що вивчають предмет «Людина і світ», абітурієнтів і студентів до аспірантів, викладачів і вчених, а також для всіх тих, хто шукає відповіді на вічні філософські питання.

Н.В. Хамитов

Искусство

как разрешение
противоречий жизни

Основания философской арт-терапии

У книзі мистецтво постає тією силою, що здатна звільнити від буденності й граничності у людському бутті, виводячи у нову реальність. Можливість такого звільнення укорінена у здатності мистецтва чуттєво-образно розв'язувати суперечності життя. Такий підхід дозволяє по-новому подивитися не тільки на художню творчість, але й на феномени міфології та релігії.

Автор пропонує поняття філософського мистецтва, яке духовно вирішує основне протиріччя свого часу і вічні трагічні протиріччя людського буття, а також обґрунтовує можливість філософської арт-терапії, яка постає практикою вільних трансформацій світогляду.

Наукове видання

**ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ
В БУТТІ ЛЮДНИ:
можливості психоаналізу, арт-терапії
і філософської публіцистики**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

II Всеукраїнської науково-практичної конференції,

що проводить

**КАФЕДРА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ,
ЛАБОРАТОРІЯ МЕТААНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ФАКУЛЬТЕТУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ І НАУКИ
НПУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

30 листопада 2017 р.

За редакцією
доктора філософських наук, професора,
завідувача Лабораторії метаантропологічних досліджень
кафедри філософської антропології НПУ імені М. Драгоманова
Хамітова Назіпа Віленовича

Обкладинка – **Н.В. Хамітов, В.Д. Жулай**
Підготовка тексту до друку – **В.О. Матвєєв, І.П. Цимбалій**
Верстка – **К.О. Радченко**

Підписано до друку 30.06.2018 р.
Формат 60х84/16 Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBookCTT.

Ум.-друк. арк. 8.7. Наклад 500 прим.
Видавець: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9.
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.

Виготовлювач: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9.
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.
Тел./факс: 362-83-07.